

Вісник

**Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого**

**Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія**

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 1 (52) 2022

Харків
«Право»
2022

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 6 від 27.01.2022)*

Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія : зб. наук. пр. / редкол.: О. Г. Данильян (голова) та ін. – Харків : Право, 2022. – № 1 (52). – 246 с.

Засновник – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (НЮУ ім. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. Г. Данильян – доктор філософських наук, професор (*голова редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна);
М. П. Требін – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна);
О. П. Дзьобань – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна);
Ю. Ю. Калиновський – доктор філософських наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Філософія»:* **О. С. Александрова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **Дієго Феліпе Арбеллаес-Кампілло** – доктор філософії, професор (Університет Амазонії, Колумбія); **Магда Джулісса Рохас-Багамон** – доктор філософії, доцент (Університет Сурколумбіані, Колумбія); **Алекс Веліз Бургос** – доктор філософії (Університет Лос-Лагоса, Чилі); **Б. Б. Буяк** – доктор філософських наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка, Україна); **Міліта Венажиндене** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **Іоліта Грєблякайтє** – доктор філософії, доцент (Університет Вітовта Великого, Литва); **В. І. Додонова** – доктор філософських наук, професор (Київський університет ім. Бориса Грінченка, Україна); **І. І. Коваленко** – кандидат філософських наук, доцент (*відповідальний секретар*), НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. В. Кушенал** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Хуан Гільєрмо Мансілла-Сепульведа** – доктор філософії та літератури (Католицький університет Темуко, Чилі); **Бьярн Мелкевік** – доктор права, професор (Університет Лавалля, Канада); **О. С. Поліщук** – доктор філософських наук, професор (Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна); **Едуардо Р. Сагієр** – доктор філософії (незалежний дослідник, Аргентина); **Вілма Тамулісє** – доктор філософії, доцент (Вільнюський технічний університет ім. Гедімінаса, Литва); **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); *члени редколегії за спеціальністю «Політологія»:* **Хорхе Ісус Вільямсі Еспіноса** – доктор політичних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук у галузі політології, доцент (Університет Нортвестерн, США); **Аркадіш Жуковський** – габілітований доктор у галузі політології (Інститут політичних наук, Вармінсько-Мазурський університет, Польща); **В. В. Кривошеїн** – доктор політичних наук, професор (Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, Україна); **Г. М. Куп** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, Україна); **Ягіл Леві** – доктор наук у галузі політології, професор (Відкритий університет, Ізраїль); **Джейсон Ройс Ліндсі** – доктор наук у галузі політології, професор (Державний університет Сант Клауда, США); **Люціан Люстін** – доктор наук у галузі політології (Астонський університет, Велика Британія); **І. В. Мащишина** – кандидат політичних наук, доцент (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Т. Л. Нагорняк** – доктор політичних наук, професор (Донецький національний університет ім. Василя Стуса, Україна); **Рейбер Парра** – доктор суспільних наук, професор (Університет Сулії, Венесуела); **Ніколай Петро** – доктор наук у галузі політології, професор (Род-Айлендський університет, США); **І. О. Поліщук** – доктор політичних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор (Інститут політичних і етнопольових досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України); **О. І. Романюк** – доктор політичних наук, професор (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, Україна); **В. Ф. Смолянюк** – доктор політичних наук, професор (Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка, Україна); **Октаві Ф. Тапрісівер** – доктор наук у галузі політології, професор (Близькосхідний технічний університет, Туреччина); **О. В. Шевчук** – доктор політичних наук, професор (Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Україна); **Штефан де Шнігелєйре** – доктор наук у галузі політології, головний науковий співробітник (Гаазький центр стратегічних досліджень, Нідерланди); *члени редколегії за спеціальністю «Соціологія»:* **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна); **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Ентоні Гарі Дворкін** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет Х'юстона, США); **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **Маріанна Ключко** – доктор наук у галузі соціології, професор (Державний університет Огайо, США); **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна); **Мішель Маффесолі** – габілітований доктор у галузі соціології, професор (Університет Сорбонна, Франція); **В. В. Меньшиков** – доктор соціологічних наук, професор (Даугавпільський університет, Латвія); **К. Г. Михайльова** – доктор соціологічних наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», Україна); **О. Ю. Панфілова** – доктор філософських наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. Л. Погрібна** – доктор соціологічних наук, професор (НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна); **В. І. Подшивалкіна** – доктор соціологічних наук, професор (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, Україна); **О. А. Філіпова** – кандидат соціологічних наук, доцент (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Україна); **Хабібул Хак Хондкер** – доктор наук у галузі соціології, професор (Університет ім. шейха Заєда, ОАЕ).

Збірник наукових праць «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого».

Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія зареєстрований як наукове фахове видання, категорія «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886).

Збірник наукових праць зареєстровано та проіндексовано у Google Scholar і таких міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus International (Польща), Academic Research Index (Японія), Information Matrix for the Analysis of Journals (Іспанія), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралія), International Innovative Journal Impact Factor (Індія), Cosmos Impact Factor (Німеччина), Bielefeld Academic Search Engine (Німеччина), а також баз даних «Наукова періодика України» та «Бібліометрика української науки» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Адреса редакції: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77,

Харків, 61024, Україна. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: http://fil.nlu.edu.ua

*Рекомендовано к печати и к распространению через сеть Интернет ученым советом
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
(протокол № 6 от 27.01.2022)*

Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Серия: философия, философия права, политология, социология : сб. науч. тр. / редкол.: О. Г. Данильян (председатель) и др. – Харьков : Право, 2022. – № 1 (52). – 246 с.

Учредитель – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого (НЮУ им. Ярослава Мудрого)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

О. Г. Данильян – доктор философских наук, профессор (*председатель редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **М. П. Требин** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **А. П. Дзебань** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Ю. Ю. Калиновский** – доктор философских наук, профессор (*заместитель председателя редакционной коллегии*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Философия»:** **Е. С. Александрова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **Диего Фелипе Арбелаес-Кампильо** – доктор философии, профессор (Университет Амазонии, Колумбия); **Магда Джулисса Рохас-Бахамон** – доктор философии, доцент (Университет Сурколмбьяны, Колумбия); **Алекс Веліз Бургос** – доктор философии (Университет Лос-Лагоса, Чили); **Б. Б. Буяк** – доктор философских наук, профессор (Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка, Украина); **Милита Венажиндене** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **Йолита Грябликайте** – доктор философии, доцент (Университет Витовта Великого, Литва); **В. И. Доданова** – доктор философских наук, профессор (Киевский университет им. Бориса Гринченко, Украина); **И. И. Коваленко** – кандидат философских наук, доцент (*ответственный секретарь*, НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. В. Куцепал** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Хуан Гильермо Мансилья-Сенульведа** – доктор философии и литературы (Католический университет Темуко, Чили); **Бьянн Маккевик** – доктор права, профессор (Университет Лавала, Канада); **А. С. Полищук** – доктор философских наук, профессор (Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия, Украина); **Эдуардо Р. Саггер** – доктор философии (независимый исследователь, Аргентина); **Вилма Тамулиене** – доктор философии, доцент (Вильнюсский технический университет Гедиминаса, Литва); **Е. Н. Юркевич** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **члены редколлегии по специальности «Политология»:** **Хорхе Инсус Вилласмил Эспиноса** – доктор политических наук, профессор (Университет Сулии, Венесуэла); **Джордан Ганс-Морзе** – доктор наук в области политологии, доцент (Университет Норвестерн, США); **Аркадиуш Жуковский** – habilitированный доктор в области политологии (Институт политических наук, Варминско-Мазурский университет, Польша); **В. В. Кривошеин** – доктор политических наук, профессор (Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара, Украина); **Г. М. Куц** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды, Украина); **Ягил Леви** – доктор наук в области политологии, профессор (Открытый университет, Израиль); **Джейсон Роис Линдси** – доктор наук в области политологии, профессор (Государственный университет Сент-Клауда); **Людмила Люстин** – доктор наук в области политологии (Астонский университет, Великобритания); **И. В. Мацишина** – кандидат политических наук, доцент (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Т. Л. Нагорная** – доктор политических наук, профессор (Донецкий национальный университет им. Василя Стуса, Украина); **Рейбер Парра** – доктор гуманитарных наук, профессор (Университет Сулии, Венесуэла); **Николай Петро** – доктор наук в области политологии, профессор (Род-Айлендский университет, США); **И. А. Полищук** – доктор политических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **С. Ю. Рымаренко** – доктор политических наук, профессор (Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины); **А. П. Романюк** – доктор политических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Украина); **В. Ф. Смолянок** – доктор политических наук, профессор (Военно-дипломатическая академия имени Евгения Березняка, Украина); **Октай Ф. Танрисвер** – доктор наук в области политологии, профессор (Ближневосточный технический университет, Турция); **А. В. Шевчук** – доктор политических наук, профессор (Черноморский национальный университет имени Петра Могилы, Украина); **Штефан де Шингелейре** – доктор наук в области политологии, главный научный сотрудник (Гаагский центр стратегических исследований, Нидерланды); **члены редколлегии по специальности «Социология»:** **Э. А. Афонин** – доктор социологических наук, профессор (Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина); **Л. Н. Герасина** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Энтони Гарри Дворкин** – доктор наук в области социологии, профессор социологии (Университет Хьюстона, США); **Г. П. Климова** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **Марианна Ключко** – доктор наук в области социологии, профессор (Государственный университет Огайо, США); **Н. М. Лисица** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский национальный экономический университет имени Семена Кузнеця, Украина); **Мишель Маффесоли** – habilitированный доктор в области социологии, профессор (Университет Сорбонна, Франция); **В. В. Меньшиков** – доктор социологических наук, профессор (Даугавпилский университет, Латвия); **К. Г. Михайлева** – доктор социологических наук, профессор (Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия», Украина); **А. Ю. Панфилов** – доктор философских наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого); **В. Л. Погребная** – доктор социологических наук, профессор (НЮУ им. Ярослава Мудрого, Украина); **В. И. Подшивалкина** – доктор социологических наук, профессор (Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова, Украина); **А. А. Филиппова** – кандидат социологических наук, доцент (Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина, Украина); **Хабибул Хак Хондкер** – доктор наук в области социологии, профессор (Университет им. шейха Заеда, ОАЭ).

Сборник научных трудов «“Вестник Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого”. Серия: философия, философия права, политология, социология» зарегистрирован как научное специализированное издание, категория «Б» (приказ Министерства образования и науки Украины от 02.07.2020 № 886).

Сборник научных трудов зарегистрирован и проиндексирован в Google Scholar и следующих международных наукометрических баз: Index Copernicus International (Польша), Academic Research Index (Япония), Information Matrix for the Analysis of Journals (Испания), EBSCO Publisher (США), WorldCat (США), Scientific Indexing Services (США), Science Impact Factor (Австралия), International Innovative Journal Impact Factor (Индия), Cosmos Impact Factor (Германия), Bielefeld Academic Search Engine (Германия), а также баз данных «Научная периодика Украины» и «Библиометрика украинской науки» Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского.

Адрес редакции: Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, Харьков, 61024, Украина. Тел.: 704-92-38, 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; сайт: <http://fil.nlu.edu.ua>

The issue is recommended for publication and for distribution via the Internet by the Academic Council of Yaroslav Mudryi National Law University (the protocol No. 6 of 27.01.2022)

The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology : The collection of scientific papers / Editorial board: O. Danilyan (Ed.-in-Ch.), et al. – Kharkiv : Pravo, 2022. – Issue No. 1 (52). – 246 p.

Founder – Yaroslav Mudryi National Law University (YMNLU), Ukraine

EDITORIAL BOARD:

Oleg Danilyan – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Editor-in-Chief*, YMNLU); **Mykhailo Trebin** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Olexander Dzoban** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Yuriy Kalinovskiy** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (*Deputy Editor-in-Chief*, YMNLU); **Editorial Board members majoring in philosophy**: **Olena Aleksandrova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Diego Felipe Arbeláez-Campillo** – Doctor of Philosophy, Prof. (University of the Amazon, Colombia); **Magda Julissa Rojas-Bahamón** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Surcolombian University, Colombia); **Alex Véliz Burgos** – Doctor of Philosophy (University of Los Lagos, Chile); **Bogdan Buyak** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Temopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ukraine); **Milita Vienažindienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Jolita Greblikaite** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Vytautas the Great University, Lithuania); **Vira Dodonova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Borys Hrinchenko University of Kyiv, Ukraine); **Inna Kovalenko** – Ph.D. in Philosophy, Associate Prof. (*Managing Editor*, YMNLU); **Svitlana Kutsepal** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Juan Guillermo Mansilla-Sepulveda** – Doctor of Philosophy and Literature (Temuco Catholic University, Chile); **Bjarne Melkevik** – Doctor of Law, Prof. (Laval University, Canada); **Olexander Polishchuk** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (Khmelnitsky Humanitarian and Pedagogical Academy, Ukraine); **Eduardo R. Saguier** – Doctor of Philosophy (CONICET, Argentina); **Vilma Tamulienė** – Doctor of Philosophy, Associate Prof. (Gediminas Vilnius Technical University, Lithuania); **Olena Yurkevych** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU); **Editorial Board members majoring in political science**: **Jorge Jesus Villasmil Espinoza** – Doctor of Political Science, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Jordan Gans-Morse** – Ph.D. in Political Science, Associate Prof. (Northwestern University, USA); **Arkadiusz Żukowski** – Dr. Habil. (Political Science), Full Professor (University of Warmia and Mazury, Poland); **Vitalii Kryvoshein** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine); **Halyna Kuts** – Doctor of Political Sciences, Prof. (H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine); **Yagil Levy** – Ph.D. in Political Science, Full Prof. (Open University of Israel, Israel); **Jason Royce Lindsey** – Ph.D. in Political Science, Prof. (St. Cloud State University, USA); **Lucian Leustean** – Ph.D. in Political Science (Aston University, United Kingdom); **Iryna Matsyshyna** – Ph.D. in Political Sciences, Associate Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Tetiana Nahorniak** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine); **Reyber Parra** – Doctor of Humanities, Prof. (University of Zulia, Venezuela); **Nicolai Petro** – Ph.D. in Political Science, Prof. (University of Rhode Island, USA); **Ihor Polishchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Serhii Rymarenko** – Doctor of Political Sciences, Prof. (I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine); **Oleksandr Romaniuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Volodymyr Smolianiuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Yevheniy Bereznyak Military Diplomatic Academy, Ukraine); **Oktay F. Tanrisever** – Ph.D. in Political Science, Prof. (Middle East Technical University, Turkey); **Oleksandr Shevchuk** – Doctor of Political Sciences, Prof. (Petro Mohyla Black Sea State University, Ukraine); **Stephan De Spiegeleire** – Ph.D. in Political Science, principal scientist (The Hague Centre for Strategic Studies, Netherlands); **Editorial Board members majoring in sociology**: **Eduard Afonin** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine); **Liudmyla Herasina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Anthony Gary Dworkin** – Ph.D. in Sociology, Prof. (University of Houston, USA); **Halyna Klimova** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Marianna Klochko** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Ohio State University, USA); **Nadiia Lysytsia** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Semen Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine); **Michel Maffesoli** – Dr. Habil. (Sociological Sciences), Prof. (Sorbonne, France); **Vladimirs Mensikovs** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Daugavpils University, Latvia); **Kateryna Mykhailova** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy», Ukraine); **Oleksandr Panfilov** – Doctor of Philosophical Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Viktorii Pohribna** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (YMNLU, Ukraine); **Valentyna Podshyvalkina** – Doctor of Sociological Sciences, Prof. (Odessa I. I. Mechnikov National University, Ukraine); **Olha Filippova** – Ph.D. in Sociological Sciences, Associate Prof. (V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine); **Habibul Haque Khondker** – Ph.D. in Sociology, Prof. (Zayed University, Abu Dhabi, UAE).

Collection of scientific papers «“The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University”». Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology» is registered as a scientific professional publication, category «B» (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 02.07.2020 No. 886).

The collection of scientific papers is registered and indexed in Google Scholar, the international scientometric databases: Index Copernicus International (Poland), Academic Research Index (Japan), Information Matrix for the Analysis of Journals (Spain), EBSCO Publisher (USA), WorldCat (USA), Scientific Indexing Services (USA), Science Impact Factor (Australia), International Innovative Journal Impact Factor (India), Cosmos Impact Factor (Germany), Bielefeld Academic Search Engine (Germany) as well as databases «Scientific Periodicals of Ukraine» and «Bibliometrics of Ukrainian Science» of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine et al.

Address of the editorial team: Yaroslav Mudryi National Law University, 77, Pushkinska St., Kharkiv, 61024, Ukraine.
Tel.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84; e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net; website: <http://fil.nlu.edu.ua>

ЗМІСТ

Філософія

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЬОБАНЬ О. П.,</i> Інформаційні засади права як елемента соціокультурної реальності	11
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ Ю. Ю., ЖДАНЕНКО С. Б.</i> Соціокультурний вимір інфодемії в умовах глобальної нестабільності.....	27
<i>ПОЛИЩУК О. С., ПЕТРУК Н. К.</i> Аксіологічні орієнтири у філософії сталого розвитку суспільства.....	47
<i>ХУАН ГІЛЬЄРМО МАНСІЛА СЕПУЛЬВЕДА</i> Чилійська колоніальна республіка 1929–1973 рр. Школа та інвізібілізація народу мапуче	59
<i>КОВАЛЕНКО І. І., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦЬКИЙ Е. А.</i> Пандемія як виклик: особливості філософствування в надзвичайних умовах	76
<i>ХУАН ГІЛЬЄРМО ЕСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА, АЛЕССАНДРО МОНТЕВЕРДЕ САНЧЕС</i> Збудники віспи та бубонної чуми в Чилі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.	93
<i>МЕЛКЕВІК БЪЯРН</i> Право між екологією та ойкуменою: за публічну нормативність	105
<i>НЕВЕЛЬСЬКА-ГОРДЄЄВА О. П., НЕЧИТАЙЛО В. О.</i> Феномен «fake news» у контексті забезпечення інформаційної безпеки держави	123
<i>КВІТКІН П. В., ДЯТЛОВА І. В., ПЕТРОВА Л. О.</i> Інформаційна безпека особистості: фактори гомеостазису	136
<i>ЛЕБЕДЄВ В. О.</i> Творчість А. Данте в сучасній масовій культурі	149
<i>АРЕФ'ЄВА А. Ю.</i> Синтез антрепризи, продюсерства та режисури у творчості Сергія Дягілева	159

Політологія

<i>ПОЛИЩУК І. О.</i> Геополітична роль України.....	169
<i>СТЕБЛИНА Н. О.</i> Репрезентація політичних акторів у нових медіа держав із перехідними та авторитарними режимами (на прикладі України та РФ)	178
<i>ТРЕБІН М. П., ЧЕРНИШОВА Т. О.</i> Лінгвістичний аналіз політичної риторики Президента України Володимира Зеленського: стратегії та тактики	193

Соціологія

ПАНФІЛОВ О. Ю., САВЧЕНКО О. О.

Соціологічний аспект у змісті сучасної гібридної війни.....210

ПОГРІБНА В. Л.

Роль соціального капіталу у професійній соціалізації особистості.....223

НАШІ АВТОРИ235

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....237

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

«“ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО”. СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ».....238

СОДЕРЖАНИЕ

Философия

<i>ДАНИЛЬЯН О. Г., ДЗЕБАНЬ А. П.</i> Информационные основания права как элемента социокультурной реальности.....	11
<i>КАЛИНОВСКИЙ Ю. Ю., ЖДАНЕНКО С. Б.</i> Социокультурное измерение инфодемии в условиях глобальной нестабильности	27
<i>ПОЛИЩУК А., ПЕТРУК Н.</i> Аксиологические ориентиры в философии устойчивого развития общества	47
<i>ХУАН ГИЛЬЕРМО МАНСИЛА СЕПУЛЬВЕДА</i> Чилийская колониальная республика 1929–1973 гг. Школа и инвизибилизация народа мапуче.....	59
<i>КОВАЛЕНКО И. И., МЕЛЯКОВА Ю. В., КАЛЬНИЦКИЙ Э. А.</i> Пандемия как вызов: особенности философствования в чрезвычайных условиях	76
<i>ХУАН ГИЛЬЕРМО ЭСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА, АЛЕССАНДРО МОНТЕВЕРДЕ САНЧЕС</i> Возбудители оспы и бубонной чумы в Чили в конце XIX – начале XX ст.....	93
<i>МЕЛКЕВИК БЬЯРН</i> Право между экологией и ойкуменой: за публичную нормативность	105
<i>НЕВЕЛЬСКАЯ-ГОРДЕЕВА Е. П., НЕЧИТАЙЛО В. А.</i> Феномен «fake news» в контексте обеспечения информационной безопасности государства.....	123
<i>КВИТКИН П. В., ДЯТЛОВА И. В., ПЕТРОВА Л. А.</i> Информационная безопасность личности: факторы гомеостазиса.....	136
<i>ЛЕБЕДЕВ В. А.</i> Творчество А. Данте в современной массовой культуре.....	149
<i>АРЕФЬЕВА А. Ю.</i> Синтез антрепризы, продюсерства и режиссуры в творчестве Сергея Дягилева	159

Политология

<i>ПОЛИЩУК И. А.</i> Геополитическая роль Украины	169
<i>СТЕБЛИНА Н. А.</i> Репрезентация политических акторов в новых медиа государств с переходными и авторитарными режимами (на примере Украины и РФ)	178
<i>ТРЕБИН М. П., ЧЕРНЫШОВА Т. А.</i> Лингвистический анализ политической риторики Президента Украины Владимира Зеленского: стратегии и тактики.....	193

Социология

<i>ПАНФИЛОВ А. Ю., САВЧЕНКО О. А.</i>	
Социологический аспект в содержании современной гибридной войны	210
<i>ПОГРЕБНАЯ В. Л.</i>	
Роль социального капитала в профессиональной социализации личности	223
НАШИ АВТОРЫ	235
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ	237
ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ НАУЧНЫХ ТРУДОВ «ВЕСТНИК НАЦИОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРИЯ: ФИЛОСОФИЯ, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА, ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ».....	238

CONTENTS

Philosophy

<i>DANILYAN O. G., DZOBAN O. P.</i> Information fundamentals of law as an element of socio-cultural reality.....	11
<i>KALINOVSKY Y. Y., ZHDANENKO S. B.</i> Sociocultural dimension of infodemic under conditions of global instability	27
<i>POLISHCHUK O., PETRUK N.</i> Axiological orientations in the philosophy of sustainable social development	47
<i>JUAN GUILLERMO MANSILLA SEPÚLVEDA</i> Chilean colonial republic 1929-1973. School and mapun-kimun invisibilization of the mapuche nation people	59
<i>KOVALENKO I., MELIAKOVA Y., KALNYTSKYI E.</i> Pandemic as a challenge: features of philosophy in emergency conditions	76
<i>JUAN GUILLERMO ESTAY SEPÚLVEDA, ALESSANDRO MONTEVERDE SÁNCHEZ</i> Pathogens of smallpox and bubonic plague in Chile in the late 19th – early 20th centuries.....	93
<i>MELKEVIK BJARNE</i> The law between ecology and oekoumène: for a public normativity	105
<i>NEVELSKA-HORDIEIEVA O. P., NECHYTAILO V. O.</i> Fake news phenomenon in context ensuring information security of the state	123
<i>KVITKIN P. V., DIATLOVA I. V., PETROVA L. O.</i> Personal information security: factors of homeostasis.....	136
<i>LEBEDEV V. A.</i> Creativity A. Dante in modern mass culture	149
<i>AREFEVA A. YU.</i> Synthesis of enterprise, production and directing in the works of Sergey Dyagilev.....	159

Political Science

<i>POLISHCHUK I. O.</i> Geopolitical role of Ukraine	169
<i>STEBLYNA N. O.</i> Political actors representation in new media of the states with transitional and authoritative regimes (cases of Ukraine and Russia)	178
<i>TREBIN M. P., CHERNYSHOVA T. O.</i> Linguistic analysis of ukrainian President Volodymyr Zelenskyy's political rhetoric: strategies & tactics	193

Sociology

<i>PANFILOV O. Y., SAVCHENKO O. O.</i>	
Sociological aspect in the content of the modern hybrid arfare.....	210
<i>POHRIBNA V. L.</i>	
The role of social capital in professional socialization of personality	223
OUR AUTHORS	235
AUTHOR INDEX	237
REQUIREMENTS TO REGISTRATION OF ARTICLES IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS «THE BULLETIN OF YAROSLAV MUDRYI NATIONAL LAW UNIVERSITY. SERIES: PHILOSOPHY, PHILOSOPHY OF LAW, POLITOLOGY, SOCIOLOGY».....	238

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.4

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250416>

Данильян Олег Геннадійович, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: odana@i.ua
ORCID ID: 0000-0001-5308-4664

Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: a_dzeban@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-2075-7508

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВА ЯК ЕЛЕМЕНТА СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У статті зроблено спробу висвітлення концептуальних аспектів розгляду інтеграційних процесів права й інформації у процесі становлення інформаційного суспільства. Підкреслюється, що структурні елементи моделі інформації мають самостійне категоріальне правове значення. Як категорія права інформація відображає ознаки життєвих ситуацій у їх конкретних образах, що надає їй правового значення. Обґрунтовується, що взаємозумовленість, розвиток та інтеграція інформації і права як суспільних явищ привело до активного впливу інформації й пов'язаних із нею структур на правову систему, що зумовило пізнання нових закономірностей у розвитку юриспруденції. Також продемонстровано, що правова система не мени активно реагує на сучасні інформаційні реалії шляхом внутрішньої рефлексії й саморозвитку в бік забезпечення правопорядку в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформація, право, інформаційні процеси, інформаційна сфера, інформаційне право.

Постановка проблеми. У XXI ст. інформаційний критерій стає не просто індикатором популярності, він набуває системотворчого значення для всіх без винятку сфер людської життєдіяльності. Інформація як феномен, що створює новий стан суспільства, сприймається як основа «нової цивілізаційної хвилі». На рівні соціальної практики інформаційна складова наявна в усіх основних галузях суспільного життя і проявляється надзвичайно різноманітно. Специфічною рисою інформаційної сфери сучасного суспільства є її багатовимірний характер і її слід розглядати і як окремих сектор політики, і як чинник її модернізації, і як джерело потужних соціокультурних трансформацій [1].

На сучасному етапі формування інформаційного (цифрового) суспільства помітно зростає затребуваність інформаційного супроводу будь-якої діяльності. Ця тенденція пов'язана як із інтенсифікацією соціальних комунікацій, потребою суспільних суб'єктів орієнтуватися у стрімко зростаючих потоках інформації, так і з необхідністю забезпечення представленості результатів діяльності в інформаційному просторі, постійним аналізом ефективності такого представлення і необхідністю права, як соціального регулятора, оперативно реагувати на стрімкі інформаційні процеси. Відповідно, інформаційна складова діяльності не лише зберігає свою актуальність, набуває, у світлі нинішніх інноваційних процесів, додаткової затребуваності, а й породжує цілу низку проблем, пов'язаних з інтенсивністю інформаційних обмінів, інфраструктурою складових забезпечення доступу до інформаційних ресурсів тощо.

Цілком очевидно, що «інформаційний градус» розвитку суспільства стає вимірником і для основних інститутів системи права. Стан суспільства, яке знаходиться у стані, близькому до інформаційного, вже сьогодні вимагає від правової системи динамічного випереджального розвитку, прояву накопиченого доктринального інтелектуального потенціалу, енергії юридичної думки і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери.

Як справедливо зазначає С. Сунегін, проблеми правового регулювання сучасного інформаційного суспільства впливають, з одного боку, з подвійного характеру інформаційного простору, що включає в себе реальну та віртуальну складові, а з іншого – з об'єктивної неможливості застосовувати традиційні форми охорони та захисту правопорядку в межах цифрової форми інформаційного простору, у якій відбуваються фактично такі ж самі соціально та юридично значущі акти, як і в реальному житті (вчиняються правочини, укладаються договори, підписуються документи, замовляються продукція, роботи та послуги, здійснюються розрахунки та платежі тощо). Водночас надзвичайної актуальності нині набувають питання визначення саме концептуальних підходів до забезпечення правового регулювання інформаційного суспільства, особливо його віртуальної або цифрової складової, поведінка та

діяльність у межах якої, по суті, має анонімний характер, завдяки якому у глобальному інформаційному просторі де-факто сформувалися власні «правила гри» [2, с. 235–236].

Отже, зростає усвідомлення важливості проблем правового регулювання суспільних інформаційних відносин, зокрема узгодження принципово різних підходів до концептуального вирішення життєво важливих питань.

Результати аналізу останніх досліджень і публікацій свідчать про те, що окремі спроби усвідомлення й вирішення проблем кореляції права й інформації вибірково знаходять віддзеркалення в доробках сучасних дослідників, у вітчизняних і міжнародних документах та нормативних правових актах. Проте їх фундаментальне правове наукове узагальнення й осмислення ще попереду. Теоретичного дискурсу й наукового вирішення чекають і проблеми розуміння інформації, ролі та ступеня її впливу на правову дійсність у цілому.

Метою статті є висвітлення концептуальних аспектів розгляду інтеграційних процесів права й інформації у процесі становлення інформаційного суспільства.

Вклад основного матеріалу. Так званий «кібернетичний» період розвитку вітчизняної науки (1960–1970-ті рр.) відзначений дослідженнями в царині кібернетики і впливу її ідей на розвиток права. До кінця 1980-х рр. така активність уповільнилася. Швидше за все, це пояснюється перехідним періодом інформатизації до сучасного її стану. У названий перехідний час вже позначився інтерес правознавців до тематики правового забезпечення інформаційних процесів, пов'язаних з упровадженням комп'ютерних технологій у реальному секторі економіки. Перші спроби наукового аналізу були рідкісними, а позиції учених-правознавців – результатом генезису ранніх доктрин, що переважно походять з тих окремих галузей юриспруденції, які було найбільше пов'язано із забезпеченням функціонування автоматизованих інформаційних систем.

Лише до кінця 1990-х рр. наукова рефлексія цієї проблеми набула найбільшої активності, коли стали затребуваними концептуальні позиції правознавців, коли цифрові технології значно змінювали траєкторію руху суспільства в інформаційний бік. Саме в цей час почала формуватися самостійна галузь наукових знань, пов'язаних із правовим забезпеченням інформаційної сфери. Вітчизняна правова наука теж не лишилася осторонь цієї проблематики [3–5].

У зв'язку з цим порушуються перші суто наукові проблеми інформаційного права (щодо його виокремлення в галузь права та місця інформаційного права в системі правових знань). Разом із ними виникають і питання загальнонаукового розуміння суті знань у царині правового забезпечення

інформаційної сфери. У той же час після офіційного визнання «інформаційного права» динаміка наукових досліджень у сфері правового забезпечення наростала і продовжує наростати. Ця обставина ще більше загострила проблему існування загальних теоретичних підстав наукових досліджень, спрямованих на організацію правопорядку в інформаційній сфері суспільних відносин.

Відомо, що ідеї коеволюції (спільного розвитку в рамках системи взаємодії) стали парадигмою природних і соціальних наук на рубежі ХХ–ХХІ ст. Історія становлення й розвитку двох явищ цивілізації у формі коеволюції інформації та права представляє інтерес для дослідника у двох ракурсах. З одного боку, в аспекті впливу інформації і пов'язаних із нею систем на правову дійсність, під якою тут розуміється вся реальна дійсність на макрорівні правової сфери як наочної сфери людської діяльності (юридична наука, позитивне право, правозастосування і юридична культура), тобто вся сукупність правових феноменів. Ця проблема розглядається в рамках пошуку нових засобів мобілізації правової системи, у межах інформаційної парадигми як сукупності поглядів на розв'язання правових питань крізь призму інформаційних знань, перш за все впливу знань про природу інформації на формування й реалізацію права в цілому [6, с. 9]. З іншого боку, становлення й розвиток у формі коеволюції інформації і права розглядається в сенсі правового впливу на інформаційну сферу.

Перший з указаних аспектів дослідження проблем інтеграції цих двох явищ відображає достатньо істотний момент розвитку правової науки, який розглядався переважно в межах кібернетичних основ у юриспруденції в період розквіту кібернетики (1950–1970-ті рр.). Тоді спостерігався інтерес правознавців до кібернетичних проблем права, досліджувалися закономірності природи правової інформації і прояви їх у правовій системі [7–8].

До кінця 80-х рр. минулого століття склалася стійка правова доктрина стосовно основ впливу інформаційних систем на право. На її основі було сформовано основні положення прикладної науки «правова інформатика» як різновиду міждисциплінарної науки інформатики. У її рамках не тільки розглядалися прикладні проблеми розвитку інформаційних систем у правознавстві, але і формувався новий різновид правової інформації – її електронна форма. Тоді активно розвивалися процеси інформаційного забезпечення правотворчості й упроваджувалися системи інформатизації законотворчих органів на різних рівнях, а також створювалися прикладні інформаційні технології формування, зберігання й використання електронної правової інформації. Наприклад, на початку 1990-х рр. на пострадянському просторі виникли довідкові правові системи. Правові системи на той час являли собою

електронні добірки текстів нормативних актів. Однією з перших такою системою в Україні був «Автоматизований довідник із зовнішньої торгівлі “Перший помічник”», створений у 1990 р. та спрямований на задоволення інформаційних потреб великої кількості дрібних підприємців, які в ті роки вели активну торговельну діяльність із близьким зарубіжжям. Пізніше з’явилися інші спеціалізовані й загальнозаконодавчі системи.

Увага правознавців до проблем пошуку прояву закономірностей інформації, системного упорядкування інформаційних відносин у правовій сфері і вирішення прикладних завдань у рамках правової інформатики, як і раніше, не слабшає [9–13]. Цьому сприяє упровадження інформаційно-комунікаційних технологій у юридичну діяльність. Прийняті за останні роки різні цільові програми й концепції інформатизації провідних юридичних організацій (судової системи, митної служби, органів юстиції та ін.) тільки підтверджують відзначену тенденцію.

Разом із тим особливістю інформаційної епохи розвитку суспільства є створення необхідних методологічних і правових бар’єрів негативним наслідкам масової інформатизації й упровадження високих технологій. У зв’язку з цим правове забезпечення інформаційних процесів і виникаючих при цьому суспільних відносин неухильно зростає. З початку 90-х рр. минулого століття разом із динамічним розвитком законодавства, спрямованого на реалізацію цієї мети, тривав активний процес становлення й розвитку нової галузі правової діяльності, пов’язаної з правовим забезпеченням інформаційної сфери. Цьому сприяла ціла низка чинників. *По-перше*, у зв’язку зі створенням нового покоління електронно-обчислювальної техніки і високотехнологічних швидкісних засобів передачі інформації значно зросла можливість отримання й використання великого обсягу інформації в коротші проміжки часу.

По-друге, перший чинник активно вплинув на створення умов включення масивів інформації в реальний сектор економіки. Повсюдне упровадження засобів автоматизації в управлінський процес дало змогу переводити необхідну інформацію з традиційних паперових носіїв в електронний вигляд. При цьому зросли швидкості оброблення інформації й ефективність управління суспільними процесами. Таким чином, сформовані електронні масиви інформації у вигляді баз даних (інформаційних ресурсів) у найбільш зручній формі їх використання стали виконувати самостійну забезпечувальну роль в управлінських процесах разом з іншими видами ресурсів (сировинними, фінансовими, кадровими тощо). Повсюдна матеріалізація інформаційного ресурсу спричинила відособлення людської діяльності та формування самостійного виду суспільних відносин із приводу використання інформації.

По-третє, інформація у вигляді баз даних як об’єкт права в електронній формі при введенні її в економічний оборот опинилася поза межами тради-

ційного правового регулювання. Специфічність такого об'єкта пов'язано з особливістю функціонування технічних засобів обробки інформації, з перетворенням інформації в її електронний символ (сигнал) і назад в читаний вигляд. Відзначена особливість робить уразливим електронний документ для копіювання та порушення його цілісності. Будь-яка сукупність і форми традиційних правових умов (правовий режим) використання електронного виду інформації як об'єкта права вже не може створити ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин, що виникають із приводу таких об'єктів. На жаль, юридична наука, незважаючи на велику кількість досліджень у сфері правової кібернетики, не мала у своєму розпорядженні достатнього потенціалу для вирішення проблеми правового забезпечення формування й використання електронного документа. Незважаючи на звернення окремих правознавців до теми науково-технічного прогресу, наукових узагальнень, які б розкривали вплив науково-технічної революції на правове регулювання соціальних відносин, вони не проводили. Таке становище у правовій науці продовжується й донині. Тому суспільством була затребувана принципово інша сукупність правових засобів впливу на новий вид діяльності суб'єктів права, що стрімко розвивається, пов'язаний із формуванням, обробкою й використанням електронних форм інформації, сучасних високотехнологічних телекомунікаційних систем її передачі та зберігання.

По-четверте, нові форми, що стрімко розвиваються, і різновиди інформаційної людської діяльності значно відставали від традиційної свідомості. Розрив між інформаційними потребами в новій «цифровій епосі» і ментальністю суспільства динамічно збільшувався в міру розвитку масової інформатизації. Цей чинник сприяв появі нового типу порушень (порушень цілісності інформації і доступу до неї), шкідливий характер яких був несумісним зі звичайними правопорушеннями. Разом із цим виник новий клас правових проблем, пов'язаних з попередженням і боротьбою з комп'ютерними правопорушеннями.

Зусилля правознавців і вчених у сфері комплексного дослідження інформаційних систем дозволили створити правові концепції, спрямовані на формування правових умов реального сектора інформатики.

До початку 1990-х рр. поступово стала формуватися нова галузь законодавства для регулювання принципово нового типу суспільних відносин, пов'язаних з інформацією і процесами інформатизації. На той час його прийнято було називати «законодавством у сфері інформатизації», а пізніше – «інформаційним законодавством». Характерною особливістю його стало те, що норми права в нормативних правових актах нерідко були за своєю природою різними, інформаційне законодавство переважно мало комплексний характер, поєднуючи риси публічного і приватного права.

Принципово важливим для інформаційного законодавства, на наш погляд, є максимально адекватне віддзеркалення правової інформаційної дійсності. У кращому разі воно повинне мати випереджальний характер правового регулювання інформаційних за характером суспільних відносин, для того щоб норми права створювали ефективний правовий режим використання нових форм інформації та функціональних напрямів інформаційної діяльності. Однак цим критеріям сучасне інформаційне законодавство ще не відповідає.

Паралельно з формуванням інформаційного законодавства проводилися дослідження з метою узагальнення закономірностей діяльності людини, суспільства і держави в інформаційній сфері та її правового забезпечення [14–16]. Завдяки їх дослідженням, зокрема, було створено основи для формування нової самостійної галузі юриспруденції – інформаційного права.

Таким чином, інтеграційні процеси розвитку інформації і права та вплив пов'язаних із цими явищами систем одна на одну проходять по відособлених один від одного методологічних каналах. Інформаційні системи впливають на право в рамках загальної теорії права і правової інформатики, у предмет наукових досліджень яких включено закономірності природи і розвитку інформації у правовій системі. Право, у свою чергу, покликане здійснювати активний вплив на інформацію і пов'язані з нею системи всім своїм арсеналом засобів, до складу яких входять практично всі галузі права, і в першу чергу інформаційне право. Розрізнення, що проводиться в підходах до інтеграції вказаних явищ, має не лише практичне, але й методологічне значення.

Річ у тому, що в перші роки незалежності України проблеми правового забезпечення процесів інформатизації за аналогією з радянською традицією нерідко розглядалися в рамках правової кібернетики і правової інформатики, змішуючи при цьому два різних за своєю природою методологічних підходи. Розглядаючи, наприклад, проблеми правової інформатики та правової кібернетики, автори одночасно розглядають і питання правового регулювання інформаційних процесів, і навпаки: описуючи проблеми правового забезпечення інформатизації, розглядають питання предмета правової інформатики [3; 17–18].

Імовірно, пояснення такого дуалізму позиції авторів робіт з правової кібернетики можна знайти в тому, що вони досліджували багато проблем правової системи крізь призму теорії управління, а тому й розглядали проблеми правового забезпечення інформаційних процесів у суміжній для інформаційного права науковій дисципліні.

Метою розгляду інтеграційних процесів інформації і права ми ставимо створення теоретичних умов для диференційованого підходу при проведенні досліджень проблем спільної дії названих феноменів у сучасну епоху. Вбачається, що обидва ракурси є однаково важливими для правової науки, оскільки дають можливість досліджувати з різних позицій правову дійсність.

Правова інформатика дає змогу більш комплексного й усебічного дослідження наявної сфери інформаційного права, оскільки об'єкти інформаційних відносин мають глибоке природничо-наукове коріння (електронна інформація, комп'ютерні технології, цифрові лінії зв'язку тощо). Яким би не був ракурс дослідження, умовно кажучи, інформаційно-правовий або право-інформаційний (залежно від того, яке явище розглядається як реципієнт), проте вони повинні розглядатися окремо один від одного. Щобільше, у цієї багатоаспектної проблеми (коеволюції права й інформації) є ще і прикладні рівні. Наприклад, освітній, коли він розглядається як навчальна дисципліна, а в її рамках стан невизначеності в питаннях методу вивчення предмета, як уявляється, повинно бути зведено до мінімуму. Межі навчальної дисципліни (будь то правова інформатика або інформаційне право) повинні мати чіткіші контури, аніж при дослідженні тієї ж наявної царини на науковому рівні [6, с. 12].

Висновок про загальність формули інформації і значення її природних властивостей, на жаль, ще не було в найбільш розгорненому вигляді наближено до правової системи, хоча окремі спроби застосування у праві інформаційних (більшою мірою – кібернетичних) методів дослідження робилися не один раз. Вони описані в юридичній літературі, та й у наш час вчені продовжують висловлюватися з приводу інформаційного значення правової системи і її підсистем.

Одним із перших, хто дійшов однозначного висновку про наявність у права інформаційних ознак, був А. Венгеров. Ним були здійснені відповідні дослідження і описання. По суті, саме він першим висунув гіпотезу про інформаційну природу права, а не тільки про наявність окремих інформаційних ознак у правових явищах. Свої попередні висновки про роль інформації А. Венгеров зробив, аналізуючи інформаційні й кібернетичні підходи до вивчення проблем природи управління. Далі, досліджуючи природу правової інформації й використовуючи у вказаному сенсі інформаційний підхід до правових норм, він транслиував його значення для «вивчення механізму дії права і ефективності правових норм», для «вивчення каналів, по яких право надходить до своїх адресатів і впливає на них за допомогою змісту» [19, с. 51].

«Інформаційний підхід у праві, – підкреслював А. Венгеров, – дозволяє пізнавати й реалізовувати в цій царині загальноінформаційні закономірності та в підсумку, дозволить створити інформаційну природу права. Тим самим вольова теорія права, у межах якої основна увага звертається на генезис права, на детермінацію норм соціально-економічним змістом, на способи і форми вираження в законах волі пануючого класу, буде доповнена інформаційною теорією права, тобто вченням про інформаційну природу права» [19, с. 51].

На жаль, гіпотетичні висновки А. Венгерова не знайшли подальшого розвитку. Цьому, очевидно, були свої причини. Історичні умови того часу теж

треба враховувати, адже тоді інформація ще не набула такого значення, як нині, через нерозвиненість комп'ютерних засобів її обробки, а також технологій і швидкості передачі користувачам. Проте методологічне значення висновків А. Венгерова є надзвичайно важливим, і сьогодні вони набувають особливої актуальності.

Необхідно підкреслити, що в період розквіту кібернетики багато юристів, ідучи в ногу з часом, брали участь у дискусіях з приводу проблем кібернетики й інформатики у праві, вивчали проблеми співвідношення управління та права, використання кібернетичних методів у дослідженні проблем права.

Так, С. Алексєєв ще у 80-х рр. минулого століття відзначав інформаційну функцію як канал впливу права на суспільне життя. Останнім часом його позиція і погляди на «інформаційні умови існування й реалізацію властивостей права», на зовнішній «інформаційний знак» функціонування права і на діалектику «співвідношення внутрішньої й зовнішньої його форм, яке вимагає подальшої поглибленої розробки», а також на використання природничо-наукових методів аналізу існуючих і пошуку нових правових засобів стають усе більш значущими й помітними для дослідників [20, с. 179–181].

Автори сучасних наукових доробків дедалі частіше звертають увагу на використання комплексних, зокрема інформаційних, методів у пошуку нових засобів правового забезпечення сучасної сфери суспільних відносин, оскільки вони дозволяють розкривати додаткові грані природи права і його роль у соціокультурній дійсності [21–27].

У різний час проводилися фундаментальні дослідження проблеми взаємозумовлених змін права й інформації з використанням інформаційного й комунікативного підходів при описанні природи права.

Спеціальні дослідження інформаційної картини права провів Ю. Кудрявцев. Звертаючись до цієї теми, автор пояснив цінність інформаційного підходу пізнання правових явищ таким чином: «Він дозволяє наче поєднати в рамках загальної моделі різноманітні явища – право, управління, правосвідомість, правозастосовну діяльність і підвести їх своєрідний спільний знаменник – інформацію. Це дозволить у теорії створити досить струнку модель цієї системи, побачити раніше непомітні зв'язки й закономірності, а на практиці (враховуючи можливість кількісного вираження інформаційних характеристик) розраховувати в майбутньому оптимальний «режим» функціонування тієї або іншої підсистеми, зокрема – права» [8, с. 6–7].

Головним стрижневим елементом, у якому виявляються основні інформаційні ознаки права, на думку Ю. Кудрявцева, є правові норми – основні носії інформації, що містяться в нормах права. Основною сполучною ланкою, між інформацією і правом, таким чином, є норми права. Автор наводить їх головну інформаційну ознаку: «Норми права з інформаційної сторони – це відомості

про належну, дозволену (а також стимулюючу) або заборонену поведінку людей, про умови, у яких така поведінка може або повинна здійснюватися, нарешті, про несприятливі наслідки невиконання вимог держави» [8, с. 6].

Інформаційна властивість права виявляється в тому, що дія правової інформації як відомостей розглядається в рамках правового регулювання, коли вони сприймаються і розуміються. У логічній схемі «регулювати – означає інформувати» міститься також одна з головних інформаційних властивостей права. Вольові державно-владні розпорядження (воля держави), знаходячи так звану «плоть», як підкреслює Ю. Кудрявцев, виражаються зовні як інформація, а сам процес «видання державою правових розпоряджень, доведення їх до відомих адресатів – це процес виробництва й передачі правової інформації, покликаної впливати на свідомість, а через неї – і на поведінку людей» [Там само, с. 16].

Важливе значення має також висновок автора про те, що «норми права – це, у відомому сенсі, образи, моделі реальної поведінки людей, призначені для їх майбутньої реалізації». У цьому він вбачає найважливіші інформаційні й гносеологічні риси права. Вольовий і образний характер норм права виявляється і у тому, що вони є результатом відображення інформації про суспільство на різних рівнях свідомості: на рівні законодавця і на рівні особистості [Там само, с. 16–28]. Підкреслюючи абстрактність і образність правової інформації, він виділяє в ній основне, тому в інформаційному плані вона є узагальненою моделлю нескінченної кількості конкретних, однотипних відносин. «Система правових норм, таким чином, – це інформація, що пройшла складний, багатоступінчатий шлях від відображення різноманітності соціальної системи, через переробку й оптимізацію (і приріст до неї накопичених знань) до втілення у правових нормах у завершеному вигляді, тобто у вигляді «програми дій» [Там само, с. 31].

Одним словом, Ю. Кудрявцев у своєму дослідженні виділив головні інформаційні ознаки правової норми як різновиду інформації, чим і підтвердив коеволуційний процес розвитку права й інформації.

Використовує інформаційний підхід у дослідженні проблем теорії права й А. Малько. Зокрема, він проаналізував природу інформації на основі відомої фундаментальної її властивості «подвійності», якої вона набуває при перетворенні в математичну форму представлення [28, с. 12–18].

А. Малько виявив наскрізне начало правової інформації, яке фіксує в нормах права цей парний метод своєрідного кодування/декодування двох різних (полярних) типів правового регулювання суспільних відносин. Автор, таким чином, з одного боку, з успіхом продемонстрував можливості інформаційного підходу у вирішенні проблем юридичної науки, а з іншого – підтвердив органічну єдність у розвитку права й інформації.

Не менш важливі висновки робить і Д. Грибанов, досліджуючи теоретичні проблеми динаміки суспільних відносин в інформаційній сфері. Проаналізувавши природні властивості інформації, він дійшов висновку, що у правовій сфері багато процесів мають або інформаційну природу, або інформаційний характер. Це стосується змісту суспільних відносин, правозастосовної діяльності, обігу інформації у процесуальній діяльності та при винесенні ухвали у справі тощо. Він, зокрема, зазначає, що якщо розглядати соціальне відношення з позиції обігу інформації, то і право можна аналізувати як інформаційну систему ідеального змісту й матеріальної форми, призначену для впорядкування суспільних відносин, що є організованими процесами створення, обробки й руху спеціальної правової інформації [29].

Отже, є усі підстави констатувати, що інформація уже давно є об'єктом правового регулювання, принаймні з моменту формування «тасмного» діловодства в епоху середньовіччя правителі держав регулювали порядок доступу до інформації, що мала важливе для управління значення. Як категорія права інформація відображає ознаки життєвих ситуацій у їх конкретних образах. Ця властивість інформації надає їй правового значення. Усвідомивши й виявивши механізм формування інформації як реального моменту буття, можна описати та сформулювати деякі ознаки правил поведінки учасників інформаційного процесу (у разі необхідності). Кожний із структурних елементів інформації несе самостійне правове смислове навантаження.

Висновки. Таким чином, розглядаючи інформацію як філософсько-правову категорію, можна констатувати, що в інформації як категорії ми виявляємо не окремі правові ознаки, властиві об'єкту права. Структурні елементи моделі інформації мають самостійне категоріальне правове значення (електронний документ, комп'ютерна інформація, телекомунікаційне середовище, духовне середовище, об'єкти інтелектуальної діяльності).

Взаємозумовленість, розвиток та інтеграція інформації і права як суспільних явищ привело, з одного боку до активного впливу інформації й пов'язаних з нею структур на правову систему, що зумовило пізнання нових закономірностей у розвитку юриспруденції. З другого боку – правова система не менш активно реагує на сучасні інформаційні реалії шляхом внутрішньої рефлексії й саморозвитку у бік забезпечення правопорядку в інформаційній сфері.

Суть і складний структурний характер інформації, граничний рівень її узагальнення як категорії надає їй фундаментальної якості метакатегорії.

Враховуючи багатогранність терміна «інформація», наявність її філософської, соціальної, біологічної, технічної та інших складових не зовсім коректним видається зведення юридичного визначення інформації в національному законодавстві до суто побутового рівня – до термінів «дані» або «відомос-

ті». Інформацію слід розглядати як базову фундаментальну категорію, а на рівні правового регулювання доцільно застосовувати такі основні терміни: «інформаційні відносини», «інформаційна діяльність», «інформаційні технології», «інформаційні ресурси», «інформаційні продукти», «інформаційні послуги», а також «дані» або «відомості».

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Київ : НІСД, 2010. 29 с.
2. Сунегін С. О. Концепти «інформаційне суспільство» та «електронна держава»: питання правового забезпечення. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 224–238.
3. Біленчук П. Д., Кравчук О. В., Міщенко В. Б., Пілюков Ю. О. Інформаційна діяльність в правознавстві: стратегія управління розвитком наукових досліджень, інноваціями, консалтингом, моніторингом, системою трансферу технологій в урядових структурах, університетах, дослідницьких центрах і в приватному секторі. Київ : Наука і життя, 2007. 244 с.
4. Нестеренко О. В. Основи побудови автоматизованих інформаційно-аналітичних систем органів державної влади. Київ : Наук. думка, 2005. 628 с.
5. Системна інформатизація законотворчої та правоохоронної діяльності. Київ : Навч. книга, 2005. 640 с.
6. Дзьобань О. П. До проблеми коеволюції права й інформації. *Інформація і право*. 2012. № 3 (6). С. 7–13.
7. Право и информатика : сб. ст. / под ред. Е. А. Суханова. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 143 с.
8. Кудрявцев Ю. В. Нормы права как социальная информация. Москва : Юрид. лит., 1981. 144 с.
9. Даніл'ян В. О. Крутько І. М., Колісников А. В. Філософсько-правові аспекти інформаційного суспільства. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 152. С. 127–130.
10. Корж І. Ф. Аберация нормативно-правової інформації. *Інформація і право*. 2021. № 1. С. 9–16.
11. Юридична відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері та основи інформаційної деліктології : монографія / І. В. Арістова, О. А. Баранов, О. П. Дзьобань та ін. ; за заг. ред. проф. К. І. Белякова. Київ : КВПЦ, 2019. 344 с.
12. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / координатор проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. 472 с.
13. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / координатор проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. 436 с.
14. Брижко В. М., Швець М. Я. Нормативно-правові та методологічні засади упорядкування інформаційних відносин : наук.-методол. посіб. / за ред. В. Тація. Київ : ПанТот, 2009. 322 с.
15. Брижко В. М. Основи систематизації інформаційного законодавства: теоретичні та правові засади : монографія. Київ : ПанТот, 2012. 304 с.

16. Беляков К. І. Інформація в праві: теорія і практика. Київ : КВІЦ, 2006. 118 с.
17. Жиляєв І. Б. Інформаційне право України: теорія і практика : монографія. Київ : Парламент. вид-во, 2009. 104 с.
18. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / Ю. С. Шемшученко (заг. ред.), І. С. Чиж (заг. ред.). Київ : Юрид. думка, 2006. 384 с.
19. Венгеров А. Б. Право и информация в условиях автоматизации управления. Москва : Политиздат, 1978. 235 с.
20. Алексеев С. С. Избранное. Наука права. Общесоциальные проблемы. Публицистика. Москва : Статут, 2003. 480 с.
21. Брижко В. М. Про концептуальні основи системного впорядкування суспільних відносин в інформаційній сфері України. *Інформація і право*. 2012. № 2 (5). С. 10–17.
22. Цимбалюк В. С. Інформатика як об'єкт правовідносин. *Інформація і право*. 2012. № 1 (4). С. 108–112.
23. Золотар О. Свобода інформації в контексті концепції природного права. *Правова інформатика*. 2011. № 1. С. 12–16.
24. Буріло Ю. П. Про комплексну природу інформаційного права. *Інформація і право*. 2015. № 1. С. 47–54.
25. Селезньова О. М. Специфіка природи інформаційного права в контексті галузевої приналежності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 26. С. 178–181.
26. Information society and information security / A. Getman (ed.), O. Danilyan, O. Dzeban, Y. Kalynovskyi. LAP Lambert Academic Publishing, 2021. 125 p.
27. Матвійчук Л. Нормативно-правове забезпечення науково-інформаційної діяльності. *Бібліотечний вісник*. 2021. № 3. С. 3–11.
28. Малько А. В. Двоичность юридической информации и язык законодательства. *Правоведение*. 1993. № 1. С. 12–18.
29. Грибанов Д. В. Ресурсы и правовое регулирование инновационной экономики. URL: https://www.studmed.ru/gribanov-d-v-resursy-i-pravovoe-regulirovanie-innovacionnoy-ekonomiki_c1fbb0de8e9.html (дата звернення: 23.11.2021).

REFERENCES

1. Dubov, D. V., Ozhevan, M. A., Hnatiuk, S. L. (2010). *Informatsiine suspilstvo v Ukraini: hlobalni vyklyky ta natsionalni mozhlyvosti*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
2. Sunehin S. O. (2020). Kontsepty «informatsiine suspilstvo» ta «elektronna derzhava»: pytannia pravovoho zabezpechennia. *Almanakh prava – Almanac of Law. Issue 11, 224-238* [in Ukrainian].
3. Bilenchuk, P. D., Kravchuk, O. V., Mishchenko, V. B., Piliukov, Yu. O. (2007). *Informatsiina diialnist v pravoznavstvi: stratehiia upravlinnia rozvytkom naukovykh doslidzhen, innovatsiiamy, konsaltnhom, monitorynhom, systemoiu transferu tekhnolohii v uriadovykh strukturakh, universytetakh, doslidnytskykh tsentrakh i v pryvatnomu sektori*. Kyiv: Nauka i zhyttia [in Ukrainian].

4. Nesterenko, O. V. (2005). *Osnovy pobudovy avtomatyzovanykh informatsiino-analitychnykh system orhaniv derzhavnoi vlady*. Kyiv: Naukova dumka [In Ukrainian].
5. *Systemna informatyzatsiia zakonotvorchoi ta pravookhoronnoi diialnosti*. (2005). Kyiv: Navchalna knyha [in Ukrainian].
6. Dzoban, O. P. (2012). Do problemy koevoliutsii prava y informatsii. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 3 (6), 7-13 [in Ukrainian].
7. *Pravo i informatika: sbornik statey* / E. A. Suhanov (ed.). (1990). Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
8. Kudryavtsev, Yu. V. (1981). *Normy prava kak sotsialnaya informatsiya*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
9. Danil'ian, V. O., Krutko, I. M., Kolisnykov, A. V. (2020). Filosofsko-pravovi aspekty informatsiinoho suspilstva. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: scientific bulletin, Issue 152*, 127-130 [in Ukrainian].
10. Korzh, I. F. (2021). Aberatsiia normatyvno-pravovoi informatsii. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1, 9-16 [in Ukrainian].
11. Yurydychna vidpovidalnist za pravoporushennia v informatsiinii sferi ta osnovy informatsiinoi deliktolohii. I. V. Aristova, O. A. Baranov, O. P. Dzoban et al. K. I. Bieliakov (ed). (2019). Kyiv: KVITs [in Ukrainian].
12. *Entsyklopediia sotsiohumanitarnoi informolohii*. K.I. Beliakov (ed). (2020). T. 1. Kyiv: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
13. *Entsyklopediia sotsiohumanitarnoi informolohii*. K.I. Beliakov (ed). (2021). T. 2. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
14. Bryzhko, V. M., Shvets, M. Ia. Normatyvno-pravovi ta metodolohichni zasady uporiadkuvannia informatsiinykh vidnosyn. V. Tatsii (ed). (2009). Kyiv: «PanTot» [in Ukrainian].
15. Bryzhko, V. M. (2021). *Osnovy systematyzatsii informatsiinoho zakonodavstva: teoretychni ta pravovi zasady*. Kyiv: «PanTot» [in Ukrainian].
16. Bieliakov, K. I. (2006). *Informatsiia v pravi: teoriia i praktyka*. Kyiv: KVITs [in Ukrainian].
17. Zhylyaiiev, I. B. (2009). *Informatsiine pravo Ukrainy: teoriia i praktyka*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
18. *Pravove zabezpechennia informatsiinoi diialnosti v Ukraini*. Yu. S. Shemshuchenko (ed), I. S. Chyzh (ed). (2006). Kyiv: TOV «Vyd-vo «Iurydychna dumka» [in Ukrainian].
19. Vengerov, A. B. (1978). *Pravo i informatsiya v usloviyah avtomatizatsii upravleniya*. Moskva: Politizdat [in Russian].
20. Alekseev, S. S. (2003). *Izbrannoe: Nauka prava. Obschesotsialnyie problemy*. Publitsistika. Moskva: Statut [in Russian].
21. Bryzhko, V. M. (2012). Pro kontseptualni osnovy systemnoho vporiadkuvannia suspilnykh vidnosyn v informatsiinii sferi Ukrainy. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 2 (5), 10-17 [in Ukrainian].
22. Tsybaliuk, V. S. (2012). Informatyka yak obiekt pravovidnosyn. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1 (4), 108-112 [in Ukrainian].

23. Zolotar, O. (2011). Svoboda informatsii v konteksti kontseptsii pryrodnoho prava. *Pravova informatyka – Legal informatics, 1, 12-16* [in Ukrainian].
24. Burilo, Yu. P. (2015). Pro kompleksnu pryrodu informatsiinoho prava. *Informatsiia i pravo – Information and law, 1, 47-54* [in Ukrainian].
25. Seleznova, O. M. (2014). Spetsyfika pryrody informatsiinoho prava v konteksti haluzevoi prynalezhnosti. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Right, Issue 26, 178-181* [in Ukrainian].
26. Information society and information security (2021). A. Getman (ed.), O. Danilyan, O. Dzeban, Y. Kalynovskyi. LAP Lambert Academic Publishing.
27. Matviichuk L. (2021). Normatyvno-pravove zabezpechennia naukovo-informatsiinoi diialnosti. *Bibliotechnyi visnyk – Library Bulletin, 3, 3-11* [in Ukrainian].
28. Malko, A. V. (1993). Dvoichnost yuridicheskoy informatsii i yazyk zakonodatelstva. *Pravovedenie – Jurisprudence, 1, 12-18* [in Russian].
29. Gribanov, D. V. (2010). Resursy i pravovoe regulirovanie innovatsionnoy ekonomiki. URL: https://www.studmed.ru/gribanov-d-v-resursy-i-pravovoe-regulirovanie-innovatsionnoy-ekonomiki_c1fbb0de8e9.html [in Russian].

Данильян Олег Геннадиевич, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Дзебань Александр Петрович, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ОСНОВАНИЯ ПРАВА КАК ЭЛЕМЕНТА СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

В статье предпринята попытка освещения концептуальных аспектов рассмотрения интеграционных процессов права и информации в процессе становления информационного общества. Подчеркивается, что структурные элементы модели информации имеют самостоятельное категориальное правовое значение. Как категория права информация отражает признаки жизненных ситуаций в их конкретных образах, что придает ей правовое значение. Обосновывается, что взаимообусловленность, развитие и интеграция информации и права как общественных явлений привели к активному влиянию информации и связанных с ней структур на правовую систему, что обусловило познание новых закономерностей в развитии юриспруденции. В свою очередь продемонстрировано, что правовая система не менее активно реагирует на современные информационные реалии путем внутренней рефлексии и саморазвития в сторону обеспечения правопорядка в информационной сфере.

Ключевые слова: информация, право, информационные процессы, информационная сфера, информационное право.

Danilyan Oleg Gennadievich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

Dzoban Olexander Petrovich, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor Philosophy Department, Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

INFORMATION FUNDAMENTALS OF LAW AS AN ELEMENT OF SOCIO-CULTURAL REALITY

The article attempts to highlight the conceptual aspects of the integration processes of law and information in the process of formation of the information society. It is emphasized that the structural elements of the information model have an independent categorical legal significance. As a category of law, information reflects the signs of life situations in their specific images, which gives it legal significance. It is substantiated that the interdependence, development and integration of information and law as social phenomena has led to the active influence of information and related structures on the legal system, which has led to the knowledge of new patterns in the development of jurisprudence. In turn, it is demonstrated that the legal system is no less active in responding to modern information realities through internal reflection and self-development towards ensuring law and order in the information sphere.

Keywords: information, law, information processes, information sphere, information law.

Калиновський Юрій Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: kalina_yu@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-0081-8107

Жданенко Світлана Борисівна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: svetlana.zdanenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4335-8224

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ІНФОДЕМІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Визначено соціокультурну сутність інфодемії як фактора посилення соціальної нестабільності у глобальних процесах сучасності. Доведено, що розповсюдження масової культури та масової свідомості стало основою для появи інфодемії. Розкрито вплив стереотипів суспільної свідомості на процес розповсюдження дезінформації. Обґрунтовано, що інфодемія може бути складовою інформаційної та гібридної війн. Проаналізовано негативні наслідки інформатизації та комп'ютеризації суспільного життя у контексті розвитку критичного мислення, появи «кліпової свідомості» та гаджетозалежності.

Ключові слова: *інфодемія, масова свідомість, масова культура, стереотипи суспільної свідомості, інформаційна війна, постправа.*

Постановка проблеми. Сучасний світ пронизаний різноманітними інформаційними потоками, які мають як позитивний, так і негативний вплив на суспільні відносини. Зокрема, у ХХІ ст. у зв'язку з прогресом інформаційно-комунікаційних технологій можливості маніпулювати суспільною свідомістю значно зросли. Також в умовах гібридних та інформаційних війн збільшилась кількість дезінформації, яка сприяє посиленню соціальної турбулентності. На сьогодні вчені з різних галузей знань всебічно аналізують такий феномен, як «інфодемія», розглядаючи її наслідки для суспільних процесів у різних країнах світу. З огляду на це потребують теоретичного осмислення такі актуальні питання, як соціокультурна природа інфодемії, вплив інфодемії на соціальні процеси, роль цього феномену в гібридному протистоянні на глобальному й локальному рівнях тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «інфодемія» почало використовуватись у науковій та публіцистичній літературі у зв'язку з пандемією коронавірусу. Одним з перших його застосує Генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я Т. Гебреїсус, характеризуючи інфодемію як хвильоподібне розповсюдження фейків щодо походження, базових характеристик та наслідків коронавірусної хвороби. У вітчизняному науковому дискурсі поняття «інфодемія» відобразилося в науковому доробку М. Ожевана. Для розуміння сутнісних та фактологічних характеристик інфодемії ми спирались на публікацію К. Дорошенко за назвою «Світові інтелектуали про наслідки пандемії коронавірусу для людства» та на аналітичні матеріали Укрінформу.

Для з'ясування соціокультурної природи інфодемії важливими були публікації А. Чантурія, Н. Горбенко, О. Аронсон, А. Якімова, які всебічно проаналізували феномен «постправди» в контексті сучасних реалій. Проблемам масової свідомості, масової культури, розповсюдження соціальних стереотипів, як підгрунтя буття інфодемії, присвячено наукові праці М. Бутиріної, О. Гоймана, Л. Городенко, Л. Дротянко, С. Московічі, О. Рудакевича, А. Стадника, П. Фельдмана.

Для розуміння сутності інфодемії крізь призму впливу інформаційно-комунікаційних технологій на людину й суспільство було використано науковий доробок С. Азізова, М. Антіпова, Г. Гича, А. Гриценко, М. Мателегі, Р. Пацлафа, К. Фрумкіна та ін.

Разом із тим у сучасних наукових дослідженнях недостатньо уваги приділяється комплексному розумінню інфодемії в соціокультурному вимірі та розкриттю її впливу на посилення соціальної нестабільності у світі.

Формулювання цілей. У статті планується розкрити сутнісні характеристики інфодемії у соціокультурному контексті та визначити її вплив на динаміку глобальної нестабільності.

Виклад основного матеріалу. Розповсюдження дезінформації за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ) не є новим явищем, ця технологія впливу на індивідуальну та суспільну свідомість має давню історію. Але лише в інформаційному суспільстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. виникли якісно нові можливості акумулювати значні обсяги інформації, швидко їх транслювати до потрібної аудиторії й здійснювати таким чином корегуючий цілеспрямований вплив на суспільні відносини окремих країн та регіонів. Як свідчать події останніх років, інформаційні потоки певного змісту й спрямованості є важливими чинниками можливої (і вже наявної) соціальної нестабільності в регіональних та глобальних процесах.

Аналізуючи інформаційно-комунікаційні фактори соціальної нестабільності, науковці фіксують значне збільшення й загрозливу систематичність

відтворення в засобах масової комунікації фейкової інформації. Даний процес отримав назву «інфодемія».

З точки М. Ожевана, інфодемія – це стрімке зростання кількості та масштабів поширення фейкової інформації [1]. На нашу думку, інфодемія – це одна з технологій гібридної війни, яка застосовується для «враження» суспільної свідомості дезінформацією з будь-якої суспільно значущої проблеми. Дане поняття виникає на тлі сучасної пандемії, боротьба з якою ускладнюється всілякими фейками.

«Ми не просто боремося з епідемією, ми боремося з інфодемією», – заявив генеральний директор Всесвітньої організації охорони здоров'я **Т. Гебреїсус**, легітимізувавши новий термін, що описує нашу реальність. Інфодемія – це лавина дезінформації, нагнітання й залякування, яка пов'язана з бажанням мас-медіа підняти власні рейтинги, також це розповсюдження псевдонаукових порад та інтерпретацій, що накриває світ і серйозно ускладнює боротьбу з реальною проблематикою зупинення та подолання хвороби [2].

У вітчизняному соціокультурному просторі (як і у світі загалом) набули розповсюдження інформаційні фейки, які посилили негативні наслідки пандемії та сприяли зростанню рівня соціальної турбулентності.

Дані для аналізу інфодемії в період пандемії відобразилися в публікації Укрінформу [3]. Ця публікація ґрунтується на дослідженнях таких організацій як «Інтерньюз-Україна», Інститут демократії ім. Пилипа Орлика, Громадянська мережа «ОПОРА», Український кризовий медіацентр, «По той бік новин», «Детектор медіа», «VoxCheck», Український інститут медіа та комунікації, «ТЕКСТИ.org.ua», «DFRLab» (проект цифрової експертизи провідного американського аналітичного центру «Atlantic Council») та Представництво Європейського Союзу в Україні. Отже, в Україні і світі з точки зору аналітиків вищенаведених структур поширюються такі фейкові меседжі:

1. Конспірологічні теорії. Це – брехня світового масштабу, яка активно і швидко поширюється в різних країнах, у тому числі й в Україні. Найбільш популярні наративи цієї групи такі: коронавірус – це вигадка, а міжнародні структури, що говорять про небезпеку вірусу, наживатимуться на українцях; коронавірус – це всесвітня змова; коронавірус – це спроба урядів контролювати населення і зменшити його чисельність; коронавірус розповсюджується через технологію 5G; Білл Гейтс хоче чіпувати людей, щоб контролювати їх.

2. Неправдиві наративи, спрямовані на дискредитацію України як держави та української системи охорони здоров'я. Поширюються здебільшого через проросійські медіа та проросійські політичні сили: Україна нездатна захистити своїх людей від пандемії; Україна не може надати вакцину своїм громадянам; на українцях «тестуватимуть» вакцину; Україна мала б використовувати російську вакцину «Sputnik V», але «зовнішнє управління»

не дає їй це зробити; реформа охорони здоров'я неефективна / провалилася; західне лобі резервує Україну як ринок для власних вакцин; українська вакцина – лише піар перед виборами; українська влада маніпулює коронавірусною статистикою.

3. Неправдиві антивакцинальні наративи: уряд хоче всіх «заколоти» неякісною вакциною; політики / чиновники не говорять всієї правди про вакцину; «Ковішилд» неякісний, від нього відмовилися навіть африканські країни; вакцина спричиняє «мутації»; вакцина загрожує здоров'ю та життю, тому медики активно відмовляються від вакцинування; вакцинацією від COVID-19 будуть контролювати населення.

4. Неправдиві наративи щодо лікування коронавірусу: маски / антисептики / безконтактні термометри не допомагають / шкодять; якщо людина перехворіла, у неї є імунітет; ПЛР-тести не призначені для визначення вірусу і є хибними; низка фейкових методів лікування та профілактики коронавірусу (парами горілки, настоянками, дихальними вправами чи полосканням водою тощо).

5. Неправдиві дискримінаційні наративи: коронавірус створений штучно китайцями; «китайський коронавірус».

На нашу думку, однозначно стверджувати, що всі вищезначені наративи є фейковими не зовсім коректно, оскільки об'єктивних даних, що заперечують або підтверджують деякі з вищезначених тверджень, не існує, наприклад про походження коронавірусу, про вплив нових вакцин на всі системи організму тощо. Тому ми пропонуємо класифікувати ці меседжі на фейкові, неперевірені (ймовірнісні) та гібридні (поєднують правду з неправдою).

Існування феномену інфодемії неможливе без соціокультурного та ментально-історичного підґрунтя, оскільки дезінформація має сприйматися населенням як правда й не суперечити вже наявним настановам, міфам, оцінним судженням, що домінують у суспільній свідомості. Інфодемія базується на застосуванні різноманітних технологій маніпулювання суспільною думкою: починаючи від інформаційних «вкидів» відверто неправдивої інформації, закінчуючи «напівправдою» або «постправдою», яка не є прямолінійним обманом аудиторії, а передбачає поєднання правдивої інформації з неправдивою.

У «постправдивому світі» масова свідомість найчастіше розглядається як така, що характеризується неглибоким й поверховим трактуванням реальних подій. Представник мас бачиться посередньою пересічною людиною досить скромних інтелектуальних здібностей. Для такої людини часто є характерним споживацьке ставлення до оточення, поєднане з невисоким рівнем особистісної відповідальності, стереотипними мисленням і сприйняттям. Переважаюча нездатність до критичного осмислення реальності й культури призводить

до того, що людина маси має потребу не тільки в готовій інформації, але й часто в готових інтерпретаціях і оцінках. Доступні зразки, зрозумілі ідеали, ефективні моделі поведінки – усе це масова культура доносить до масової людини за допомогою стереотипів, шаблонів і кліше. Це є благодатним ґрунтом для маніпулювання масовою свідомістю з боку зацікавлених соціальних груп і політичних сил [4, с. 5].

Людина, яка «задовольняється» постправдою є ідеальним об'єктом для суб'єктів інфодемії. Для розуміння коренів виникнення постправди визначимо фактори, що вплинули на становлення цього феномену: властиві індивідууму та суспільству соціально-психологічні феномени, які зумовлюють неповне або викривлене сприйняття інформації; масова культура, що формує в людини та суспільства «альтернативну етику» з її проміжними стадіями між правдою та брехнею, виправданням брехні та перенесенням брехні з етичного до комічного поля; філософія та естетика постмодернізму, яка внесла в масову аудиторію уявлення про відносність моральних категорій, а також про їхню аморфність; політичні інститути, які використовували маніпулятивні технології, вплив на емоційну сферу, популістські ідеї, фальсифікації та дезінформацію. Усе це спричинило формування в аудиторії цинічного та недовірливого ставлення до еліт, експертів і традиційних ЗМІ; старі та нові масмедіа, які перетворилися на канал для розповсюдження fakenews, маніпуляцій, пропаганди та емоційної напруги; інформаційні технології, які призвели до дезорієнтації індивіда в потоці інформації, розпаду аудиторії на інформаційно ізольовані спільноти, які значною мірою спростили процес розповсюдження недостовірної інформації [5, с. 25].

Вищеперераховані особливості розвитку людства в умовах інформаційного суспільства сприяли поширенню постправди і як наслідок формували соціокультурні передумови для інфодемії. Пересічний громадянин в інформаційному суспільстві навчився «споживати» достатньо великі обсяги інформації, але не завжди зміг напрацювати належні навички для її критичного осмислення. Рівень медіаграмотності та медіакультури пересічних вітчизняних громадян залишається недостатнім, щоб ефективно протистояти фейковим повідомленням.

З цієї причини науковці констатують, що, хоч як це парадоксально, умовою постправди є не недовіра, а відсутність усілякого сумніву, який також властивий природній настанові свідомості. Таким чином, можна припустити, що коріння постправди містяться у повсякденному житті, сприйнятті, фонових практиках, способах комунікації та поширення суджень. Тут важливо враховувати логіку масової культури, у якій істина, цінність та кліше виявляються практично нероздільні, а також особливості сучасної повсякденної «фонові» комунікації та «фонові» споживання. Масове суспільство спов-

нене стереотипів, образів безперервно чинної неререфлексивної повсякденності, до якої причетен кожен, але при цьому все перераховане вище, яке представлено в образі, створює відчуття тотальної фальші, симуляції, обману [6, с. 12–13].

Масове суспільство (суспільство споживання), породжуючи певні символічні образи, симулякри, кліше, «реальність постправди», створює соціокультурне тло для існування інфодемії. Людина стає інфозалежною, гаджетозалежною, у неї виникає стійка потреба в новій інформації та користуванні пристроями, що її надають. При цьому правдивість інформації може відходити на другий план, головне, щоб вона вкладалась у кліше стереотипної свідомості індивіда, соціальної групи або суспільства в цілому. Людина в суспільстві споживання не завжди встигає (або не бажає) віднаходити правду, що зумовлене збільшенням інформаційних потоків, її неготовністю до критичного аналізу повідомлень, байдужим ставленням до визначення істинності сприйнятих меседжів тощо.

Постправду в цьому контексті можна схарактеризувати як відтворення певних смислових конструкцій у вигляді стереотипів повсякденності. Існування сенсу як постправди парадоксальне. Це пов'язано з тим, що масовому суспільству більшу частину часу властиве мислення позакритичної, художньої чи наукової настанови, саме повсякденне мислення. Але повсякденність неоднорідна і не зводиться до однозначних «раз і назавжди», зафіксованих розпоряджень і норм. Навіть стереотипам властива деяка мінливість, яка рухається не лише глобальними історичними та культурними змінами, а й локальною щоденною взаємодією між людьми, групами, речами [7].

Інфодемія як явище соціокультурної реальності неможлива без розгалуженої системи масових комунікацій, які відтворюють, продукують й ретранслюють не тільки актуальну інформацію та знання, а й стереотипи суспільної свідомості, причому як позитивні, так і негативні.

На думку М. Бутиріної, засоби масової комунікації (ЗМК) реалізують технології виробництва соціальних (надіндивідуальних) значень, експлуатуючи перманентну готовність людини до актуалізації масового компонента свідомості. Ефективність таких технологій визначає релевантність змістовно-морфологічних ознак масової свідомості природі та формам комунікаційних повідомлень. Характерно, що свідомість людини як складна багаторівнева система, прагне до збереження гомеостазу, тобто відносно стабільного стану, який не припускає перманентного засвоєння нової інформації, сприйняття даних, що суперечать одне одному. Саме тому у природі людської свідомості закладено потребу зберігати та застосовувати відносно сталі когнітивні та конативні елементи – стереотипи. Розгляд масової свідомості в контексті масовокомунікаційної практики неодмінно включає в себе таке актуальне

питання, як медійна стереотипізація, що може бути увиразнено шляхом методологічного опрацювання декількох аспектів. Серед них – з'ясування генетичної спорідненості міфів та стереотипів як різних форм моделювання дійсності; вивчення генетичних витоків стереотипів у зв'язку з якісно-кількісними змінами параметрів інформаційної складової формування соціуму; розгляд механізму стереотипізації як різновиду категоризації соціальних об'єктів; визначення та розроблення методик застосування комунікаційного потенціалу стереотипів у висвітленні складних явищ дійсності; медіакритика «редукціонізму» в стереотипізації, який виявляється у фальсифікації причинно-наслідкових зв'язків та застосуванні примітивних штампів, афоризмів, лозунгів, а також ідеологічній інверсії соціальних реалій. Стереотипи є інструментом здійснення духовно-практичної діяльності мас-медіа, адже вони дозволяють транслювати знання з рівня спеціалізованої свідомості на рівень масової свідомості, здійснюючи відповідну адаптацію наукової, релігійної, ідеологічної картин світу до буденної картини світу [8, с. 20].

ЗМК явно показують тенденцію до спрощення сутнісних характеристик інформаційних повідомлень, «привчаючи» людину до поверхового сприйняття дійсності та до превалювання форми над змістом (гонитва за сенсаційністю, перевага емоційної компоненти повідомлення над раціональною тощо). Своєю чергою інфодемія можлива саме тоді, коли громадяни не прагнуть критично проаналізувати інформацію, сприймають інформаційні меседжі як факт буття (беззаперечна довіра до певних ЗМІ, «експертів»), не мають достатніх навичок щодо порівняння різних джерел інформації, є носіями низького рівня інформаційної культури та схильні до стереотипного, некритичного мислення.

О. Рудакевич доводить, що, враховуючи природу й істотні ознаки стереотипів, їх носіїв, об'єктів тощо, стереотипи можна типологізувати за такими ознаками:

- а) за походженням: стихійні (результати народної творчості) і штучні (продукти інформаційних технологій на замовлення політичних сил);
- б) за суб'єктом чи носієм: індивідуальні та групові (класові, етнічні, регіональні, загальнонаціональні);
- в) за об'єктом: авто- і гетеростереотипи;
- г) за сферами суспільного життя: політичні, соціальні, правові тощо;
- д) за об'єктивністю, правдивістю: правдиві (істинні) та неправдиві (хибні);
- е) за емоційним забарвленням: позитивні, негативні;
- є) за формою буття: світоглядні, поведінкові; вербальні, образні;
- ж) за тривалістю існування: коротко- й довготривалі [9].

З нашої точки зору, інфодемію також можна ідентифікувати як набір стереотипів фейкового характеру, які були сформовані в суспільній думці в ре-

зультаті поступального розвитку соціальної спільноти або навмисно включені в суспільну свідомість зацікавленими суб'єктами, наприклад ініціаторами гібридних та інформаційних війн. В умовах інфодемії відбувається «посягання» на сутнісні характеристики таких суспільнозначущих концептів (цінностей) як правда, справедливість, свобода, безпека тощо. Під час інфодемії смислове наповнення таких понять, як «правда», «істина», «факт дійсності», «реальність», втрачають своє первинне об'єктивне значення й набувають кон'юнктурного, суб'єктивного характеру.

Зокрема, семантика слова «правда» визначається вибором підходу до його інтерпретації. На переконання П. Фельдмана, подібних підходів може бути не менше п'яти:

1. Науковий підхід (правда-істина). З наукового погляду, правдою є те, що відповідає дійсності, не залежить від сприйняття суб'єкта і піддається верифікації. На переконання дослідників, наукова правда-істина не має нічого спільного з суспільно-політичним життям, тим більше з публічним дискурсом ЗМІ.

2. Історичний підхід (правда-достовірність). Історія, на відміну від точних наук, перебуває у прямій залежності від інтересів правлячої еліти. Найбільш об'єктивною категорією історичного знання є сухий факт, який сам по собі – без його інтерпретації – нічого не означає. Якщо автентичність документів більш-менш піддається емпіричній перевірці, то визначення ступеня достовірності подій минулого виявляється вкрай складним. Але навіть коли це вдається зробити, то часто неможливо встановити все різноманіття інтересів, рушійних сил і прихованих мотивів, що спричинили масштабні історичні звершення.

3. Аксіологічний підхід (правда-справедливість). Перше поняття лежить у площині науки, а друге – у сфері моралі та духовності. Суб'єктивна природа духовних цінностей ставить категорію «справедливість» у тотальну залежність від панівної ідеології, соціальної структури суспільства, політичної культури та сотні інших факторів, включаючи класову та конфесійну належність індивіда. У рамках аксіологічного підходу правдою прийнято вважати те, що є високоморальним з точки зору конкретної особистості, соціальної групи, етносу чи цілої цивілізації. Непостійність, пластичність та надзвичайна варіативність людських уявлень про справедливість не дозволяють зробити з цієї категорії надійний фундамент для боротьби з фейками та дезінформацією.

4. Прагматичний підхід (правда-вигода). Подібний підхід, що бере свої витоки у філософії Ч. Пірса, призводить до ототожнення правди з інтересами. У даному випадку питання об'єктивності суджень відходить на другий план, а чільне місце посідає практична користь від реалізації тієї чи іншої ідеї.

У системі сучасних міжнародних відносин правдивим вважається те, що відповідає національно-державним інтересам конкретних держав. З урахуванням наростання глобальної конфронтації та «реінкарнації» блокової системи мислення правлячих еліт одні й ті самі події трактуються різними країнами по-різному.

5. Юридичний підхід (правда-легальність). Цей підхід базується на чіткій нормативно-правовій диференціації категорій «правда» та «брехня». При його використанні фактор суб'єктивності зводиться до нуля, оскільки ставлення держави та суспільства до певних проблем визначається буквою закону [10, с. 139–141].

Отже, у соціокультурному контексті розповсюдженню інфодемії сприяє поширення масової культури та масової свідомості.

У сучасній філософській і науковій літературі окреслено такі характерні риси масової культури: висока проникливість, поточність виробництва, орієнтація на масове споживання (спрямоване на пасивне сприйняття), розважальність, комерціалізація, досить коротка тривалість життя продуктів масової культури, повторюваність образів та ідей, експлуатація іміджів і стереотипів, що створюються в її ж сфері, а також орієнтованість на маргінальну свідомість споживачів її продукції. Формами її вияву виступають сучасний кінематограф, поп- і рок-музика, телебачення, масова художня література, ЗМК – FM-радіо, мобільний зв'язок, інтернет-комунікації та комп'ютерні ігри тощо [11, с. 142].

Вочевидь, сама природа масової культури детермінує поширення інфодемії, створюючи питоме тло для швидкого розповсюдження інформації серед різних категорій громадян. Масова культура сприяла формуванню певного типу людини-конформіста, яка є схильною до некритичного сприйняття дійсності, має достатньо високий рівень довіри до ЗМІ, схильна до навіювання й небажання системно та аргументовано обстоювати власну точку зору.

Як стверджують фахівці, масова людина майже втратила здатність раціонально і критично мислити, аналізувати і вирізняти істину. У неї багато вражень від енергійних і бездоказових тверджень, які мають привабливу й яскраву обгортку та окреслюють досягнення певного бажання. Рекламний міф не має меж та особистісної спрямованості, оскільки звертається до великої та безликої множини людей. Він створює ілюзію, що за наявності умовного товару або послуги індивід буде щасливий. На думку французького науковця Г. Лебона, в історії видимість переважає над реальністю. Це пояснюється тим, що люди схильні вірити ілюзіям і помилковим думкам, а мислення натовпу, маси позбавлено логіки, тому вона охоче піддається ілюзіям. Свого часу Г. Лебон звертав увагу на те, що натовп, маса не має критичної свідомості, мислячи образами, які часто не мають нічого спільного з реальністю [12, с. 63].

Серед основних проявів і напрямів масової культури дослідники виокремлюють такі: індустрія «субкультури дитинства»; масова загальноосвітня школа; система національної (державної) ідеології; масові політичні рухи; масова соціальна міфологія, що спрощує складну систему ціннісних орієнтацій людини і різноманіття відтінків світорозуміння до елементарних дуалістичних опозицій; індустрія розваг і дозвілля, яка включає в себе масову художню культуру (крім архітектури), масові постановочно-видовищні вистави, професійний спорт, структури з проведення організованого розважального дозвілля, різні шоу; індустрія оздоровчого дозвілля; система організації, стимулювання й управління споживчим попитом на речі, послуги, ідеї як індивідуального, так і колективного користування [13, с. 113–120].

Можна стверджувати, що масова культура сама по собі не несе суто негативного значення, але використання форм та механізмів її прояву у гібридному протистоянні може сприяти посиленню дієвості маніпулятивних технологій, «відключенню» критичної функції суспільної та індивідуальної свідомості. Масова культура породжує феномен масової свідомості, яка існує за своїми законами ірраціонального та раціонального спрямування.

Аналізуючи масову свідомість, С. Московичі підкреслював, що зникнення індивідуальних властивостей, розчинення особистостей у групі тощо відбувається однаково, незалежно від рівня спроможності чи культури її членів. Було б помилкою вважати, що освічені, чи вищі, шари суспільства краще протистоять колективному впливу, ніж неосвічені, або нижчі, шари, і що сорок академіків поведуть себе інакше, ніж сорок домогосподарок [14, с. 76].

Під час інфодемії також спостерігається переважання колективного «ми» над індивідуальним «я», людина відчуває значний тиск «поширеної думки», оцінних суджень «експертів» та може ставити під сумнів власні переконання. Суб'єкти інфодемічних процесів роблять усе можливе для того, щоб відтворювати у суспільній свідомості вигідні для них стереотипи, оцінки, бачення ситуації в певному ракурсі. Цьому, безумовно, сприяє поширення, особливо серед молоді, однієї з форм масової свідомості, яка отримала назву «кліпова свідомість» або «кліпове мислення».

Розмірковуючи про причини виникнення цього феномену, К. Фрумкін виокремлює п'ять передумов, що спричинили появу «кліпового мислення»:

- прискорення темпів життя й безпосередньо пов'язане з ним зростання обсягу інформаційного потоку, що породжує проблематику відбору та скорочення інформації, виділення головного й фільтрації зайвого;
- потреба в більшій актуальності інформації та швидкості її надходження;
- збільшення різноманітності інформації, що надходить;
- збільшення кількості справ, якими одна людина займається одночасно;

- комерціалізація каналів, що передають інформацію;
- зростання діалогічності на різних рівнях функціонування соціальних мереж [15].

Суттєве прискорення динаміки соціальних процесів, збільшення обсягів різнопланової інформації, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій стали підґрунтям для поширення серед різних верств населення «кліпового мислення», що у свою чергу дозволило суб'єктам глобального протиборства штучно провокувати інфомедію.

Дослідники стверджують, що «кліпове мислення» призводить до: масового синдрому розладу уваги; втрати бажань пізнання нового; знищення потреби та здатності до творчості, цьому сприяє постійне використання вторинної інформації на рівні її переробки та комбінування; неструктурованості в бажаннях та вчинках; невідповідності образу думок до способу життя; непослідовності у прийнятті рішень щодо розв'язання проблем, навіть суто життєвих, та послаблення відповідальності за їхні наслідки; оперування тільки змістами фіксованої довжини, невміння працювати із семіотичними структурами довільної складності та зосередитися на будь-якій інформації на тривалий час; зниження здатності до аналізу та синтезу; «віртуальної наркоманії», залежності від пошуку інформації, комунікації в мережі та інших видах діяльності людини в інформаційному просторі Всесвітньої павутини; антиінтелектуалізму та плагіату; масової неосвіченості молоді та феномену гордовитої захопленості своїм неучтвом; абсолютної впевненості у своїй правоті завдяки тому, що люди, які персоніфікують антиінтелектуалізм, не усвідомлюють цієї проблеми; диспропорції між формальним та дійсним рівнем знань; різкого зниження коефіцієнта засвоєння знань та фактичної успішності навчання тощо [16, с. 40].

У зв'язку з цим у сучасних суспільствах спостерігаються такі суперечливі тенденції: «У процесі соціалізації молода людина має набувати навичок й необхідних знань для критичного аналізу інформації, з якою вона стикається. Своєрідні «когнітивні фільтри» мають стати надійним захистом свідомості від маніпулятивних технологій та дезінформації. В той же час, у сучасному суспільстві утворилася парадоксальна ситуація – з одного боку збільшується кількість джерел інформації, а з іншого боку пропорційно зростають можливості для інформаційних атак за допомогою цих джерел» [17, с. 21].

Безсумнівно, традиційне, системне сприйняття знань та інформації доповнюється (а в певних випадках замінюється) фрагментарним, яке орієнтовано на форму, фіксацію окремих смислових значень при втраті цілісної картини. Такі трансформації у сприйнятті людиною численних інформаційних потоків глобального й регіонального характеру сформували передумови для існування феномену інфомедію. Для реалізації технологій інфомедію як керованого

процесу з боку суб'єктів глобального протиборства важливо «виключити» в людини бажання комплексно розглядати ту або іншу проблему, створити атмосферу емоційної напруги для подальшого впливу на її світогляд, мислення, поведінкові настанови.

Коментуючи вищезначені зміни у світосприйнятті людини, М. Антипов доводить, що книжкове мислення в наш час замінюється кліповим – аудіально-візуальним, образним, дещо фрагментарним. Кліпове мислення, на його думку, по-перше, орієнтує в більшості випадків не на графічний текст, а на образ, який передусім здійснює комплексний вплив на свідомість людини через зображення та звук. По-друге, кліпове мислення за своєю природою не передбачає тривалого зосередження на тому чи іншому тексті: особистість знаходиться в режимі переключення уваги та сприймання в певному ланцюгу кліпів (з сайту – на сайт, з каналу – на канал, з фрагмента – на фрагмент, з кліпу – на кліп). Такий процес може призвести до мозаїчної, еkleктичної картини світу, у якій відсутній певний варіант системності та цілісності. Носій кліпового мислення (кліпової культури взагалі) – це продукт цифрової епохи, який адаптований до «інформаційного буму», але з певним дефіцитом осмисленості, глибокого розуміння світу та подій, що в ньому відбуваються [18].

Таким чином, «кліпова свідомість» або «кліпове мислення» є однією з форм масової свідомості, поява якої зумовлена такими явищами, як глобалізація, інформатизація та комп'ютеризація суспільних процесів, значне збільшення обсягів інформації в усіх сферах суспільного життя, зниження якості освіти тощо.

Загалом, масова свідомість відрізняється від суспільної свідомості низкою рис, серед яких, на нашу думку, основними є аморфність та стихійність першої й певна структурованість та відносна стабільність другої.

З точки зору науковців, масова свідомість відрізняється від суспільної такими ознаками:

1) оскільки масова свідомість є похідною не лише від глобальних, важко змінюваних особливостей економічної і соціальної систем, а й від більш рухливих чинників, вона є доволі динамічною й мінливою;

2) у концепції масової свідомості знання не поділяються на форми і види: науково обґрунтоване і стихійне, правове і моральне переплетені між собою. В основі цього лежить переконання в тому, що свідомість цілісна, всі її сторони перебувають у складному зв'язку, тому їх не можна відокремлювати одна від одної;

3) масова свідомість існує на рівні великих груп. Причому до уваги тут беруться частіше групи, що виникають стихійно, існують короткочасно: юрба, соціальні рухи;

4) масова свідомість доволі суперечлива. Під масовою свідомістю розуміють свідомість, що реально функціонує і впливає на поведінку [19, с. 63].

Засоби та технології інфодемії передусім спрямовано на патерни масової свідомості. У наш час інфодемії активно інспіруються суб'єктами гібридних та інформаційних війн. А. Стадник стверджує: «...якщо розглядати поняття масової свідомості в контексті інформаційної війни, то можна зробити такі висновки:

1) масова свідомість ґрунтується на емоціях людини, що значно спрощує інформаційний вплив на людей в процесі інформаційної війни, так як впливати на почуття людей набагато легше, ніж на розум;

2) неструктурованість масової свідомості, на відміну, наприклад, від групової свідомості (класової, етнічної та ін.), де спостерігається спільність індивідів на основі якихось характеристик;

3) зміст масової свідомості можна визначити як нескінченний, він формується в процесі спілкування людей між собою і сприйняття ними інформації;

4) здатність до швидких змін, що робить масову свідомість гнучкою, здатною до соціальних змін;

5) масова свідомість спирається на соціальний досвід, який був отриманий протягом всієї історії життя індивіда. Водночас на основі осколкових повідомлень і фантастичних зв'язків між ними ця свідомість цілком успішно функціонує в масовому середовищі, породжуючи й утверджуючи ілюзію всеохоплюючого знання про світ і його події» [20, с. 222].

Таким чином, інфодемія може бути технологією інформаційного або гібридного протиборства, вона спрямована на суттєву деформацію або «демонтаж» когнітивних та емоційних структур масової свідомості з метою подальшого керування нею у прихований спосіб.

Важливою передумовою появи феномену інфодемії, окрім вищезазначених, є розповсюдження різноманітних гаджетів та формування своєрідної гаджетозалежності, яку фахівці трактують як різновид предметної залежності.

На думку вітчизняних науковців, предметна залежність – це залежність від різного роду предметів навколишньої дійсності. До цього виду психологічних залежностей ми можемо віднести комп'ютерну залежність, інтернет-залежність, телевізійну залежність, залежність від їжі, лікарську залежність. Предметно залежну особу можна вважати продуктом сучасної цивілізації. Для предметно залежної особи весь світ постає у вигляді специфічних предметів, таких як монітори, книги, папери, телефони та ін. У сучасному світі найбільш поширеним варіантом предметної залежності стала залежність від гаджетів (технічних новинок). Особи, які страждають на такий вид залежності, проводять велику кількість часу, вивчаючи технічні пристрої, забуваючи про прийом їжі, спілкування з близькими людьми, сон [21, с. 150].

Нині гаджети стали невід'ємним атрибутом буття людини, засобом взаємодії в інформаційно-культурному глобальному просторі. Разом із тим гаджетизація всіх сфер суспільного життя, надаючи людині низку нових можливостей для комфортного існування, створила небезпеку для її духовного і психологічного здоров'я у вигляді різних форм залежності: необхідність перманентної взаємодії з пристроями, що надають доступ до інформації; хворобливе занурення у віртуальний світ послуг, розваг тощо. У контексті нашого дослідження можна стверджувати, що інфодемія в сучасному вигляді була б практично неможлива за відсутності гаджетів. Саме за допомогою сучасних і традиційних ЗМК здійснюється потужний вплив на свідомість і психіку людини. Вчені стверджують, що механізми й наслідки такого впливу за допомогою телебачення, комп'ютерів, смартфонів тощо є майже однаковими.

Даній проблематиці присвячено багато наукових праць різного спрямування. Зокрема, німецький дослідник фізіологічного впливу телебачення на людину Р. Пацлаф констатує, що під час телеперегляду витрати енергії тіла людини менші, ніж при неробстві, знижується обмін речовин, знижується частота пульсу на 10 %, людина впадає у проміжний стан між сном та бадьорістю, що є дуже сприятливим для навіювання. Також у цей час у людини виникає явище «завмерлого погляду» разом із почуттям власної активності. Насправді увага людини є повністю підпорядкована процесам, що відбуваються на екрані, переключення уваги відбувається не самостійно під контролем власного «я» свідомо чи підсвідомо, а відповідно до частоти зміни кадрів та інших технологій, застосованих операторами та режисерами. Глядач не приймає рішення навіть підсвідомо, рішення прийняли вже за нього, хоча інтерес до перегляду залишається високим, і глядач переконаний, що це його власне бажання. Частота зміни кадрів практично збігається з частотою природного переключення уваги людини, приблизно 2–4 секунди. Людина, дивлячись на світ навколо, підсвідомо поглядом сканує все, що бачить, довільно переводячи погляд з власного внутрішнього імпульсу, що є вольовою активністю. При «завмерлому погляді» така активність припиняється, атрофуються не лише м'язи ока, а й воля людини. Формується людина з слабкою волею, несамостійна, нездатна приймати власні рішення, і зміни ці є не поверховими, а такими, що є вкоріненими у фізіології людини. Окрім того, при перегляді телебачення, особливо сучасного, у людини немає часу осмислити побачене, у зв'язку з тією ж частотою зміни кадрів та інформації. Поступово людина звикає некритично сприймати побачене. Також запам'ятовування побаченого по телебаченню є гіршим, ніж при читанні, на відміну від поширеної думки про зворотнє. Людина перетворює

ється на бездумного «біоробота», що діє за встановленою кимось невідомим програмою [22, с. 19–63].

Отже, телезалежна, інфозалежна, гаджетозалежна людина є ідеальним об'єктом для інформаційних впливів, на що й розраховують суб'єкти штучних інфодемій, гібридних та інформаційних війн.

Продовжуючи вищеозначену логіку, А. Гриценко підкреслює, що більшість досліджень впливу телевізійних та комп'ютерних технологій зосереджено в таких сферах, як маніпулювання свідомістю, захист від інформаційної агресії, перехоплення ініціативи в інформаційному протистборстві, перехоплення контролю над інформаційними потоками, питаннях, як певний технічний засіб чи технологія викликає бажаний результат і як досягти бажаного «нами», а не «іншими» результату. У цьому зрізі людина розглядається як об'єкт, а не особистість, що є необ'єктивним і обмеженим підходом, адже це суперечить природі людини, якій властива самосвідомість та вищі психічні процеси. Якщо не брати це до уваги, здоровий розвиток людини стає неможливим, відбувається фрустрація та невротизація [23, с. 228].

На нашу думку, гаджетозалежність, інтернет-залежність та інші девіації негативно впливають на розвиток критичного мислення людини, отже утворюють передумови для поширення інфодемії.

Висновки. Інфодемії в сучасному світі можуть виникати спонтанно під впливом суспільно значущих та глобальних проблем, а також можуть мати штучне походження – наприклад, спровоковані суб'єктами гібридних та інформаційних війн. Незважаючи на походження інфодемій, у будь-якому випадку вони становлять значну загрозу соціальній, регіональній та глобальній стабільності. Інфодемія як соціокультурне явище базується на природньому прагненні людини до знань та інформації, культурних та ментально-історичних особливостях народів. Поява інфодемії як соціального явища стала можливою у зв'язку з наскрізною інформатизацією й комп'ютеризацією суспільних процесів, поширенням глобалізаційних тенденцій, збільшенням потоків інформації у світі та зростанням її значення в житті людини й людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ожеван М. А. Інфодемія Covid-19: механізми протидії / Національний ін-т стратег. досліджень. 2021. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_ozevan_covid19_infodemia_final-2.pdf (дата звернення: 18.11.2021).
2. Дорошенко К. Світові інтелектуали про наслідки пандемії коронавірусу для людства. 2020. URL: <https://suspilne.media/20654-svitovi-intelektuali-pro-naslidki-randemii-koronavirusu-dla-ludstva/> (дата звернення: 18.11.2021).

3. Інфодемія. Як Кремль сприяє поширенню COVID-19 в Україні. *Укрінформ* / Центр стратег. комунікацій та інформ. безпеки. 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3317602-infodemia-ak-kreml-spriae-posirennu-covid19-v-ukraini.html> (дата звернення: 25.11.2021).
4. Чантурія А.В. Постправа та масова свідомість. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки*. 2018. № 9 (323). С. 4–14.
5. Горбенко Н. Постправа як феномен сучасної політики. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2021. Березень. С. 23–27. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/10139/9638> (дата звернення: 2.12.2021).
6. Аронсон О. Сили ложного. Опыты неполитической демократии. Москва : Фаланстер, 2017. 446 с.
7. Якимов А.Е. Постправа и повседневность. К проблеме определения понятия «постправа». *Философия и культура*. 2020. № 9. С. 1–8. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33801 (дата звернення: 4.12.2021).
8. Бутиріна М. В. Масова свідомість як категорія метатеорії масової комунікації. *Культура народів Причорномор'я* : науч. журн. 2007. № 101. С. 18–22.
9. Рудакевич О. Національні політичні стереотипи. (Теоретико-методологічні застави дослідження). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: політологія, соціологія, філософія*. 2009. Вип. 11. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25007/1/111%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9E%D0%A2%D0%98%D0%9F%D0%98.pdf> (дата звернення: 5.12.2021).
10. Фельдман П. Я. «Постправа» и «фейк-ньюз» в современном коммуникационном пространстве: перспективы политико-правового регулирования. *Гражданин. Выборы. Власть*. 2019. № 2 (12). С. 134–146.
11. Дротянко Л. Г. Масова культура в інформаційному суспільстві. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2009. № 1 (9). С. 141–144.
12. Гойман О. Міфологічний аспект сучасної масової культури. *Проблеми гуманітарних наук. Філософія*. 2014. Вип. 33. С. 54–65.
13. Дон В. А. Словник системного аналізу в державному управлінні / Ін-т проблем держ. управління та місц. самоврядування. Київ : НАДУ, 2006. 148 с.
14. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / пер. с фр. Т. П. Емельяновой. Москва : Академ. проект, 2011. 396 с.
15. Фрумкин К. Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста. *Ineternum*. 2010. № 1. URL: http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm. (дата звернення: 17.10.14).
16. Гич Г. М. «Кліпове» мислення молоді: друг чи ворог навчання? *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Педагогіка. 2016. Т. 269. Вип. 257. С. 38–42.

17. Калиновський Ю. Ю. Соціалізація особистості в умовах інформаційної війни: загрози духовній безпеці. *Соціалізація особистості у сучасних соціокультурних контекстах* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ, 2019. С. 19–22.
18. Антипов М. А. Клиповое мышление как атрибут техногенного общества. 2015. URL: http://www.penzgtu.ru/fileadmin/filemounts/filosof/staff/publish/antipov/Antipov__10.pdf (дата звернення: 14.12.21).
19. Городенко Л. М. Поняття «масова свідомість»: принципи формування і демасифікації. *Українське журналістикознавство*. 2013. Вип. 14. С. 62–66.
20. Стадник А. Г. Масова свідомість як об'єкт інформаційної війни. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2016. Вип. 10. С. 219–231.
21. Мателега М. М., Азізов С. С. Психологічні особливості залежності як девіантної поведінки особистості. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2015. Вип. 7. С. 146–160.
22. Пацлаф Р. Застывший взгляд / пер. с нем. В. Бакусева. Москва : Evidentis. 2003. 224 с.
23. Гриценко А. В. Ризики впливу телевізійних та комп'ютерних технологій на розвиток психіки людини в добу інформаційного протистояння. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v3/i14/11.pdf> (дата звернення: 15.12.21).

REFERENCES

1. Ozhevan, M. A. (2021). Infodemiia Covid-19: mekhanizmy protyidii. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-03/az_ozhevan_covid19_infodemia_final-2.pdf [in Ukrainian].
2. Doroshenko, K. (2020). Svitovi intelektualy pro naslidky pandemii koronavirusu dlia liudstva. URL: <https://suspilne.media/20654-svitovi-intelektuali-pro-naslidki-pandemii-koronavirusu-dla-ludstva/> [in Ukrainian].
3. Ukrinform. (2021). Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky. Infodemiia: Yak Kreml spryiaie poshyrenniu COVID-19 v Ukraini. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-antifake/3317602-infodemia-ak-kreml-spryiae-poshyrenniu-covid19-v-ukraini.html> [in Ukrainian].
4. Chanturiia, A. V. (2018). Postpravda ta masova svidomist. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiologichni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko LNU. Sociological sciences*, 9 (323), 4-14 [in Ukrainian].
5. Horbenko, N. (2021). Postpravda yak fenomen suchasnoi polityky. *Zbirnyk naukovykh prats AIOHOΣ – Collection of scientific papers AIOHOΣ, Berezen*, 23-27. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/logos/article/view/10139/9638> [in Ukrainian].
6. Aronson, O. (2017). Sily lozhnogo. Opyty nepoliticheskoy demokratii. Moskva: Falanster [in Russian].

7. Jakimov, A. E. (2020). Postpravda i povsednevnost'. K probleme opredelenija ponjatija «postpravda». *Filosofija i kul'tura – Philosophy and culture*, 9, 1-8. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33801 [in Russian].
8. Butyrina, M. V. (2007). Masova svidomist yak katehoriia metateorii masovoi komunikatsii. *Kultura narodov Prychernomorja: nauchn. Zhurnal – Culture of the Circum-Pontic region: sci. journal*, 101, 18-22 [in Ukrainian].
9. Rudakevych, O. (2009). Natsionalni politychni stereotypy (Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: politolohiia, sotsiolohiia, filosofii – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Political Science. Sociology. Philosophy, issue 11*. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25007/1/111%D0%9D%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%20%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%9E%D0%A2%D0%98%D0%9F%D0%98.pdf> [in Ukrainian].
10. Fel'dman, P. Ja. (2019). «Postpravda» i «fejk-n'juz» v sovremennom kommunikacionnom prostranstve: perspektivy politiko-pravovogo regulirovanija. *Grazhdanin. Vybory. Vlast' – Citizen. Elections. Power*, 2 (12), 134-146 [in Russian].
11. Drotianko, L. H. (2009). Masova kultura v informatsiinomu suspilstvi. *Visnyk NAU. Serii: Filosofii. Kulturolohiia – Bulletin of NAU. Series: Philosophy. Culturology*, 1 (9), 141-144 [in Ukrainian].
12. Hoiman, O. (2014). Mifolohichni aspekt suchasnoi masovoi kultury. *Problemy humanitarnykh nauk. Filosofii – Problems of Humanities. Philosophy, issue 33*, 54-65 [in Ukrainian].
13. Don, V. A. (2006). Slovnyk systemnoho analizu v derzhavnomu upravlinni. Instytut problem derzhavnoho upravlinnia ta mistsevoho samovriaduvannia. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
14. Moskovichi, S. (2011). Vek tolp. Istoricheskij traktat po psihologii mass / per. s fr. T. P. Emel'janovoj. Moskva: Akademicheskij proekt [in Russian].
15. Frumkin, K. G. (2010). Klipovoe myshlenie i sud'ba linejnogo teksta. *Ineternum*, 1. URL: http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm [in Russian].
16. Hych, H. M. (2016). «Klipove» myslennia molodi: druh chy voroh navchannia? *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia". Serii: Pedahohika – Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Series: pedagogy, Vol. 269, issue 257*, 38-42 [in Ukrainian].
17. Kalynovskyi, Yu. Yu. (2019). Sotsializatsiia osobystosti v umovakh informatsiinoi viiny: zahrozy dukhovnii bezpetsi. Materialy Kh Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Sotsializatsiia osobystosti u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh». Kharkivskiy natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni H.S. Skovorody. Kharkiv: KhNPU, 19-22 [in Ukrainian].

18. Antipov, M. A. (2015). Klipovoe myshlenie kak atribut tehnogenogo obshchestva. URL: http://www.penzgtu.ru/fileadmin/filemounts/filosof/staff/publish/antipov/Antipov__10.pdf [in Russian].
19. Horodenko, L. M. (2013). Poniattia «masova svidomist»: pryntsyvy formuvannia i demasyfikatsii. *Ukrainske zhurnalistykoznavstvo – Ukrainian journalism, issue 14*, 62-66 [in Ukrainian].
20. Stadnyk, A. H. (2016). Masova svidomist yak ob'iekt informatsiinoi viiny. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiologichna – Bulletin of Lviv University. Sociological series, issue 10*, 219-231 [in Ukrainian].
21. Mateleha, M. M., Azizov, S. S. (2015). Psykholohichni osoblyvosti zalezhnosti yak deviantnoi povedinky osobystosti. *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky – Psychological sciences: problems and achievements, issue 7*, 146-160 [in Ukrainian].
22. Paclaf, R. (2013). Zastyvshij vzgljad. Per. s nem. V. Bakuseva. Moskva: Evidentis [in Russian].
23. Hrytsenko, A. V. Ryzky vplyvu televiziinykh ta komp'uternykh tekhnolohii na rozvytok psykhyky liudyny v dobu informatsiinoho protystoiannia. URL: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v3/i14/11.pdf> [in Ukrainian].

Калиновский Юрий Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Жданенко Светлана Борисовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ИНФОДЕМИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Определена социокультурная сущность инфодемии как фактора социальной нестабильности в глобальных процессах современности. Доказано, что распространение массовой культуры и массового сознания послужило основой для появления инфодемии. Раскрыто влияние стереотипов общественного сознания на процесс распространения дезинформации. Обосновано, что инфодемия может являться составной частью информационной и гибридной войн. Проанализированы негативные последствия информатизации и компьютеризации общественной жизни в контексте развития критического мышления, появления «клипового сознания» и гаджетозависимости.

Ключевые слова: инфодемия, массовое сознание, массовая культура, стереотипы общественного сознания, информационная война, постправда.

Kalinovsky Yuriy Yuriyovich, Doctor of Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Philosophy,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Zhdanenko Svitlana Borysivna, PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

SOCIOCULTURAL DIMENSION OF INFODEMIC UNDER CONDITIONS OF GLOBAL INSTABILITY

The socio-cultural essence of infodemic, as a factor of social instability in the global processes of our time, has been determined. It has been proved that the spread of mass culture and mass consciousness served as the basis for the emergence of infodemic. The influence of stereotypes of public consciousness on the process of spreading misinformation has been revealed. It has been substantiated that infodemic can be an integral part of information and hybrid wars. Negative consequences of public life informatization and computerization, in the context of the critical thinking development, the emergence of “clip consciousness” and gadget addiction have been analysed.

Keywords: *infodemic, mass consciousness, mass culture, stereotypes of public consciousness, information war, post-truth.*

УДК 124.5/.172-043.86(045)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250656>

Поліщук Олександр Сергійович, доктор філософських наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Україна
e-mail: prokurator2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9838-7105

Петрук Наталія Кирилівна, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Хмельницький національний університет, Україна
e-mail: nataliia.petruk@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6085-9034

АКСІОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ У ФІЛОСОФІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Проаналізувавши доступні дані і наукові розвідки, а також характеристику суспільств – довели, що кожне суспільство має свої унікальні особливості формування ціннісних орієнтирів, навіть за умови сталого розвитку. Наголошено, що цінності є головним регулятором індивідуальної / колективної поведінки людей. Вони відображають ставлення людини / групи до певних об'єктів чи явищ.

Ключові слова: *сталий розвиток, людина, суспільство, цінності, рівність, екологія, глобалізація, солідарність, справедливість, свобода.*

Постановка проблеми. Сьогодні суспільство зустрілося з великою онтологічною проблемою, зумовленою дією / бездіяльністю, започаткованою людством ще з часів науково-технічної революції та інтенсивної індустріалізації. Ідеться про породжені проблеми відносин у системі «Людина – природа – Світ». Проблеми в цій системі склали підґрунтя для переосмислення сутності людського розвитку, що стало причиною розроблення філософської концепції сталого розвитку, яка передбачає взаємоузгоджену систему сталих людських відносин, побудовану на основі соціальної справедливості організації життя суспільства в усіх сферах життєдіяльності кожної особистості. Зазначена філософська концепція була визнана спільнотою народів у всьому світі – домінантною ідеологією розвитку людської цивілізації у XXI ст., стратегічним напрямом для забезпечення матеріального, соціального і духовного розвитку суспільства. Крім того, концепція сталого розвитку – це цілісна суспільно-соціальна теорія, філософія якої спрямована на зміну стосунків

людини і природи задля створення збалансованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних ресурсів у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери [14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз значної кількості досліджень і публікацій свідчить про те, що зазначена проблема є актуальною для різнотипних суспільств з різними економічними системами і тому потребує глибокого вивчення на рівні не лише філософів, а й економістів, екологів, медицини тощо. Варто відмітити, що проблему сталого розвитку розглядали такі вчені, як О. Білорус, М. Бойченко, С. Бойченко, А. Вергун, Л. Горбунова, Л. Горошкова, В. Зінченко, Л. Калініченко, Т. Сльозко, В. Трегобчук, Є. Хлобистов та багато інших. Усі вчені зазначають про вагому важливість сталого розвитку суспільства та впливовість теорії всесвітнього дому в сучасних умовах формування ціннісних орієнтирів соціуму загалом.

До прикладу, В. Карамушка зазначає що «сталий розвиток – це прагнення гармонізації тих сфер, які за природою не можуть бути гармонізовані, оскільки задоволення потреб людини потребує ресурсів і засобів існування, які генерує економіка, а для зростання економіки потрібні природні ресурси, які обмежені й в значній масі не відновлюються» [6]. Наступним прикладом актуальності поданого питання може бути думка Л. Горбунової про те, що через все більш активний перехід до транскультурної форми навчання, що включає орієнтованість на мир та соціальну справедливість, сталий розвиток є основою для балансу в цьому напрямі [2, с. 163].

Найважливішою умовою сталого гармонійного розвитку, зазначає Г. Ортіна, є таке економічне співіснування з природою на принципах, які забезпечують невиснажливе використання природних ресурсів і не ставить під загрозу існування майбутніх поколінь [10, с. 382].

Формулювання цілей: 1) проаналізувати першоджерела та наукові напрацювання з метою визначення ключових цінностей суспільства сталого розвитку; 2) показати значення цінностей в індивідуальному житті та колективній поведінці; 3) встановити причини, що перешкоджають запровадженню ціннісних орієнтирів суспільства сталого розвитку у форматі великого дому.

Виклад матеріалу. Щоб розглянути аксіологічні орієнтири розвитку в суспільстві сталого розвитку, вважаємо за доцільне розглянути самий зміст такого розвитку, виходячи з його філософсько-світоглядних особливостей. Основним завданням такого розвитку є забезпечення безперервного існування людства на планеті Земля. Будучи прихильниками матеріалістичної концепції розвитку, В. Мантатов і Л. Мантатова зазначають, що «філософія сталого розвитку – це філософія діалектичного реалізму, для якої тривалістю є сама тканина реальності і сама глибинна реальність» [8, с. 109]. Саме три-

валість і глибина з позиції часового підходу стали необхідною умовою переходу на модель сталого розвитку всіх країн світу. Такий вибір країн світу, на переконання В. Трофимова, об'єктивно зумовлений демографічним «вибухом», сучасним науково-технічним розвитком, а також кризовим станом земної біосфери, істотним зниженням її відновлювальних, відтворювальних і асиміляційних можливостей унаслідок понаднормових антропотехногенних навантажень на природу [13]. Зазначений перехід відбивається у зміні не лише свідомості, а й нормативно-правової бази, що є підґрунтям зміни світогляду і тенденцій розвитку.

Аналізуючи чинну нормативно-правову базу сталого розвитку суспільства, ми бачимо, що існує велика кількість міжнародних документів стосовно цієї проблеми. Але, на нашу думку, варто зазначити певні найважливіші особливості, у яких простежуються ціннісні орієнтири подальшого вектора розвитку суспільства в напрямку «Світ».

До прикладу, Світова програма дій «Порядок денний на ХХІ століття», запропонована прихильниками глобалізму, уособлює глобальний консенсус і політичні зобов'язання та зміцнює спільні зусилля у дусі глобального партнерства для справедливого задоволення потреб нинішнього та майбутніх поколінь. Зазначений документ пропагує формування колективної дії навколо глобальних проблем людства, а далі через інституційний підхід забезпечення її реалізації. Однією з таких інституцій є освіта. Запропонований «План дій, ухвалений на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі», наголошує на необхідності створення і зміцнення науково-освітньої системи для обміну знаннями, досвідом та розбудови наукового потенціалу через мобільність учасниками освітнього процесу та долучення їх до грантових програм. Однак ці речі важко зреалізувати у суспільствах авторитарно-тоталітарної системи, у яких панує підданська культура, обмежується свобода і не визнається Інший. Свобода в цьому сенсі розуміється не просто як можливість щось робити, творчо самореалізуючись, вона, на думку В. Зінченка, яку і ми підтримуємо, має й іншу складову, яку можна назвати «світ», «соціальний світ», «світ праці» [5, с. 43–69]. Тобто йдеться про відповідальність людини, суспільства за свої дії. У цьому контексті ми підтримуємо думку згаданого дослідника: «Моя свобода повинна бути відповідальною, а для цього у мене має бути здатність до розуміння іншої людини. Свобода – це не творіння в порожнечі. Це вчинок на основі розуміння...». Отже, свобода передбачає таку складову, як відповідальність, без якої в побудові демократичного, громадянського суспільства неможливе становлення.

Зважаючи на це, Оргуська конвенція визначає напрямки демократизації громадян, участі громадськості у процесі прийняття рішень. До того ж Тбіліська декларація передбачає надати кожному доступ до знань, цінностей та

відносин із точки зору формування відповідальності та навичок, необхідних для захисту та покращення довкілля.

Варто відмітити, що одним із найбільш вагомих, у цьому форматі, можна назвати Проєкт Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку, де проголошуються єдині цінності – солідарність, рівність та взаємоповага між людьми, країнами і поколіннями. Сталий розвиток включає забезпечення економічної життєздатності, справедливості, соціальної єдності, охорони навколишнього середовища та сталого управління природними ресурсами. Більш того, вважається, що саме освіта є однією з передумов досягнення сталого розвитку, а також важливим інструментом ефективного керівництва, раціонального прийняття рішень та розвитку демократії.

Для повного підтвердження суті сталого розвитку суспільства, можна навести приклад доповіді Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку, ще відомої як «Доповідь Брундтландта», де також наголошується, що «стратегія сталого розвитку спрямована на досягненні гармонії між людьми і між суспільством і природою» [4, с. 68].

Слід зазначити, що концепція сталого розвитку включає в себе такі основні складові: економічна, екологічна і соціальна. Економічна складова сталого розвитку забезпечується наявним механізмом формування фінансових ресурсів для забезпечення стабільності та самодостатності. З точки зору екологічної складової, сталий розвиток повинен забезпечувати цілісність та життєздатність біологічних та фізичних природних систем, адже від цього залежить глобальна стабільність усієї біосфери. До того ж соціальну частину зосереджено на розвитку людства, збереженні стабільності соціальних і культурних систем та зменшенні кількості конфліктів. Лише системна координація та баланс цих трьох складових, на думку С. Бойченко, Л. Горшкової, Л. Жарової та інших дослідників, – дуже складне, але значуще завдання [15, с. 78]. Інколи вирішення тих чи інших завдань є суперечливим, наприклад питання цінностей у різноманітних суспільствах (табл. 1).

Таблиця 1

Проблема узгодження цінностей	цінності, сприятливі для одного з аспектів сталого розвитку, можуть перешкоджати становленню інших аспектів
Відсутність ефективних механізмів впливу	важко впливати на формування системи цінностей у масовому, а тим більше глобальному масштабі, особливо з урахуванням необхідності дотримання прав людини та етичних норм
Вплив культурного середовища	позначає значний вплив на процес формування цінностей культурного середовища людини чи групи, яке є суттєво відмінним у різних країнах та цивілізаціях
Різноманіття ціннісних зразків	унаслідок глобалізації та розвитку комунікативних технологій з'явилася значна кількість ціннісних зразків суспільств

Безперечно, якщо говорити про формування аксіологічних орієнтирів соціуму, то лише завдяки еволюції людських цінностей та ідей, підвищення рівня потреб людини досягається сталий розвиток суспільства. Основою цього є так зване «дорослішання соціального колективного розуму і людської свідомості», що передбачає, в свою чергу, необхідність переходу людства від «суспільства споживацтва» до епохи «розумної цивілізації» та «раціонального життя». Цей процес включає в себе переорієнтацію світогляду людини у напрямі від матеріально-речового виміру буття до морально-ціннісного.

Беручи за основу ціннісні критерії, соціолог Д. Рісман виділяє типи суспільства: традиційне суспільство; суспільство, кероване з середини; суспільство, кероване з зовні. Відповідно до такої типологізації формується і ціннісна орієнтація індивіда. Оскільки кожне суспільство визначає свої ціннісні орієнтири якими оволодіває індивід у процесі соціалізації [12] (табл. 2).

Таблиця 2

Традиційне суспільство	У ньому індивіди керуються традиційними цінностями. Ця особливість властива насамперед аграрному суспільству, у якому професія переходить від батька до сина. Людина, будучи обмеженою у виборі, змушена діяти згідно з традиціями, Саме такі особливості характеризують доіндустріальне суспільство
Суспільство, кероване зсередини	У такому суспільстві поведінку індивідів визначають власні цінності, що активізує індивідуальність, посилює вибір, самостійність рішень, особисту точку зору. У ньому відсутні чіткі моральні норми, людина повинна шукати опору в собі. Це індустріальне суспільство
Суспільство, кероване ззовні	Індивід у такому суспільстві спрямовує та оцінює свою діяльність, орієнтуючись не оцінки колег, друзів, сусідів, громадську думку. Воно сприяє розвитку тертіальних промислів – маркетингу, послуг. З'являються нові професії, групи робітників, формуються нові громадські організації. Для досягнення успіху індивід повинен враховувати зовнішні обставини, пристосовуватися до них. Це постіндустріальне суспільство

З аналізу наведених у табл. 2 даних стає зрозумілим, що кожне суспільство має свої, унікальні особливості формування ціннісних орієнтирів, навіть за умови сталого розвитку [Там само]. Враховуючи те, що сучасне людство живе в епоху споживання загалом і непомірного споживання зокрема, зупинити яке у принципі неможливо, концепція сталого розвитку не узгоджується з практикою такого споживацького життя суспільства. Для того щоб забезпечити її реалізацію, необхідно перебудувати менталітет людства. Як пише В. Добро-

вольський, ще в середні віки Ж. Кельвін вважав найкращими такі людські риси, як помірність та бережливість, проповідував режим мирського аскетизму [3]. Зазначена теза, виходячи з часових та просторових меж, засвідчує, що суспільство не має правильно сформованих цінностей та аксіологічних орієнтирів навіть у форматі культури споживання.

Тобто, розглядаючи аксіологічні орієнтири філософії сталого розвитку, важливо звернути увагу на певні особливості:

1) основним законом сталого розвитку суспільства вважається повна справедливість, урівноваженість, баланс і гармонізація. У світі все повинно бути врівноваженим і гармонізованим, тобто має панувати цілісний порядок. І цей справедливий порядок, на якому побудовано Світ, не може бути порушено. Але суспільство, у якому ми живемо, є поки що нестійким, несправедливим і дисгармонійним. У філософії Геракліта, як і у всьому давньогрецькому світогляді, панувала думка щодо «космічної справедливості», яка «забирає можливість того, що боротьба протилежних речей чи рис коли-небудь завершилася повною перемогою однієї зі сторін» [11, с. 63].

2) помітно, що людський порядок, на жаль, розбіжний досі з космічним. Але сперечатися з явною силою Космосу і його таємничою могутністю не варто. Це закінчується погано – гармонійна хвиля перетворюється на «“згубний крен”, що може просто вбити все живе своєю гостротою за межами виявленої однозначності» [16, с. 25].

Наступною особливістю аксіологічних орієнтирів сталого розвитку сучасного суспільства є те, що саме освіта і виховання є зосередженою формою духовності й усвідомлення (визнання) духовних цінностей найвищими людськими чеснотами. І правда, саме сталий та збалансований розвиток освіти, особливо вищої освіти, зазначають А. Мельниченко і М. Тютюнникова, має стати основою для успішного бажаного процесу, оскільки саме заклади вищої освіти (університети, академії, інститути тощо) є незаперечними учасниками в усіх вимірах життя (соціальному, екологічному, економічному та ін.) [9, с. 49]. Крім цього, саме заклади вищої освіти здатні впливати на суспільні процеси, формувати мету щодо економічного зростання та сприяти розвитку екологічної свідомості. Однак варто зазначити, що не лише заклади вищої освіти можуть забезпечити відповідний вектор формування цінностей, цей процес розпочинається ще з етапу дошкільної, загальної середньої освіти, а на рівні вищої – лише кристалізується.

До прикладу, Г. В. Ф. Гегель влучно говорить, що саме завдяки моральній освіті перед людиною постає завдання знати достатню міру задоволення своїх потреб та співвідношення індивідуального і суспільного у своїй професійній діяльності [1, с. 78].

Звернімо увагу, що різнотипні суспільства досягають цілей сталого розвитку абсолютно по-своєму, і немає певного виробленого методу (шляху) з його досягнення. Зокрема, якщо розглядати українське суспільство відповідно до поділу Д. Рісмана за критерієм цінностей, то, на нашу думку, у ньому поєдналися всі три типи тією чи іншою мірою.

Аналізуючи сучасний етап розвитку українського суспільства, варто зазначити, що в ньому збереглася звичка наслідувати традиції та вчинки старшого покоління. Більше того, ми дійсно звикли звертати увагу на оцінки інших людей, враховувати зовнішні обставини, але, незважаючи на це, ми здатні визначати особисті цінності та точку зору. Так це відбувається і зі сталим розвитком: ми розуміємо необхідність упровадження принципів сталого розвитку суспільства, але продовжуємо наслідувати сталі звички поведінки щодо економіки, екології, соціальної рівності, що суперечить цим же принципам. Непослідовність та мозаїчність реформування призводять до дисбалансу в суспільстві, породжують дисгармонізацію і, як наслідок, безвідповідальність, яка має катастрофічні наслідки перед майбутнім.

Говорячи про інші суспільства, варто зазначити, що в кожного суспільства свої цінності та пріоритети стосовно усіх сфер життя. До прикладу, для суспільства Сполучених Штатів Америки є по-справжньому важливою соціальною рівністю та визнання всіх людей рівними за правами, незалежно від кольору шкіри, економічних статків та соціального статусу. Іншим прикладом може слугувати суспільство Африки, де панують економічні кризи та бідність, тому велика увага приділяється стабільності економічного стану, і саме подолання катастрофічної бідності є пріоритетом для цих країн. Звернімо увагу також на суспільство Європи, де проблема покращення екологічного стану планети є передовою – сортування сміття, переробка відходів, культура нормованого споживання продукції – саме через це ми бачимо помітний аксіологічний орієнтир на збереження екології навколишнього середовища. Усе вищесказане вказує на те, що всі наведені приклади є складовими, що формують основу сталого розвитку суспільства.

Не варто забувати, що цінності є головним регулятором індивідуальної / колективної поведінки людей. Вони відображають ставлення людини / групи до певних матеріальних, соціальних, духовних об'єктів чи явищ, а також визначають, які дії є такими, що схвалюються, яким надається перевага, а які є неправильними та неприпустимими. До того ж неможливо не сказати про вирішальний вплив теорії всесвітнього дому на формування філософського світогляду сталого розвитку, оскільки саме зміна цінностей формує новий світогляд, спрямований на збереження людства, соціальну рівність, справед-

ливість та необмеження свободи кожної особистості. Саме тому перетворення системи цінностей людини є передумовою відповідної зміни її діяльності. Враховуючи вищесказане, можна дійти висновку, що концепцію сталого розвитку можливо втілити в реальність, але для кожного суспільства, країни, території вона може проходити по-різному, залежно від ціннісних орієнтирів та пріоритетів.

Дискусійні питання. Вищенаведене засвідчує, що ані в нормативних документах, ані в дискусіях навколо концепції ніхто не бачить, які серйозні перешкоди чи в локальному, чи у глобальному масштабі, постійно або час від часу стають на шляху її реалізації. Виникають сумніви через те, що з часу прийняття концепції про сталий розвиток не помітно значних результатів і змін. Виникає цілком справедливе запитання: якщо за більш ніж четверть століття концепція не досягла своєї мети, то, може, вона нездійсненна взагалі? Можливо, це більш утопічна концепція, ніж реалістична, особливо для суспільств, які часто змінюють свої орієнтири? Але тут виникає необхідність залучення в цей процес не тільки осіб на керівних посадах, а й кожного з нас, адже йдеться про онтологію майбутнього Номо.

У такому форматі постає ключове питання – чи вдається суспільствам сталого розвитку наслідувати закономірності рівності, миру, екологічної турботи, економічної стабільності тощо? Ми вважаємо, що так, але не всім і не повністю. Дійсно, велика частина уваги приділяється проблемам екології, гендерної та соціальної рівності між людьми та зміцненню науково-освітньої системи. Але, згідно з подіями сьогодення, недостатньо уваги звернуто на раціональне використання природних ресурсів (ми використовуємо значно більше, ніж природа може відновити за певний час); також не у всіх країнах панує демократія, свобода вибору та громадськість (іноді проста людина не має вільного доступу до всіх необхідних потреб і ресурсів); більш того, найпроблемнішою особливістю деяких суспільств є цілковита бідність, що суперечить вищезазначеним ціннісним категоріям.

Висновки. Враховуючи вищесказане, можна дійти таких висновків:

1. Ключовими аксіологічними рисами суспільства сталого розвитку відповідно до міжнародних документів є: охорона навколишнього середовища; покращення та зміцнення науково-освітньої системи; раціональне управління природними ресурсами; громадянськість та мир; демократія та управління; справедливість; права людини; гендерна та соціальна рівність; зменшення масштабів бідності.

2. Незважаючи на значущу сутність сталого розвитку суспільства в напрямі упровадження цінностей, виникають певні труднощі та проблеми, які включають у себе: проблему узгодження цінностей; відсутність ефективних

механізмів впливу; вплив культурного середовища та різноманіття ціннісних зразків.

3. Цінності є значущим показником у формуванні суспільства сталого розвитку та головним регулятором індивідуальної та колективної поведінки людей. Саме аксіологічні орієнтири відображають ставлення людини чи групи до певних матеріальних, соціальних, духовних об'єктів чи явищ, а також і визначають, які дії схвалюються та яким надається перевага. Зважаючи на це і на поділ суспільств за ціннісним критерієм, робимо висновок, що кожне суспільство досягає цілей сталого розвитку різними шляхами та методами відносно власних пріоритетів.

4. Загалом концепція сталого розвитку поширює ідеї піклування про майбутні покоління людей, тому реалізація цілей та особливостей сталого розвитку можлива лише за умови, коли духовний світ кожного з нас буде «захоплений» моральними цінностями, справедливістю, думками про навколишнє середовище та економічну стабільність.

Сутність вищевикладеного зводиться до того, що наш соціум повинен осягнути, що можливість формування сталого розвитку суспільства можлива лише при зверненні уваги на цінності, якості, проблеми та труднощі в поставленому питанні. Не слід забувати про те, як теорії великого дому впливають на формування ціннісних орієнтирів нашого світогляду. Майбутнє нашого суспільства, докільля, природних ресурсів прямолінійно залежить саме від свідомого розуміння кожної людини. Тому концепція сталого розвитку є не просто необхідністю, а цілісною метою, якої потрібно досягати, незважаючи на зустрічні проблеми та складнощі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. Москва : Мысль, 1970. Т. 1. 668 с.
2. Горбунова Л. М. Транскультурна освіта як імператив глобального суспільства. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 17. С. 160–165.
3. Добровольський В. В. Екологічні знання. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/ekologiya/ekologichni_znannya (дата звернення: 03.10.2021).
4. Евтеев С. А., Перелет Р. А. Наше общее будущее. Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию. Москва : Прогресс, 1989. 372 с.
5. Зінченко В. Інституційний вимір інтернаціоналізації вищої освіти в умовах глобальних трансформацій. *Культурно-гуманітарні стратегії розвитку університетської освіти в умовах динамічних суспільних трансформацій* : монографія / Л. С. Горбунова, М. А. Дебич, В. В. Зінченко та ін. / за ред. І. В. Степаненко. Київ : ІВО НАПН України, 2018. С. 43–69.

6. Карамушка В. І., Бойченко С. Г. Інтегрування довкільних пріоритетів та тенденцій зміни клімату в планування сталого розвитку громад і територій. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17301> (дата звернення: 29.09.2021).
7. Кравець М. С. Філософія сталого розвитку інформаційного суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Історія. Філософія. Політологія*. 2020. № 19. С. 66–68.
8. Мантатов В. В., Мантатова Л. В. Глобалистика : междунар. междисциплинар. энцикл. слов. *Философия устойчивого развития* / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков ; Центр научных и прикладных программ «Диалог». Москва : Радуга, 2003. 1328 с.
9. Мельниченко А. А., Тютюнникова М. М. Управління у сфері вищої освіти в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства: філософський аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 2. С. 44–51.
10. Ортіна Г. В., Олексенко Р. І. Філософія сталого розвитку як філософія нового просвітництва 2.0. *Публічне управління та адміністрування у процесах економічних реформ* : зб. тез. Херсон, 2020. С. 382–384.
11. Рассе Б. Історія західної філософії / пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Таращука. Київ : Основи, 1995. 759 с.
12. Рісман Д. Типи суспільств. URL: <http://studies.in.ua/lekcii-sociologija/4457-tipi-susplstv.html> (дата звернення: 08.10.2021).
13. Трегобчук В. Концепція сталого розвитку для України. *Вісник НАН України*. 2002. № 2. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm> (дата звернення: 27.09.2021).
14. Трофимова В. В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку. URL: <http://kdpu-nt.gov.ua/work/tsikl-naukovikh-prats-bukhgalterskevidobrazhennya-ekologo-ekonomichnikh-protsesiv-u-konteksti> (дата звернення: 21.09.2021).
15. Управління сталим розвитком природно-господарських систем / С. Г. Бойченко, Л. А. Горошкова, Л. В. Жарова, В. І. Карамушка та ін. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*: зб. наук. пр. / ДВНЗ «ПДТУ». Маріуполь, 2018. Вип. 18. С. 73–85.
16. Чижевский А. Л. Земное эхо солнечных бурь. Москва : Мысль, 1973. 349 с.

REFERENCES

1. Gegel, G. V. F. (1970). *Raboty raznyh let: v 2 t.* Moskva: Mysl' T. 1 [in Russian].
2. Gorbunova, L. M. (2015). Transkulturalna osvita yak imperativ hlobalnoho suspilstva. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» – Scientific notes of the National University «Ostroh Academy», 17, 160–165* [in Ukrainian].
3. Dobrovolskyi, V. V. (2005). *Ekologichni znannya*. URL: http://pidruchniki.ws/15840720/ekologiya/ekologichni_znannya [in Ukrainian].

4. Evteev, S. A., Perelet, R. A. (1989). *Nashe obshchee budushchee. Doklad Mezhdunarodnoi komysyuy po okruzhaiushchei srede y razvytyiu*. Moskva: Progres [in Russian].
5. Zinchenko, V. (2018). Instytutsiinyi vymir internatsionalizatsii vyshchoi osvity v umovakh hlobalnykh transformatsii. *Kulturno-humanitarni stratehii rozvytku universytetskoï osvity v umovakh dynamichnykh suspilnykh transformatsii*: Monografiya / L. S. Gorbunova, M. A. Debych, V. V. Zinchenko, I. M. Sikors'ka ta in. / Za red. I. V. Stepanenko. Kyiv: IVO NAPN Ukrayiny, 43–69 [in Ukrainian].
6. Karamushka, V. I., Bojchenko, S. G. (2020). Intehruvannia dovkilnykh priorytetiv ta tendentsii zminy klimatu v planuvannia staloho rozvytku hromad i terytorii. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/17301> [in Ukrainian].
7. Kravets, M. S. (2020). Filosofiia staloho rozvytku informatsiinoho suspilstva. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Istorii. Filosofiia. Politolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University. History. Philosophy. Politics, 19, 66–68* [in Ukrainian].
8. Mantatov, V. V., Mantatova, L. V. (2003). *Mezhdunarodnyj mezhdisciplinarnyj enciklopedicheskij slovar. Filosofiya ustojchivogo razvitiya* / I. I. Mazur, A. N. Chumakov (ed). Centr nauchnyh i prikladnyh programm «Dialog». Moskva: Raduga [in Russian].
9. Melnychenko A. A., Tiutiunnykova M. M. (2012). Upravlinnia u sferi vyshchoi osvity v konteksti zabezpechennia staloho rozvytku suspilstva: filosofskiy aspekt. *Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedagogika – Bulletin of NTUU “KPI”. Philosophy. Psychology. Pedagogy, 2, 44–51* [in Ukrainian].
10. Ortina, G. V., Oleksenko, R. I. (2020). Filosofiia staloho rozvytku yak filosofiia novoho prosvitnytstva 2.0. *Publichne upravlinnia ta administruvannia u protsesakh ekonomichnykh reform : zbirnyk tez*. Kherson, 382–384 [in Ukrainian].
11. Rasse, B. (1995). *Istoriya zaxidnoyi filosofiyi* / Per. z angl. Yu. Lisnyaka, P. Tarashuka. Ky'iv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Risman, D. (2016). Typy suspilstv. URL: <http://studies.in.ua/lekcii-sociologija/4457-tipi-susplstv.html> [in Ukrainian].
13. Tregobchuk, V. (2002). Kontseptsiiia staloho rozvytku dlia Ukrainy. *Visnyk NAN Ukrainy – Bulletin of the NAS of Ukraine, 2*. URL: <http://archive.nbu.gov.ua/portal/all/herald/2002-02/7.htm> [in Ukrainian].
14. Trofymova, V. V. (2010). *Koncepciya stalogo rozvytku yak osnova postindustrial'nykh modelej rozvytku*. URL: <http://kdpu-nt.gov.ua/work/tsikl-naukovikh-prats-bukhgalterskevidobrazhennya-ekologo-ekonomichnykh-protseviv-u-konteksti> [in Ukrainian].
15. Upravlinnia stalym rozvytkom pryrodno-hospodarskykh system (2018) / S. G. Bojchenko, L. A. Goroshkova, L. V. Zharova, V. I. Karamushka ta in. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti – Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property* / DVNZ «PDTU». Mariupol', 18, 73–85 [in Ukrainian].
16. Chyzhevskiy, A. L. (1973). *Zemnoe eho solnechnykh bur*. Moskva: Myisl [in Russian].

Полищук Александр Сергеевич, доктор философских наук, профессор,
проректор по научно-педагогической работе,
Хмельницькая гуманітарно-педагогічна академія, Україна

Петрук Наталия Кирилловна, доктор философских наук, профессор,
заведующая кафедрой философии и социально-гуманитарных наук,
Хмельницький національний університет, Україна

АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ В ФИЛОСОФИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Проанализировав доступные данные и научные исследования, а также характеристику обществ – доказали, что каждое общество имеет свои уникальные особенности формирования ценностных ориентиров, даже при устойчивом развитии. Отмечено, что ценности являются главным регулятором индивидуального / коллективного поведения людей. Они отражают отношение человека / группы к определенным объектам или явлениям.

Ключевые слова: устойчивое развитие, человек, общество, ценности, равенство, экология, глобализация, солидарность, справедливость, свобода.

Polishchuk Oleksandr, D.Sc., Professor,
Vice-rector for scientific and pedagogical work in Khmelnytskyi
Humanitarian-Pedagogical Academy, Ukraine

Petruk Nataliia, D.Sc., Professor, Head of the Department of Philosophy
and Social Sciences of Khmelnytskyi National University, Ukraine

AXIOLOGICAL ORIENTATIONS IN THE PHILOSOPHY OF SUSTAINABLE SOCIAL DEVELOPMENT

Analyzing the available data and scientific research, as well as the characteristics of societies it is proved that each society has its own, unique features of the formation of values, even in the context of sustainable development. It is emphasized that values are the main regulator of individual / collective behavior of people. They reflect the attitude of a person / group to certain objects or phenomena.

Keywords: sustainable development, man, society, values, equality, ecology, globalization, solidarity, justice, freedom.

Хуан Гільєрмо Мансіла Сепульведа, доктор філософії, професор,
факультет освіти, Католицький університет Темуко, Чилі
e-mail: jmansilla@uct.cl
ORCID ID: 0000-0001-8175-7475

ЧИЛІЙСЬКА КОЛОНІАЛЬНА РЕСПУБЛІКА 1929–1973 рр. ШКОЛА ТА ІНВІЗІБІЛІЗАЦІЯ НАРОДУ МАПУЧЕ¹

У статті представлено досвід діяльності чилійських шкіл на території мапуче в післявоєнний період. Особливості державної освітньої політики реконструйовано в рамках асиметричних міжкультурних відносин. Показано, що школа стала активним агентом у досягненні монокультурності та запровадженні західних знань, однак не виконала своєї місії: народу мапуче вдалося пережити всі засоби контролю і спроби підкорення; сьогодні також спостерігається культурний опір державі, яка оперує логікою виключення етнічного та мовного розмаїття.

Ключові слова: *філософія освіти, колоніалізм, монокультурна школа, мапункімун, держава Чилі.*

Вступ. Окупація Арауканії: історичні обставини та законодавчо-правова база. На відміну від більшості корінних народів, мешканці південно-центральної частини Америки не скорилися збройним силам Іспанської імперії. Після багаторічної кровопролитної війни між мапуче та іспанцями, що тривала з 4 червня 1536 р. (прибуття Дієго де Альмагро та його війська до Чилі) до 9 січня 1641 р., у так званому Квілінському мирному договорі було узгоджено припинення бойових дій. За цією угодою річку Біобіо визнано південним кордоном території генерал-капітанства Чилі. Було встановлено, що тут починається кордон між іспано-креольським світом та народом мапуче; то був перший із серії пактів, установлених між мапуче та іспанцями. Ідеї, втілені в першому парламенті, проіснували понад два століття. Загалом було підписано понад 20 схожих пактів, завдяки чому життєдіяльність нації мапуче мала відносно автономний характер в умовах іспанського панування на території, розташованій на південь від Біобіо [1, р. 45].

¹ Дослідження проведено в рамках проекту FONDECYT № 1191016 із назвою: «Зміцнення монокультурної школи на території мапуче, постредукційний період (1929–1973). Республіканська колонізація та інвізібілізація мапункімун». Статтю опубліковано в журналі RHELA, т. 22, № 35 (липень – грудень), С. 145–162.

Сто сімдесят років по тому, у 1811 р., у парламенті Консепсьона, за менш сприятливих для мапуче умов, принципи та домовленості Квілінського мирного договору були ратифіковані представниками щойно народженої Республіки Чилі. Отже, *Ваджмапу* (територія мапуче) зберегла свою автономію й незалежність протягом 242 років [2, р. 411]. Останнє засідання спільного парламенту між іспанцями та мапуче відбулось у Негрете в березні 1803 р. Цю домовленість було підписано в останнє десятиріччя іспанського правління в Чилі, яке до 1810 р. напряду залежало від воєнного командування віцекоролівства Перу [3, р. 273.].

У другій половині XIX ст. Чилі та Аргентина вирішили в насильницький спосіб включити до свого складу територію, населену нащадками народу мапуче. У Чилі інтеграція колишніх провінцій Арауко, Вальдивія та Льянкіуе поклала початок процесу окупації родючих земель, де проєкти модернізації, запроваджені олігархічними правлячими групами в центрі країни, та подальша імміграційна політика сприяли «покращенню дикої раси індіанців» [4, р. 217].

У XIX ст. держава Чилі перемогла народ-націю мапуче завдяки застосуванню стратегії, розробленої іспанськими військовими, а саме – шляхом зведення воєнних фортів на берегах річок. Чилійський військовий офіцер Корнеліо Сааведра назвав такий маневр «лінією Маллеко», яка здебільшого відтворювала будівлі, зведені іспанцями уздовж річки Біобіо. І Пріето, і Булнес, обидва сини іспанських солдатів, вдалися до аналогічних дій у першій половині XIX ст., що дозволило їм упродовж 20 років правити як сімейний клан зі стійкою лояльністю до олігархічних ідей Консепсьона. Пізніше, у розпал Тихоокеанської війни (1879–1883 рр.), зусиллями місцевих та іноземних поселенців, які перебували під охороною чилійської армії та «жандармерії колоній» на чолі з Ернаном Трізано Авеззаною, був заснований Темуко (1881 р.). Після опору мапуче в 1868 р. на березі річки Маллеко Бенджамін Вікунья Маккенна виступив у парламенті з промовою «Завоювання Арауко», заснованою на його книзі, опублікованій того ж року з назвою «*Війна до кінця*». Зазначене вище спонукає нас вважати, що дії вищої чилійської влади нагадували поведінку губернаторів у XVI ст.: завойовницька позиція у сполученні з колонізаторською старанністю.

В історії народу мапуче окупація стала розривом між автономією та підкоренням, а також поворотним моментом у відносинах між чилійською державою та мапуче. Тоді чилійській державі вдалося утворити «землю» без індіанців та водночас «індіанців без землі» [5, р. 291].

Рис. 1. Загальна карта колонізації провінції Каутин¹ [6, с. 68]

Одним із найдраматичніших наслідків окупації *Ваджману* стала втрата земель родинами корінних народів та відчуття спільності у межах *лоф-че* – фундаментальної соціально-політичної структури народу мапуче, заснованої на спорідненості. Зокрема, у Чилі з 1884 по 1927 рр. чисельність мапуче скоротилася приблизно на 3000 осіб. Сорок років по тому показник зменшення корінного населення сягає 2000. Два фактори спричиняють поступове зникнення корінних общин: узурпація з боку латифундистів, які перебували під захистом чилійської держави, перетвореної на колоніальну республіку, та перетворення корінних общин: від *лоф-че* до резервації корінних народів відповідно до західної логіки, що її просувала держава. Така ситуація є результатом законодавчого процесу, інспірованого й послідовно втілюваного монокультурною та колоніальною державою Чилі починаючи з 1927 р. З точки зору історії культури правові постулати, відтворювані державою, були спрямовані на те, аби делегітимувати правові засади системи колективної власності на землю (*ману*) та асимілювати мапуче відповідно до західних стандартів.

¹ Регіональний архів Арауканії, Темуко. Генеральна інспекція колонізації та імміграції. Відтворена та намальована Ніканором Болоньєю. Масштаб 1:100000. Сантьяго де Чилі, вересень 1916 р.

У такому контексті використовувалась школа, заснована на свідомому залученні переможених, а також «тактичному» прийнятті «арауканської» концепції, особливо на початку руху мапуче як символу культурного та політичного опору. Така колонізаторська діалектика є вельми цікавою. Інституції та мова переможців використовуються для просування їхнього власного проєкту емансипації. Це було мрією Мануеля Абурто Пангуїлефа – створити у 1840-х рр. Арауканську республіку, що також лягало в контекст деколонізаторських процесів, зв'язаних з подіями афро-азіатської деколонізації після Бандунгської конференції в Індонезії в 1955 р.

Закони про корінні народи Чилі в період з 1927 по 1952 рр. Під час правління першого уряду Карлоса Ібаньєса дель Кампо було прийнято Закон № 4.169 від 29 серпня 1967 р., згідно з яким створено Спеціальний суд у справах корінних народів у місті Темуко, столиці провінції Каутин. Мета полягала в тому, аби запровадити розподіл заповідних земель мапуче, які мали «*Títulos de Merced de Tierras*»¹ і звернулися з конкретним проханням про її розділення. Особливі положення цього закону, виданого 4 липня 1928 р., прямо вказували в статті № 3, що прохання про розділення общини можуть бути сформульовані усно або письмово будь-ким з числа корінного населення, хто є головою домашнього господарства або особою з індивідуальними правами. Суд віддавав перевагу запитам у кожній зоні та розглядав їх у черговому порядку [7, р. 162].

Фактично за часів правління Карлоса Ібаньєса дель Кампо було прийнято закон про експропріацію земель корінних народів задля розбудови сільськогосподарської школи. Так, Закон № 4.332 від червня 1928 р. дозволив експропріацію земель мапуче, а Закон № 4.457 від листопада того ж року дозволив обмін земель корінних народів. У такий спосіб понад 1400 гектарів земель мапуче в Темуко було експропрійовано, а жителів (корінний народ мапуче) силоміць переселено до інших районів провінцій Каутин та Вальдивія.

У той період прийнято ще один закон – № 4.802 від 24 січня 1930 р. Він ініціював п'ять судів у справах корінних народів, аби запровадити поділ общин. Адвокати призначались урядом із зарплатою в 1000 доларів (одна тисяча песо) на місяць. Судді також мали право виступати як арбітри у складних поточних юридичних суперечках. На виконання своїх рішень судді були уповноважені використовувати сили карабінерів². Той же закон дозволяв

¹ Право власності на землю для корінного народу мапуче.

² Назва чилійської поліції. Утворена 24 квітня 1927 р. Слово походить від назви кавалерійського корпусу, озброєного карабінами. У наш час підпорядковується міністерству внутрішніх справ Чилі. Його гасло – «Порядок та країна». Інститут чилійських карабінерів з майже 93-річною історією переживає складну ситуацію після критики їхнього супроводу акцій протесту в рамках «Соціального вибуху в Чилі» 18 жовтня 2019 р. За останні роки діяльність карабінерів критично підірвала їхню репутацію. Тінь можливого «систематичного» порушення прав людини нависла над усіма державними силами, звинуваченими Національним інститутом з прав людини (НІПЛ) у заподіянні понад 3460 травм (з них 357 – пошкодження очей) від початку соціальної кризи 18 жовтня (<https://www.publico.es/internacional/carabineros-chile-crisis-reputacion-policia-horas-bajas.html>).

мапуче здавати їхні землі в оренду представникам інших народів на термін до 5 років. Усі ці юридичні приписи було спрямовано на усунення смислів та практики колективної власності корінних народів на землю.

Однією з останніх дій уряду Карлоса Ібаньєса дель Кампо (1927–1931 рр.) перед його відставкою та від'їздом до Аргентини в червні 1931 р. став Закон № 4.111 від 12 червня 1931 р. Після Ібаньєса в Чилі настав нетривалий період соціалістичної республіки (упродовж лише 12 днів). Верховний суд знову закликав до виборів, а члена Ліберальної партії Артуро Алессандрі Пальма (1932–1938 рр.), якого Ібаньєс відправив у заслання, було обрано президентом Республіки Чилі.

Можна стверджувати, що Закон № 4.111 одним із перших показав зміни законодавчого менталітету. Нова правова база тривала в Чилі протягом 15 років; вона скасувала 18 наказів та законів про корінні народи, що діяли з 1853 по 1927 рр. і метою яких було знищення народу мапуче, що мало певні ознаки геноциду. Три найважливіші зміни в цій новій збірці законів: (1) землю більше не може бути розділено на просте прохання члена общини; (2) друга стаття цього закону встановила, що прохання про розділення землі має бути підтвержене третиною членів общини; (3) запроваджено реституцію земель мапуче, а також розселення корінних народів на доступних державних землях.

Пізніше з'явився закон № 7.864 від 12 вересня 1944 р., обнародований за правління радикального уряду Хуана Антоніо Ріоса Моралеса (1942–1946 рр.). Усі общини мапуче, що залишились у стані неподільності, було звільнено від сплати податків. Крім того, усі борги, прострочені до 1944 р., було списано. Під час радикального уряду Габріеля Гонсалеса Відела (1946–1952 рр.) жодних серйозних змін у законодавстві про корінні народи не відбулось. Було збережено право третини членів общини на розділення общини корінного населення [7, р. 163].

Під час другого президентського терміну Карлоса Ібаньєса дель Кампо (1952–1958 рр.) народ мапуче здебільшого перебував у ситуації крайньої бідності, нестачі земельних ресурсів, зловживань та правової невизначеності при розподілі майна. Правова база чилійського загального права застосовується без жодного натяку на міжкультурне визнання з боку колоніальної держави, що призвело до податкових вимог для мапуче, яких було насильно перетворено на фермерів та власників ранчо. Ділянки не забезпечували оптимальної продуктивності, уряд не надавав технічної допомоги або консультацій із цих питань. У такому контексті уряд Ібаньєса затвердив закон від 9 березня 1953 р., яким було встановлено, що розділену власність корінних народів звільнено від сплати податків та зборів протягом 10 років. Так само цей закон приписав, аби департаменти Куракаутин та Лаутаро більше не належали Суду індіанців Вікторії та перейшли під юрисдикцію Темуко, столиці провінції

Каутин. Іншим наказом уряду Ібаньєса, опублікованим 2 квітня 1953 р., створене Управління у справах корінних народів із підпорядкуванням міністерству земель та колонізації – органу, відповідальному за нагляд та за дотримання нового закону про корінні народи.

У підсумку, між 1929 та 1973 рр., у фазі «постокупаційної редукції», населення мапуче було змушене пристосовуватись до чилійського державного устрою. При цьому ефективним інструментом влади та контролю стали не тільки юридичні заходи, а й місіонерські школи та інтернати, оскільки військова, територіальна та політична поразка перетворила їх на «неосвічених» та змусила жити в гегемоністичному та незрозумілому для них суспільстві [8, р. 124]. Вони були ізольовані в резервації не тільки через скорочення їхніх земель, а й відповідно до нових соціокультурних кодексів [9, с. 210].

У зв'язку з цим вивчення мови переможця ставало дедалі важливішим, і у цьому відношенні школа відіграла фундаментальну роль, у найвищому ступені колонізаторську [10, р. 235]. Навіть сам Паскуаль Конья говорив, що щоразу, як він набував можливості заглибитись у чилійську освітню систему, він відчував щиру та глибоку радість [11, р. 101].

У ті часи деякі лонкос (очільники общини мапуче) віддавали одного або декількох своїх синів у навчання за національною освітньою системою. У цьому сенсі вступ у союз з місіями та школою був засобом зменшити тривогу, що свідчило про необізнаність щодо реальних можливостей та намірів заявленого ворога [12, р. 234]. У постредукційний період життя мапуче школа не стала простором, де б обговорювались знання або було досягнуто епістемологічної симетрії із західними науковими знаннями, поширюваними у школі та за її межами, не було прогресу й у вирішенні конкретних та локальних проблем [13, р. 4]. Скоріше, переважали колоніальні та расистські звичаї та відносини, що зводили нанівець знання представників корінних народів [14, р. 10]. У постредукційний період в Арауканії зусилля з побудови національної ідентичності поширювались не тільки на корінні народи, а й на власних громадян (чилійців) та іноземних громадян, що масово прибували на ці території [13, р. 234], і в цьому процесі школа – чи то публічна, чи то місіонерська – відіграла визначальну роль [15, р. 234].

Теоретико-методологічні засади. Дослідження засновано на системній інтерпретаційній парадигмі, чий метод пов'язано з типом якісного дослідження, що застосовується в історіографії та спирається на письмові джерела. Документальний аналіз розроблено на основі емпіричної вибірки матеріалу з первинних, вторинних письмових джерел та особистих документів [16, р. 34]. Архівну роботу було проведено переважно в регіонах Біобіо, Ла Арауканія, Лос-Ріос і Метрополітана, де вивчались такі документи: а) національна та місцева преса; б) юридичні документи; в) хронологічні дописи; г) дані

свідків; (д) шкільні правила; е) фотографії, ж) звіти про конференції та семінари, проведені за зазначений період.

Аналогічним чином, у Темуко, документальні кейси було переглянуто в дослідницьких підрозділах у регіональному архіві Арауканії, а саме: отримані накази та повідомлення [1929–1973 рр.]; здійснені офіційні послуги [1929–1973 рр.]; надіслані телеграми [1929–1973 рр.] та, зрештою, наявні матеріали у фонді загального архіву у справах корінних народів. Робота передбачала три диференційовані фази у процесі отримання результатів: 1) критичний огляд даних нашого попереднього дослідження, на додаток до бібліографічного огляду результатів дослідження, що стосується присутності школи в інших корінних народів Америки; 2) збирання й оброблення нових даних; 3) перевірка і повернення результатів учасникам дослідження [17, р. 97].

Хоча ці етапи є послідовними, існує тимчасове дублювання завдань, оскільки в ході дослідження отримано сукупні результати. Утім було розглянуто такі процедури: дослідницько-ревізійні етап, заснований на збиранні, каталогізації та поглибленому вивченні письмових джерел; документальний етап, де джерела систематично досліджувалися, розглядалися на рівні абстракції.

Метою статті є теоретичний аналіз наслідків монокультурного освітнього режиму, встановленого в постокупаційний період державою Чилі на території, населеній корінним народом мапуче.

Виклад основного змісту

Школа як агент колонізації. Історично школа розглядалась як одна з політичних стратегій, що їх використовує держава для здійснення процесів колонізації та територіальної окупації [18, р. 34], оскільки відповідно до модернізаційної моделі, в ім'я просвіти та прогресу вона усуває власні уявлення, множинність, суб'єктивність та випадковість, а також непередбачені обставини з конкретних форм життя місцевого населення, особливо якщо воно є корінним [19, р. 180]. Тож школу було створено як засіб знання-влади та контролю, завдяки чому чилійська держава розпізнавала інакшість через бінарну логіку, що придушувала відмінності [20, р. 98]. З педагогічної точки зору було встановлено, що монокультурна школа спричинила в населення мапуче соціально-когнітивні конфлікти у формуванні індивідуальної та соціальної ідентичності [21, р. 718], економічну недооцінку [22, р. 106], гегемонізацію системи знань, втрату рідної мови, дистанціювання від базової культури [23, р. 112], суперечність між шкільними знаннями та провідною усною традицією общин [24, р. 123].

На початку ХХ ст. чилійська держава прагнула, аби мапуче, національні та іноземні поселенці злились у культурно однорідну спільноту під егідою монокультурної освіти [13]. Коли чилійська держава вторглась в Арауканію,

чимало агентів вважали, що відтоді так звана «війна мапуче» завершилась і що розпочався період процвітання, аналогічний тому, що мав місце в іншій частині Чилі завдяки створенню державних закладів, де школа відіграла особливо важливу роль у формуванні нової соціокультурної реальності [25, р. 145]. У школах та інтернатах, що створювались та поширювались по всьому *Ваджману*, було розпочато інтенсивний процес формування моральності та практичного навчання, сформовано дисциплінарні та продуктивні предмети на потребу чилійського суспільства [8].

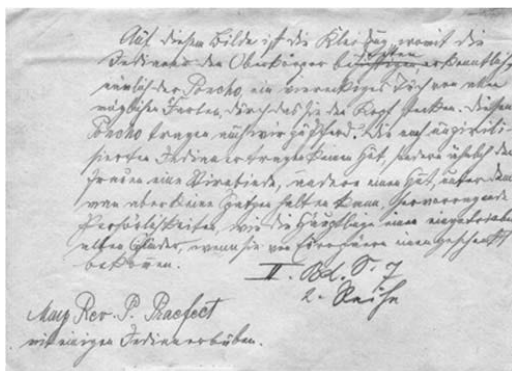

Рис. 2. Цивілізовані та нецивілізовані діти:

монастир Святої Магдалени Альтоттинг, провінція Баварія (Німеччина), примітка німецькою: AufdiesemBildeist die Kleidung, womit die Indianer den Oberkörperbedecken, erkenntlich, nämlich der Poncho, einviereckigesTuch von allenmöglichenFarben, durch das sie den Kopfstecken.

Die nochunzivilisiertenIndianertragenkeinenHut (J.U.: Restunlesbar).

Muy Rev. P. PraefectmithiesigenIndianerbuben [26, p. 97]¹

Державна школа, а також державне оснащення католицьких та протестантських місіонерських шкіл від самого початку не змогли посприяти гармонійній взаємодії між групами, які спільно жили на знедолених землях мапуче. Відомості, що засвідчили надзвичайну демографічну неоднорідність цієї території, надані переписом арауканських індіанців, проведеним у 1907 р. То був перший випадок, коли штат проводив підрахунок населення відповідно до культурних особливостей, деталізуючи чисельність населення за про-

¹ Напис на зворотному боці фотографії: «На цьому фото ви бачите одяг, яким корінні жителі покривають верхню частину тіла, пончо, що являє собою різнокольорову чотирикутну тканину, через яку вони просувають голову. Ми також вдягаємо це пончо, коли їздимо верхи. Нецивілізовані індіанці все це не носять капелюхів. Преподобний Падре префект [Олексій] з місцевими дітьми» (переклад Йохани Умбах).

вінціями та комунами Чилі. На території Прикордоння (за диктатури Аугусто Піночета вона офіційно зватиметься Арауканія) загальна чисельність корінного населення (мапуче) склала 101 118 людей: в Арауко – 4 706 людей; у Мальєско – 12 259; у Каутин – 46 781; у Вальдивії – 26 134; в Осорно й Карелмапу – 11 358 людей. Хоча цифри було завищено, варто згадати про заяву місіонера капуцинів Херонімо де Амберга, який написав, що через страх багато корінних народів відмовились відповідати на запитання і що опитування громадської думки не було всеосяжним [27, р. 23].

Результати здивували чилійців, бо вони вважали, що мапуче більше не існують або їх дуже мало, що, між іншим, ще більше виправдовувало створення монокультурної школи, визначеної як чилійська, кастильська й така, що змусила як місцевих, так і чилійських дітей навчатись лише іспанською [28, р. 87]. Здійснення навчальної програми в державних та місіонерських школах означало болючий, травматичний та, у підсумку, трагічний процес для народу-нації мапуче [29, р. 328].

Отже, у *мапун-кімун* було заблоковано когнітивне самовизначення в розумінні його як набору онтологічних, етичних та епістемологічних координат, що уможлиблювали появу мови *мапунзугун* як активної та узгодженої сукупності знань, зумовлених трансгенераційним досвідом народу мапуче [30, р. 67].

Досвід та навчання *мапун-кімун*, так само як і знання, отримані з середовища, від людей та конкретних явищ (наприклад, *waw*, *wigkul*), зрозумілих з культури мапуче, не брались до уваги або виявились надто нечисленними порівняно з панівною або затвердженою епістемологією монокультурної та колоніальної школи. Однак у деяких лоф-че зберігалась *küpalme* – передача знань та дій із покоління в покоління в когнітивно-комунікативній сфері, попри витіснення *мапунзугун* [21].

Витіснення *mapunzugun*. У постредукційний період чилійська школа навчала всіх дітей та молодь у контексті республіканської колонізації, що підносила культурне розмаїття, переважно первісних груп, і намагалась усунути відмінність шляхом запровадження універсального знання. Концепція *республіканської колонізації* є конкретним висловом, що дозволяє нам критично підходити до консолідації присутності сучасних державних утворень на теренах корінних народів [31, р. 121], що ставить під сумнів традиційну історіографію, яка завершує процеси колонізації американською політичною незалежністю [32, р. 48]. Вважається, що в навчальних посібниках та шкільних підручниках, у регульованій культурі, обрядах та національних святах, у самосвідомості народів та їхніх прагненнях зберігся колоніальний характер та дух [33, р. 123]; так само і в педагогічній практиці, завдяки якій вчителі діяли як справжні ідеологічні жандарми на службі у гегемоністських сил держави-

переможниці. Таким чином, «колоніальність» являє собою величезне й складне розмаїття явищ, починаючи з екзистенціально-психологічних та завершуючи воєнно-економічними, що мають спільні риси: визначення та домінування одного над іншим [34, р. 45] у царині культури світобачення, філософії, релігійності та способу життя для людей одного типу [35, р. 360]. Колонізація свідчить про епістемологію суб'єкта (активного) та об'єкта (пасивного), що, своєю чергою, спричиняє субальтернацію: покірливість та правильне спрямування тіла та душі, дисципліну інтимного життя, що призводить до утворення невидимого та сильного «внутрішнього колоніалізму». Іншими словами, було відтворено колишню колоніальну державу («Європу»), якій більше не треба нав'язувати свої ідеї, владні відносини, спрямовані на расові та гендерні характеристики, або, радше, «сателітну державу», де нова політично незалежна буржуазія відповідає за підтримання та увіковічнення того ж колоніального порядку [36, р. 123]. У зв'язку з цим виникає необхідність визнати шкільний заклад одним з агентів процесу колонізації, просуваючись у розумінні та практичному застосуванні міжкультурного підходу як ключового елемента аналізу неминучої культурної інтеграції між корінними народами та чилійцями та, як наслідок, міжкультурної взаємодії, зміцнення соціальної справедливості та розширення можливостей для корінних народів.

Тим не менш, одночасно з такою реструктуризацією механізмів колоніального управління, організації мапуче та їхні вимоги, схоже, зазнали поразки в останні два десятиріччя. Це стало очевидним із появою нових політичних форм боротьби, націленої на реституцію «старих земель» – не визнаних у «праві земельної власності» – та створення де-факто автономного контролю над історичною територією мапуче як першої нації. Такий тип боротьби став очевидним після того, як не вдалось задовольнити історичні вимоги, з якими намагались вести перемовини у Нових Імперських Угодах¹ під час правління першого постдиктаторського уряду, очолюваного Патрісіо Ейлвіном з лівоцентристського «Об'єднання партій за демократію». Такий розрив став помітним, коли общини мапуче розпочали повернення початкових територій, що належали лісогосподарським компаніям та приватним особам у другій половині 1990-х рр. Таке крило руху мапуче вписується в сучасний латиноамериканський контекст, де корінні народи

¹ Імперський акт, підписаний у грудні 1989 р. кандидатом у президенти Патрісіо Ейлвін та великою представницькою групою лідерів корінних народів, які взяли на себе взаємні обов'язки, що мали вирішальне значення як для політики лідерів Консертасьона щодо корінних народів, так і стосовно початкового ставлення до них більшості лідерів та організацій мапуче. Вибір місця зустрічі, звичайно, не був випадковим. У 1882 р. було відновлено Новий Імперіал – на місці, де завойовник Педро де Вальдивія побудував у 1551 р. флот та місто в регіоні з найбільшою концентрацією корінного населення, що з'ясувалось під час його просування углиб Арауканії, яке він назвав Імперіалом.

намагаються загасити історичні конфлікти, що їх компанії та уряди відтворюють у рамках неоліберальної моделі видобувної промисловості на місцях та в соціальних відносинах [37, р. 240].

У такому відношенні монокультурна школа відіграла важливу роль у процесі чилізації корінного населення шляхом передачі знання, а також колективних цінностей, норм та ритуалів, відтворюючи символи та відчуття приналежності до іншої спільноти. У такому контексті здійснюється процес втручання, спрямований передусім на стандартизацію, а не інтеграцію [38, р. 117–135].

Отже, чилійська держава встановила з нацією мапуче відносини асиметричного характеру й гегемоністського культурного нав'язування, використавши репродуктивні функції школи на засадах культурного свавілля, нав'язування символів, мови та способу життя, типового для панівних секторів та чужих для більшості учнів [39, р. 111]. Відповідно до такої логіки, на початку ХІХ ст., після територіального та численого поширення фіскальних та місіонерських шкіл, у *Ваджману* розпочався процес затвердження – зі школи – культурного, етнічного та мовного розмаїття, властивого тим, хто живе на «новій території» та у «новій соціальній реальності»; наявність дітей мапуче, креолів або європейців утворила ситуацію, що вимагала термінового вирішення, аби виховати майбутніх громадян країни, де чилійська національна самобутність є однією з найхарактерніших рис у межах соціального та культурного розмаїття [40, р. 98].

За гомогенізованою моделлю [41, р. 247] освіта та релігія стали інструментом стандартизації й суворої дисципліни [13], засобом, що посприяв соціальній інтеграції мапуче, яким вдалося вижити. Отже, прийняття закону про обов'язкову освіту в 1920 р. зробило початкову школу обов'язковою для всіх дітей віком від 6 до 13 років, утворивши освітню систему, засновану на монокультурній школі. Характеристиками шкільного навчання в той період стали «заперечення» та «приховування».

«Заперечення» розуміється як процес, пов'язаний із західною гегемонією влади та знання, що заперечує та елімінує навчальний предмет і самопізнання. Таким чином, у системі шкільної освіти предмет, що викладався мовою мапуче, було зведено до другорядного. З іншого боку, «приховування» являє собою стратегію, що змушує дітей та молодих людей, які здобувають знання про власну соціокультурну специфіку, свідомо чи несвідомо приховувати їх.

Отже, у постредукційний період учні з числа мапуче завдяки їхній шкільній освіті мали почуття невпевненості, забуття, девальвації та невидимості власних знань та досвіду: підхід *мапун-кімун* до шкільного знання довів його ефективність для розвитку та підсилення індивідуальних та соціальних нави-

чок. У такому процесі *мапунзугун* як мову спілкування студентів мапуче мало бути пригнічено. Згідно з такою логікою, викладачі монокультурної західної школи стали першими агентами дискримінації, несправедливості, а також заперечення мови й аутентичної культури [4].

Для обґрунтування проблеми дослідження нам будуть потрібні такі основні концепції та підходи: чилійська республіканська колонізаторська школа; монокультурний підхід; школа корінних народів з урахуванням культурного та міжкультурного підходу; школа / освіта мапуче з *мапун-кімун*.

Школа та перспектива чилійської республіканської колонізації – інститут, що організовує викладання на ієрархічних засадах, обмежуючи та придушуючи різні форми сприйняття реальності. Під приводом утворення нової політичної автономії дисциплінарна програма чилійської монокультурної школи створила покірливі, поневолені та слухняні тіла, що спричинило множини процесів, часто незначних, різних за походженням, розсіяних по місцевостях, часто повторюваних або таких, що імітують одне одного, спираються одне на одного, сходяться або розмежовуються. Привілейованим місцем для початкового навчання стали школи, середні школи та школи-інтернати. Дисципліна як політична анатомія деталей вдавалась до найдрібнішої деталізації правил викладання, педагогічних теорій, бюрократії, перевірки, беручи під контроль найдрібніші частини життя та тіла в ім'я технічної раціональності [42, р. 201].

Школа / освіта для корінних народів. Під освітньою епістемологією корінних народів розуміється спосіб, яким культурна група розвиває способи мислення і творчості, переформулювання й теоретизування знань завдяки традиційним дискурсам та засобам масової інформації (школі), закріплюючи істину дискурсу в культурі [30]. Трьома головними напрямками діяльності корінних народів є: (1) цінність традиції, (2) цінність дії, (3) приклад, тобто сенс спадщини предків та практичний зміст традицій.

Школа в концепції мапуче, спираючися переважно на історію та усну пам'ять, являє світобачення в таких поняттях: *таруп* – духовна сила, яка створила землю, територію, речі і життя; *чен* – духовна сила, яка створила людей; *тоген* – духовна сила, яка створила воду, тварин, їжу, повітря, вітри і всі матеріальні й нематеріальні об'єкти, які підтримують перебування мапуче на їхній історичній території [43]. Освітні знання мапуче передбачають визнання: 1) *inatuzugu*, що означає вивчення і дослідження вже наявних знань з метою досягнення розуміння процесів, фактів, подій та інтерпретації реальності з урахуванням власної раціональності; 2) *nampülkan*, який являє собою раціоналізацію та уявлення про пересування територією, а також спосіб інтерпретації особистої та соціальної пам'яті; 3) *mümülkan*, що є раціоналізацією процесів утворення знання про об'єкт; і, 4) *zapiliwün*, у якому йдеться про

необхідність культивувати знання, сприяючи засвоєнню та розвитку речей і самих людей як продукту, що культивується в культурному контексті людини, містить інтереси, а також змістовні та освітні цілі.

Висновки. Знання про історію виникнення чилійської державної школи на території мапуче, а також конфліктів на етапі її заснування допоможе нам зрозуміти чимало поточних проблем у функціонуванні системи освіти.

Держава взяла на себе роль поширення освітньої системи чилійської нації на жителів *Ваджману*. Однак у такому колонізаторському проєкті не було враховано культурно-політичну специфіку народу мапуче, так само як і активний процес укладання шлюбів між корінними народами та чилійцями, які населяли територію мапуче. Дії держави відповідали здебільшого інтересам еліти Сантьяго, яка прагнула запровадити єдину і гомогенну систему освіти для всього населення, ігноруючи місцеві та культурні особливості, що, у підсумку, посилює суспільний поділ праці. Отже, з кінця ХІХ ст. школу було інтегровано у проєкт національної держави, реалізований на прикордонній території: модернізація, зрозуміла як «моралізація» або «чилізація» особистості дитини, склала ядро цивілізаторської роботи школи. Іншими словами, держава Чилі винайшла чилійську націю, а не чилійська нація стала державою.

Утворення постколоніальних держав у Латинській Америці, Азії та Африці по завершенні деколонізаторських процесів не спричинило істотних структурних змін у відносинах підпорядкування та культурної асиметрії народів, раніше колонізованих переважно європейськими державами. Формування неколоніальної ідентичності стало однією з головних цілей деколонізації на теоретичному і практичному рівнях, без урахування специфіки та інтересів корінних народів.

З огляду на викладене вище новизну цього дослідження складають надані документальні знання про структуру школи у постредукційній Арауканії на території мапуче як головного державного закладу колоніальної республіки Чилі. Це дозволить поглибити й розкрити витоки проблем, пов'язаних з недооцінкою рідної мови, міжкультурними відносинами і культурним шоком *мапун-кімун* унаслідок поширення знань, типових для західного євроцентристського суспільства, а також сформувати нове знання щодо історії освіти. Дослідження також може сприятиме акумуляції знань як джерела базової інформації для початкової підготовки вчителів та інших фахівців, які працюють у школах, розташованих на територіях з високою густотою корінного населення. Крім того, це сприяє збереженню пам'яті, що дозволить майбутнім *мапуче* і *не-мапуче* зрозуміти генезис нинішньої міжкультурної напруженості, що спостерігається у закладах шкільної освіти на території *Ваджману*.

REFERENCES

1. Bengoa, J. (2007). El Tratado de Quilín. Santiago de Chile: Catalonia [in Spanish].
2. Calbucura, J. (2013). La decolonización del saber y el ser mapuche: un caso de estudio al celebrarse el bicentenario de la construcción de la República de Chile. *Polis. Revista latinoamericana*, Vol. 12, No 35, 405–427. URL: <https://scielo.conicyt.cl/pdf/polis/v12n35/art18.pdf> [in Spanish].
3. Bengoa Cabello, J. (2004). La memoria olvidada: historia de los pueblos indígenas de Chile. Santiago de Chile: Cuadernos Bicentenario de la Presidencia de la República [in Spanish].
4. Sepúlveda Mansilla, J., Llancavil, D., Chacaltana Mieres, M., Vargas Montanares, E. (2016). Instalación de la escuela monocultural en la Araucanía, 1883-1910: dispositivos de poder y Sociedad Mapuche. *Revista Educacao y Pesquisa*, No 42, 213–228. URL: <http://dx.doi.org/10.1590/S1517-9702201603140562> [in Spanish].
5. Casanueva Valencia, F. (2002). Indios malos en tierras buenas: visión y concepción del mapuche según las elites chilenas, en Guillaume Boccara (editor). *Colonización, resistencia y mestizaje en las Américas. Siglos XVI-XX*. Quito: Abya-Yala [in Spanish].
6. Boloña, N. (1916). Santiago: Tall. del Estado Mayor Jeneral [in Spanish].
7. Gavilán, V. (2007). La Nación mapuche Puelmapu KaGulumapu. Santiago de Chile: Ayun [in Spanish].
8. Donoso, A. (2010). Educación y nación al sur de la Frontera: Organizaciones Mapuche en el umbral de nuestra contemporaneidad, 1880-1930. Santiago: Pehuén [in Spanish].
9. Serrano Pérez, S., Ponce de León Atria, M., Rengifo, F. (2012). Historia de la educación en Chile (1810–2010). T. II. *La educación nacional (1880–1930)*. Santiago: Taurus.
10. Bengoa, J. (2003). Historia de los antiguos mapuches del sur. Desde antes de la llegada de los españoles hasta las paces de Quilín. Santiago: Catalonia [in Spanish].
11. Foote, S. (2012). Pascual Coña: Historias de sobrevivientes. La voz en la letra y la letra en la voz. Concepción: Editorial Universidad de Concepción [in Spanish].
12. Gruzinski, S. (1991). La colonización de lo imaginario sociedades indígenas y occidentalización en el México español. Siglos XVI-XVIII. México, Fondo de cultura económica [in Spanish].
13. Mansilla-Sepúlveda, J., Huaiquián, C. (2018). Enseñanza a la alemana: Transferencia del modelo de escuela de Berlín a Chile a fines del siglo XIX. *Revista Espacios*, No 39, 1–9 [in Spanish].
14. Tubino Mongilardi, F. (2011). El nivel epistémico de los conflictos interculturales. *Revista Electrónica Construyendo Nuestra Interculturalidad*, No 7, 1–14 [in Spanish].
15. De Jong, I., Escobar, A. (2016). Las poblaciones indígenas en la conformación de las naciones y los estados en la América Latina decimonónica. Ciudad de México: El Colegio de México [in Spanish].
16. Rodríguez, J. M., Garrigós, J. (2017). Análisis sociológico con documentos personales. Madrid: Cuadernos metodológicos.
17. Miles, M., Huberman, M. (2014). Qualitative dataanalysis: A method ssourcebook. California: ThousandOaks/SagePublications.

18. Millamán, R. (2010). Relaciones interraciales e interétnicas de mapuches con no mapuches. *Rostrros y Fronteras de la Identidad, No 1*, 27–42 [in Spanish].
19. Quintriqueo, S., McGinity, M. (2009). Implicancias de un modelo curricular monocultural en la construcción de la identidad sociocultural de alumnos mapuches de la IX Región de la Araucanía, Chile. *Revista Estudios Pedagógicos, No 2*, 173–188 [in Spanish].
20. Castro-Gómez, S. (2005). La poscolonialidad explicada a los niños. Bogotá: Universitaria del Cauca [in Spanish].
21. Quidel, J. (2016). El quiebre ontológico a partir del contacto mapuche hispano. *Chungara, Revista de Antropología Chilena, No 4*, 713–719. URL: <https://scielo.conicyt.cl/pdf/chungara/v48n4/art07.pdf> [in Spanish].
22. Paillalef Lefinao, J. (2003). Los mapuches y el proceso que los convirtió en indios. Santiago de Chile: Universidad Tecnológica Metropolitana [in Spanish].
23. Essomba, M. (1999). Construir la escuela intercultural: reflexiones y propuestas para trabajar la diversidad étnica y cultural. Barcelona, Grao [in Spanish].
24. Quilaqueo, D., Quintriqueo, S., Cárdenas, P. (2005). Educación, currículum e interculturalidad: elementos sobre formación de profesores en contexto mapuche. Santiago: Frasis [in Spanish].
25. Pinto Rodríguez, J. (2001). De la inclusión a la exclusión: la formación del Estado, nación y el pueblo mapuche. Santiago: Idea [in Spanish].
26. Sepúlveda, J., Pozo, G., Canio, M., Umbach, J. (2020). La cruz capuchina en territorio mapuche. Educación y memoria fotográfica en Altötting, Alemania. Santiago de Chile: Pehuén [in Spanish].
27. Amberga, J. de (1911). Estado intelectual, moral y económico del araucano, *Revista Chilena de Historia y Geografía, No 11*, 5–37 [in Spanish].
28. Durán, T., Catriquir, D. (2007). Patrimonio cultural mapuche: derechos sociales y patrimonio institucional mapuche. Temuco: Universidad Católica de Temuco [in Spanish].
29. Pozo, G. (2018). Explotación y violación de los derechos humanos en territorio mapuche. Cartas del padre Sigifredo, Misión de Panguipulli, año 1905. Santiago de Chile: Ocho Libros [in Spanish].
30. Becerra, R., Llanquina, G. (2018). MapunKimun Relaciones mapunche entre persona tiempo y espacio. Santiago de Chile: Ocho Libros [in Spanish].
31. Menard, A., Pavez, J. (2007). Mapuche y anglicanos. Vestigios fotográficos de la Misión Araucana de Quepe, 1896-1908. Santiago: Ocho Libros [in Spanish].
32. Tuhiwai Smith, L. (2016). A descolonizar las metodologías: investigación y pueblos indígenas. Santiago: LOM ediciones [in Spanish].
33. Quijano, A. (2014). Des/colonialidad y Bien Vivir. Un nuevo debate en América Latina. Lima: Editorial Universitaria [in Spanish].
34. Sousa Santos, B. de (2008). Conocer desde el sur: Para una cultura política emancipadora. La Paz: CIDES-UMSA/CLACSO/Plural [in Spanish].
35. Estermann, Josef (2004). Colonialidad, descolonización e interculturalidad. Apuntes desde la filosofía intercultural”, *Polis, Revista latinoamericana, Vol.13, No 38*, 347–368 [in Spanish].

36. Walsh, C., Schiwy, F., Castro-Gómez S. (2002). Indisciplinar las ciencias sociales. Geopolíticas del conocimiento y colonialidad del poder. Perspectivas desde lo andino. Quito: Abya-Yala [in Spanish].
37. Nahuelpan Moreno, H., Antimil Caniupán, J. (2019). Colonialismo republicano, violencia y subordinación racial mapuche en Chile durante el siglo XX, *Historelo. Revista de historia regional y local*, Vol. 11, No 21, 211-248. URL: <http://dx.doi.org/10.15446/historelo.v11n21.71500> [in Spanish].
38. Llancavil, D., Mansilla Sepúlveda, J., Montanares, E., Mieres Chacaltana, M. (2015). La función reproductora de la escuela en la Araucanía, 1883-1910. *Revista Austral de Ciencias Sociales*, Vol. 28, No 1, 117-135 <https://doi.org/10.4206/rev.austral.cienc.soc.2015.n28-07> [in Spanish].
39. Bourdieu, P., Claude Passeron, J. (2008). Los herederos. Los estudiantes y la cultura. Buenos Aires: Siglo XXI [in Spanish].
40. Flores, J., Azócar, A. (2015). Evangelizar, civilizar y chilénizar a los mapuches. Fotografías de acción de los misioneros capuchinos en la Araucanía. Temuco: Ediciones Universidad de La Frontera-Editorial Universidad de Sevilla. Temuco-Sevilla [in Spanish].
41. Szulc, A. (2015). Concepciones de niñez e identidad en las experiencias escolares de niños mapuche del Neuquén, *Revista Antropológica del Departamento de Ciencias Sociales*, Vol. 23, No 35, 235-253 [in Spanish].
42. Foucault, M. (2008). Las palabras y las cosas. Una arqueología de las ciencias humanas. Buenos Aires: Siglo Veintiuno [in Spanish].
43. Marileo A., Salas Astrain, R. (2011). Filosofía occidental y filosofía mapuche. Iniciando un diálogo, *Revista ISEES*, No 9, 119-138 [in Spanish].

Хуан Гильермо Мансила Сепульведа, доктор философии, профессор, факультет образования, Католический университет Темуко, Чили

ЧИЛИЙСКАЯ КОЛОНИАЛЬНАЯ РЕСПУБЛИКА 1929–1973 гг. ШКОЛА И ИНВИЗИБИЛИЗАЦИЯ НАРОДА МАПУЧЕ

В статье представлен опыт деятельности чилийских школ на территории мапуче в послеоккупационный период. Особенности государственной образовательной политики реконструированы в рамках асимметричных межкультурных отношений. Показано, что школа стала активным агентом в достижении монокультурности и внедрении западных знаний, однако не выполнила свою миссию: народу мапуче удалось пережить все средства контроля и попытки покорения; сегодня также наблюдается культурное сопротивление государству, оперирующему логикой исключения этнического и языкового разнообразия.

Ключевые слова: философия образования, колониализм, монокультурная школа, мапун-кимун, государство Чили.

Juan Guillermo Mansilla Sepúlveda, PhD, Research Professor,
Education Faculty of Catholic University of Temuco, Chile

**CHILEAN COLONIAL REPUBLIC 1929–1973.
SCHOOL AND MAPUN-KIMUN INVISIBILIZATION
OF THE MAPUCHE NATION PEOPLE**

The article presents the experience of the Chilean schools' activities in the post-occupation period in Mapuche. The features of the state educational politics are reconstructed within the framework of asymmetric intercultural relations. It is shown that the school became an active agent in achieving monoculturalism and the introduction of Western knowledge which did not fulfill its mission: the people of Mapuche managed to survive when the attempts of control and conquest were taken; today, there is also an opposing cultural resistance to the state, which operates the logic of excluding ethnic and linguistic diversity.

Keywords: *philosophy of education, colonialism, monocultural school, mapun-kimun, state of Chile.*

Коваленко Інна Ігорівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: kinna087@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9320-1773

Мелякова Юлія Василівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: melyak770828@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6699-8078

Кальницький Едуард Анатолійович, кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософії Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, м. Харків
e-mail: kalnitsky@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1777-9992

ПАНДЕМІЯ ЯК ВИКЛИК: ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОСОФСТВУВАННЯ В НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ

У статті досліджено специфіку філософствування в умовах пандемії COVID-19. Проаналізовано різноманітні версії осягнення нової реальності, висловлені відомими мислителями. Показано специфіку соціального та особистого буття в контексті теорії вірусної сучасності в поєднанні з досвідом глобального цифрового контролю. Сучасну пандемічну ситуацію переосмислено як неординарну подію, що, на відміну від темпоральності звичного досвіду, радикально змінює сприйняття часу в умовах квідної повсякденності.

Ключові слова: сучасна філософія, пандемія COVID-19, біополітика, цифрова культура, темпоральність.

Якщо криза в галузі охорони здоров'я ставить під сумнів численні постулати наших суспільств, то філософія допомагає нам просуватися вперед, стимулюючи критичне осмислення наявних проблем, які пандемія ще більшою мірою посилює.

*Одре Азуле, Генеральний директор ЮНЕСКО,
послання з нагоди Всесвітнього дня філософії*

Постановка проблеми. Вступ до «Основ філософії права» Георга Гегеля містить канонічний фрагмент про призначення філософії, яка виникає лише по завершенні формування дійсності: «Коли філософія почне малювати своєю сірою фарбою по сірому, це означає, що певна форма життя застаріла, але сірим по сірому її омолодити не можна, можна тільки зрозуміти» [1, р. 23]. Цей пасаж завершується відомим згадуванням сови Мінерви, що розправляє крила лише з настанням сутінків. Дійсно, філософствування передбачає визрівання історії та духу. Крім того, у намаганні неупереджено «прочитати» реальність філософія виявляється як повільне, систематичне та виважене міркування, відсторонене від засилля емпіричних фактів.

Мартін Гайдеггер також зауважував, що філософія не може забезпечити негайного ефекту, здатного змінити наявний стан речей. Існує й східна традиція, що наділяє філософію місією пробудження людської свідомості: індійські поняття *darśana* і *bodhi* означають не стільки любов до мудрості й знання, скільки бачення істини та пробудження до неї шляхом утворення порожнечі у собі й дистанціювання від повсякденних турбот. За такого розуміння від філософа слід очікувати не безапеляційної позиції щодо поточних подій, а радше глибокого роздуму про те, що характеризує певний стан людського духу.

Однак, на відміну від традиційного розуміння філософа як особи, яка *по-рушує* питання, сучасний філософ – передусім професор, академік, експерт, від якого чекають остаточних суджень щодо актуальних питань. Сьогодні такими питаннями є захист принципів справедливості, поглиблене вивчення кризових ситуацій, створення нових концептуальних засобів для пізнання теперішнього та майбутнього з урахуванням глобального капіталізму, біополітики, цифровізації та інших феноменів, що, у гегелівському розумінні, зумовлюють «конфігурацію народів».

Головним же викликом для сучасної філософії стала пандемія COVID-19, що, раптово зануривши людство у страх, смерть, ізоляцію та самотність, змусила сучасних мислителів активно реагувати на цю подію і водночас критично переосмислювати роль філософії в контексті радикальних соціокультурних трансформацій.

Якою має бути філософія під час пандемії? Які завдання здатна вирішити? Якими можуть бути наслідки пандемії для цивілізації та філософії як такої? Сучасна філософія осмислює пандемію водночас з її перебігом, тим самим підкреслюючи свою актуальність, а також статус мислячого розуму та свідомості свого часу, що досягається в поняттях.

Аналіз наукових публікацій. Досвід осмислення пандемії COVID-19 втілюється у значному корпусі філософських есе аналітичного, рефлексивного та критичного характеру. Професійні мислителі, відкинувши кліше консерва-

тивності та інтелектуальної ізолюваності, вивчають ковідну реальність, шукають упорядковані методології та категоріальні схеми, що дозволяють просунутись від реальності до концепцій, від фактів до їхніх засад.

У спробах філософського осягнення світової пандемічної ситуації представники різних дослідних напрямів, незалежно від власних горизонтів розуміння, посилаються передусім на праці Мішеля Фуко, де концептуалізовано дисциплінарні механізми влади, біополітику, а також особливості регулювання приватного життя в умовах глобалізації [2–4].

Джорджіо Агамбен, розмірковуючи над політичними та етичними наслідками пандемії, позначає поточну ситуацію як «голе життя» (*bare life*), де головною цінністю стає виживання, а спільнота перетворюється на безвольну біомасу [5]. Суттєвою проблемою, на думку філософа, стає поступовий перехід життя в режим онлайн, що загрожує утворенню держави машин, а не людей. Автор також висловлює серйозне занепокоєння через імовірне перетворення «надзвичайного стану» (*the state of exception*) на постійний атрибут відносин між державою та громадянам, а саме: на тотальний контроль та стеження як парадигму біополітичної влади під богословським прикриттям.

Жан-Люк Нансі, критикуючи позицію Дж. Агамбена, наголошує: досвід, що його зараз переживає людство, є не політико-правовим, а передусім епідемічним надзвичайним станом [6]. Величезна ж небезпечність вірусу COVID-19 виправдовує відповідні заходи з боку урядів. До того ж, вважає філософ, вірус поширює дискурси показної непокори, бо «показати, що вас не обдурили, є важливішим, аніж уникнути зараження – що дорівнює подвійній омані...» [7]. Будучи продуктом глобалізації, пандемія прискорює руйнацію культури на користь деякої системи нерозрізнених та протиборчих технічних, економічних, авторитарних та інших сил. У таких умовах паскальська формула нескінченного перевершення людиною самої себе поступається місцем загрузанню людини в «людстві, пригніченому подіями та ситуаціями, породженими ним самим» [Там само]. Ж.-Л. Нансі порівнює вірус з лупою, що «збільшує характеристики наших протиріч та наших обмежень», і, зокрема, ставить під сумнів адекватність терміна *біополітика*, бо «життя та політика кидають нам виклик разом» [Там само].

Для Роберто Еспозіто широке розгортання біополітики є очевидним фактом: зв'язок політики з біологічним контролем відбувся доволі давно, а всі «поточні політичні конфлікти... зв'язані з політикою та біологічним життям» [8]. Дослідник описує тенденцію медикалізації політики та політизації медицини, що деформує класичний «портрет» політики, зокрема, у бік сегментування населення за соматичними, віковими, статевими і навіть етнічними ознаками. Крім того, Р. Еспозіто диференціює фукольдіанський дискурс та конкретні ситуації в певних країнах. На його думку, жорсткі

антивірусні заходи свідчать не про тоталітарне захоплення владних повноважень, а, радше, про слабкість наявних державних повноважень та ризик втрати балансу владних сил.

Славой Жижек намагається уникнути міркувань про COVID-19 у термінах стеження та контролю й зосереджується на ефективності заходів та наслідках пандемії в контексті світового економічного розвитку. Філософ вважає, що радикальні соціальні зміни є єдиним засобом уникнення майбутньої економічної мегакризи. «Сталося неможливе, – зауважує автор, – наш світ зупинився» [9]. Відповідно, «наша реакція ... має полягати в тому, аби зробити неможливе – те, що здається неможливим у рамках наявного світового порядку» [Там само]. Сл. Жижек вважає, що однією з суттєвих загроз антропологічного характеру стає варварство з людським обличчям – «безжалісні заходи з виживання, здійснені зі шкодуванням і навіть співчуттям, але узаконені експертними висновками», що неодмінно змусять скоротити «передумову нашої соціальної етики: турботу про старих та слабких» [Там само].

Не погоджуючися з думкою Дж. Агамбена про відцентрові наслідки віри в «голе життя», Сл. Жижек [9–11] вбачає в такій настанові об'єднаної перспективу: «...підтримувати тілесну дистанцію – означає виявляти повагу до іншого...» [9], що сприяє позитивним результатам вимушеного відчуження та підкреслює особисту відповідальність. Однак акцент на індивідуальній відповідальності, на думку філософа, не має перетворюватись на суцільну ідеологію й підміняти собою питання системних соціально-економічних перетворень: потрійний характер кризи – медико-економічно-психологічний – спонукає до пошуку нового способу виробництва та розподілу необхідних ресурсів. Сл. Жижек висловлює сподівання на майже комуністичні перспективи: «...можливо, інший – і набагато корисніший – ідеологічний “вірус” пошириться й ... інфікує нас: “вірус” мислення про альтернативне суспільство, суспільство за межами національної держави, суспільство, що реалізує себе у формі глобальної солідарності та співробітництва» [10].

Бернар-Анрі Леві розглядає реакцію на коронавірус у двох аспектах: позитивному, оскільки «наша повага до життя зростає і... ми бажаємо передусім врятувати життя», та негативному, що втілюється в колективну істерію та серйозну небезпеку потенційного відстеження громадян через електронні додатки [12]. Також Б.-А. Леві висловлює занепокоєння у зв'язку зі зникненням великих подій з телевізійних та «ментальних екранів» [Там само]; саму ж есхатологічну риторику переосмислення світу під час пандемії вважає надмірною та небезпечною.

Аналізуючи соціально-економічні аспекти боротьби з пандемією, Ноам Хомскі зосереджується на критиці проявів дикого капіталізму (*savage capitalism*), що перешкоджає налагодженню ефективної системи медичного

обслуговування. Філософ також висловлює серйозне побоювання перспективи «інтернаціоналу найреакційніших урядів світу, які згодом стануть основою для влади США» [13].

Серджіо Бенвенуто поміщає антропологічні наслідки пандемії в екзистенційний контекст. Посилаючись на одного з журналістів, він наголошує: «Ми не в небезпеці, ми – небезпека» [14]. Відповідно, усі стають однаково небезпечними, що тягне за собою закриття на всіх рівнях – «кожен громадянин закриває себе для іншого» [Там само]. Полемізуючи з думкою Дж. Агамбена про «скованість нашого ближнього», С. Бенвенуто веде мову про позитивну інверсію певних кліше: «Сьогодні я демонструю свою любов до ближнього, тримаючи його чи її на відстані» [Там само] або «чим далі інші тримаються на відстані від мене, тим ближче до них я себе відчуваю» [Там само]. Свідоме уникання спілкування стає, на думку філософа, біополітичним, а отже, й етичним вибором, так само як і страх, на відміну від легковажного ставлення, перетворюється на акт мужності. У перспективі життя має стати «осердешненим» або «одомашненим» (“*hearhted*” or “*homeized*”) – автор пропонує вигадувати відповідні неологізми та прогнозує, що «загальне усамітнення... стане нашим звичним образом життя» [Там само].

З-поміж численних публікацій про пандемію COVID-19, написаних видатними дослідниками, духом прагматичної стриманості виділяється стаття Алена Бадью [15], де філософ виступає проти тих, хто вважає пандемію чимось радикально новим або безпрецедентним. Така дослідницька позиція зумовлена, ймовірно, авторськими стандартами в розумінні поняття події.

Загалом сучасні мислителі запропонували чимало ідей, не тільки висловлених вузькоспеціалізованою мовою, а й призначених для неакадемічної аудиторії. Натомість, як зауважують деякі фахівці, академічне філософствування, з його метафізичними прозріннями, етичними та естетичними здобутками і навіть метаполітичними дискурсивними розвідками, не чинить рішучого впливу навіть у менш бурхливі періоди: «чимало філософських дискусій нагадують спортивні змагання на ігровому полі площиною у квадратний дюйм, де дуже мало гравців і ще менше глядачів» [16, р. 872]. Радикальна ж відмінність філософського знання від наукового пояснюється такою аргументацією: філософське знання є надто спеціалізованим, аби бути завжди актуальним, тоді як наукове знання є актуальним (хоча й не завжди успішним) саме завдяки своїй неодмінній спеціалізованості [Там само].

Не можна обійти увагою й те, що з-поміж філософів існують суттєві розбіжності навіть щодо фундаментальних питань. Зокрема, кожен п'ятий філософ оскаржує існування зовнішнього світу, який не залежить від людського розуму [17], що свідчить, зокрема, про суттєві суперечності між особисто висловленими поглядами та груповими нормами академічних видань.

Крім того, традиційною «ахіллесовою п'ятою» більшості філософських тверджень залишається неможливість емпірично підтвердити або спростувати мовні аргументи.

Однак навряд чи слід погоджуватися з думкою, що у кризові часи публічна філософія є марною. Навпаки, указання філософів на невизначеність під час пандемії може виявити конструктивний потенціал епістемологічної стриманості, аби, за влучними словами шведського філософа Еріка Ангнера, вірусна пандемія не супроводжувалась «пандемією надмірної впевненості» [18].

Загалом же відмінності у сприйнятті COVID-19 сягають апріорно-світглядного розуміння сутнісних питань, зокрема буття людини та її місця у світі: прогресисти побачили в пандемії катастрофічну подію, що передбачає жорсткі заходи; консерватори наголошували на перебільшенні ризику, що навряд чи виправдовує руйнівні наслідки для людського існування. Для прогресистів очевидним є стійкий причинно-наслідковий зв'язок між суворими протиепідемічними заходами (карантин, носіння масок, масове щеплення) та уповільненням темпів поширення вірусу; консерватори ж таку динаміку зв'язують з природними коливаннями в «поведінці» вірусу. Прогресисти стверджують, що вірус назавжди перетворив світ, а консерватори висловлюють сподівання на повернення до колишнього стану по завершенні пандемії. У такій майже полярній ситуації «саме філософи могли б допомогти об'єднанню цих світів, розкривши основоположні умови, невисловлені “картини й метафори”, апріорні уявлення про сутність та місце людини у світі...» [19, р. 819].

Філософія пандемічної доби має спектр конкретних онтологічних, епістемологічних, етико-антропологічних та інших питань, що потребують осмислення вже сьогодні. *Метою статті* є вивчення специфіки філософського осягнення пандемії COVID-19 як події, що спричиняє радикальні трансформації на соціальному та особисто-екзистенціальному рівнях, а також визначає контекст розвитку глобальної цифрової культури.

Виклад основного змісту ми хотіли б розпочати з філософської проблеми, яку Дж. Агамбен, у зв'язку з надзвичайною ситуацією, спричиненою вірусом COVID-19, висловив так: «*A che punto siamo?*» [5, р. 31]. Італійською мовою ця фраза означає буквально «*Де ми зараз?*» або «*Що з нами зараз відбувається?*». Автор вважає, що людство зараз перебуває у «надзвичайному стані» (*the state of exception*) і що згодом цей етап в історії (італійській зокрема) виявиться «одним із найганебніших... а очільники та керівники виглядатимуть безвідповідальними та безсовісними» [Там само, р. 14].

Такі емоційні вислови переконливо свідчать, що автор осмислює пандемію передусім як біополітичну подію. Однак не менш очевидним є і те, що зараз триває етап, який ще чекає на фундаментальне осмислення: людство безпо-

середньо перебуває в події, яку наділяє надзвичайним значенням і яка, своєю чергою, вирішально впливає на людство. Так, пандемія сама по собі перетворилась на реальність, осмислення якої потребує іншого способу, ніж звичайна діагностика та прогнозування.

Пандемія, охопивши весь світ (себто всіх (*пан*) людей (*демос*)), поставила під сумнів глобалізацію, змусила локально виборювати свою здатність діяти на глобальному рівні. Вірус повсюдно поширився не тільки завдяки динамічній глобальній комунікації, він перетворив саму глобалізацію на «пандемічний вірус», що діє на біологічному, соціально-економічному, політичному, культурному та інших рівнях.

У зв'язку з цим доречно згадати концепцію *вірусної сучасності* (*viral modernity*), засадою якої є стійка паралель між вірусними формами в біології та інформацією – двома могутніми силами, що рухають культурну еволюцію. Біоінформаціоналістська логіка виходить з того, що основні характеристики цифрової інформації (експоненціальне збільшення, високоточна реплікація, можливості безмежної рекомбінації та вираження через штучний інтелект) є порівнянними з ключовими еволюційними інноваціями у збереженні та реплікації біосферної інформації (РНК, ДНК, багатоклітинність, а також культура та мова як когнітивні системи) [20]. Відповідно, потенційний симбіоз між біологічною та цифровою інформацією може дійти критичної точки, коли ці коди почнуть конкурувати на основі природного відбору. Альтернативний сценарій можливий у вигляді утворення суперорганізму вищого рівня, здатного майже безконфліктно виконувати інформаційні завдання на основі поділу праці [21, р. 180].

Методологічний потенціал концепції вірусної сучасності сприяє філософському осмисленню пандемії COVID-19, зводячи разом складні теми на кшталт біополітики, постлюдства, карантину, постправди. Зазначена проблематика тісно зв'язана з суперечливим співвідношенням права на інформацію та права на висловлювання. Ми солідарні з думкою, що «право на інформацію не поглинається свободою слова..., а передбачає передусім право на об'єктивну інформацію про те, що відбувається в суспільному житті, тоді як свобода слова націлена на вільну циркуляцію оціночної інформації, думок та позицій окремих суб'єктів» [22, р. 30]. Однак, як показали факти, тема COVID-19 часто поміщалась у ландшафт постправди й використовувалась політиками з метою зміцнення влади (зокрема, заява Дональда Трампа про COVID-19 як про фейкові новини), що, своєю чергою, свідчило про неповагу до науки та експертних оцінок. Через такі маніпулювання виникає загроза епідемії дезінформації – «невід'ємної випадковості» (*integral accident*) [23], що властива технології та є, по суті, *фармаконом* у деррідіанському розумінні – ліками,

що можуть зашкодити пацієнтові¹. Сама глобалізація, отже, перетворюється на «вірус нерівності, несправедливості, расизму, знищення, голоду, руйнації. Те, що проявляється в пандемії, – це вірулентність усієї вірулентності, сама віротичність як спосіб зараження вірулентністю» [24, р. 908].

Вірус глобалізації передається у віртуальний спосіб і спонукає мислити вірулентність глобалізації за аналогією з біологічною, усуваючи відмінності між цифровим та молекулярним. Для зараження вірусом достатньо одного дотику пальця – такі слова справедливі й для цифрового та політичного інфікування [Там само, р. 909]. Так, політика, активно використовуючи можливості соціальних мереж та надзвичайні потужності цифрових технологій у всіх вимірах людського існування, заражає вірусами чисел, заходів та стратегій. Посилений політичний вплив у соціальних мережах, незалежно від ідеологічного змісту, загострює почуття впритул до їх спустошення, призводить до дис-соціалізації: індивід опиняється ізольованим у своїй комірці-екрані, відділений від спільного простору. Таким чином, під маскою віртуальної соціалізації та виправданої ізоляції відбувається дис-соціалізація суспільства.

З епідеміологічної точки зору дія вірусу описується як перепона, що перешкоджає організму перебувати всередині самого себе. Так само й ізоляція, усуваючи фізичний контакт, заважає тілу бути самим собою, замикає його, відсікає не тільки від інших тіл, а і, власне, від себе, позбавляє «буття у проміжку» (*between-being*): «...стирається не тільки контакт, а й збіг випадкового: дощ, що зволожує, сонце, що опалює, тіло, що вдаряється, загрожує, дивує... це не тільки порушення гнучкості життя: всередині, назовні; ми, вони, це й відріз від пульсу буття у проміжку. Більше за все інше зникає те, що перебуває у проміжку» [Там само].

Крім того, культ швидкості в поєднанні з бурхливим розвитком комунікаційних технологій спричинив феномен *стиснення світу* [25]. Зростання швидкості передачі інформації суттєво позначилось навіть на використанні мови, яка дедалі менше виконує свою фундаментальну роль – висловлення думок у діалозі. У цьому відношенні ізоляція може відіграти благотворну роль, оскільки багато людей змушені змінити свій спосіб життя.

Складна епідеміологічна ситуація в усьому світі не тільки позначається на фізичному або психічному стані людини, перетворюючи здорового на хворого, а й спричиняє глобальні зміни, що неухильно трансформуються в нові соціальні стандарти. Так, у практиці соціального буття міцно закріпились носіння масок, дотримання соціальної дистанції, дезінфекція рук, збільшення частки праці та навчання онлайн. В умовах постійного екзистенційного очікування чергових хвиль пандемії утворюються нові патерни соціальної

¹ Доцільно також згадати й те, що *virus* латиною означає «отрута».

дії: медична маска стала нормою соціальної поведінки, тоді як відсутність її прирівнюється до девіацій; соціальна дистанція та обмеження мобільності міцно введені в повсякденне буття.

Ефективність таких заходів забезпечується, зокрема, постійним цифровим контролем, ідея якого отримала під час пандемії новий потужний імпульс. Дійсно, вимушена самоізоляція прискорила процес диджиталізації суспільства, поставивши людство в нові онтологічні умови, що визначаються передусім рівнем розвитку цифрових технологій та ступенем володіння ними з боку людини.

З одного боку, коронавірусна пандемія стала хорошим приводом для диверсифікації знання та опанування нових професій в інтернеті. Вимушена ізоляція виявилась каталізатором цифрової економіки, гнучкого поєднання цифрової праці, цифрової освіти та цифрового дозвілля. Ще одним позитивним наслідком глобальної епідемії можна вважати часткове відновлення природи на тлі зниження техногенної активності людини.

З іншого боку, один із найголовніших ризиків тотальної інформатизації пов'язаний з ідеєю цифрового контролю. Він полягає передусім у відстеженні потенційних носіїв коронавірусу, запровадженні кьюар-перепусток, моніторингу активності в освітньо-інформаційному просторі, збільшенні кількості камер розпізнавання обличчя та станцій зв'язку стандарту 5G.

Дійсно, вельми поширеною є думка, що ефективним засобом стримування епідемії є відстеження контактів за допомогою даних мобільного телефону та камер стеження, хоча такий спосіб часто сприймається як авторитарний. Таке звинувачення, на наш погляд, є хибним хоча б через те, що інструменти цифрового стеження широко використовуються сучасними політичними режимами – від ліберально-демократичних до авторитарних. У постпаноптичній цифровій реальності будь-яка політична влада набуває дисперсного характеру й реалізується через мікропрактики спостереження [26]. У зв'язку з цим активно використовується профайлінгова технологія, що, перетворюючи людські тіла на потоки інформації, «забезпечує можливості категоризації, соціального сортування, дистанційного контролю за мобільністю тощо» [Там само, р. 47].

З урахуванням викладеного вище можна впевнено припустити, що цифровий поворот як теоретична проблема, разом з екологічним поворотом, визначальним чином зумовлює майбутню форму філософії, зокрема онтологію взаємозв'язку біологічного життя людини з новими цифровими технологіями та подальшу трансформацію людства як частини більших біо- та технологічних систем.

Крім того, в умовах сучасної пандемії різко загострюються суперечності між особистим (приватним) та суспільним, що спонукає до вирішення про-

блеми не шляхом захисту приватного або суспільного будь-якою ціною, а через складний пошук компромісу між ними. Зокрема, ізоляція поставила під сумнів індивідуалізм, що є фундаментальною характеристикою західного суспільства, де переважають цінності автономії та особистого інтересу – на відміну від традиційних суспільств, де індивід невіддільний від групи, до якої він належить.

Ізоляція заново підкреслила гайдеггерівський акцент на зв'язку *Dasein* з *буттям-інших*, що сприяло відновленню солідарності та взаємодопомоги. Сьогодні більшість людей глибоко усвідомлюють, що ізоляція, а також носіння маски і практика дистанційних жестів спрямовані як на захист інших, так і на особистий захист. Це також сприяло переоцінці тих професій, які зазвичай вважаються другорядними й пов'язані передусім з обслуговуванням – від персоналу лікарні до помічників по дому та збирачів сміття, без яких не могло б існувати жодне людське суспільство.

Між подією та її учасниками («Ми») існує зворотний визначальний зв'язок: «Ми» оформлюється в події, що трапляються з «Ми», так само як подія здійснює рішучий вплив на «Ми». Пандемія COVID-19 драматизувала розрив між двома формами множинності – популізмом (націоналізмом) та солідарністю. Відповідно, один із викликів пандемії щодо філософії полягає в тому, аби було враховано природу відмінності між цими двома формами.

У зв'язку з цим слід зважати на складне співвідношення між недискримінаційним характером вірусу та локусами початкової дискримінації, зумовленої діями різних рівнів влади. У таких умовах «Ми» рухається між індивідуалізованим «Я» та його узагальненням як «Ми». Якщо в структурі популізму «Я» є часткою «Ми» тією мірою, якою обидва вони є однорідними об'єктами (коли залишки початкової нерівності та дискримінації усуваються заради однорідного «Ми»), а в умовах ковідної реальності пандемія заперечується як біополітична подія), то солідарність як структура мислення та форма діяльності передбачає в «Ми» необхідність честі та достоїнства як обов'язкових предикатів людського ества. Солідарність виявляється як спільне почуття, *спів-чуття*, чие значення, як чітко показала Ханна Арендт [27], полягає у тому, що, не зважаючи на нерівновагу сил, воно є раціональним політичним судженням. Ситуація ж з COVID-19 показує, що філософське осмислення життя не може бути відділене від форм солідарності, спричиненими постійними спробами актуалізувати людську гідність.

Нова темпоральність в умовах пандемії. У постнекласичному філософському дискурсі темпоральність розуміється як певна послідовність змін, як тривалість існування у людиновимірному світі, що неодмінно сполучено з особистими оцінками, цінностями, перевагами, суперечливими, а отже, нестабільними структурами самого соціального суб'єкта.

Сьогодні сприймається не тільки як швидкоплинна межа між тим, що відбулось, і тим, чого ще немає, а й як істотний вимір, що містить все минуле і передбачає все майбутнє. Такий вимір Едмунд Гуссерль назвав «живим справжнім», на відміну від «мертвого» сьогодні, зведеного до атому-миті, абстрактно накресленого на часовій лінії [28].

Крім того, повномірне відчуття справжнього моменту передбачає відкритість ситуації, у якій опинився суб'єкт, та, як свого часу підкреслював Мартін Гайдеггер, рішуче прагнення взяти її під контроль [29]. Схожа думка висловлена і в буддистській філософії: рефлексія непостійності (*anytia*) шляхом медитативних зусиль допомагає пережити досвід повної ідентичності з часом. За такого розуміння темпоральність звичайного досвіду стає більш передбаченою, програмною та самостверджувальною, проте слід зважати, що, за специфікою людського буття, такий досвід засновано на стабільності світу, і водночас він залишається відкритим для події.

Темпоральність звичайного досвіду суттєво відрізняється від події, сполученої, як правило, з феноменом подиву¹. Як зазначає Франсуаза Дастур, подія насправді – це «...завжди раптовість, дещо, що захоплює нас непередбаченим чином, без попередження і що веде нас до непередбачуваного майбутнього. Подія, що виникає у становленні, являє собою дещо непоправно надмірне у порівнянні зі звичайним уявленням про час як про потік. Це проявляється як дещо, що зміщує час і надає йому нової форми, щось, що виводить потік часу з рівноваги та змінює його напрям» [30, р. 182].

У таких словах підкреслено, що подія розбалансовує та радикально змінює звичний стиль існування. Ба більше, це «відбувається не у світі... це, навпаки, начебто *новий світ*, що відкривається через те, що відбувається. Подія являє собою критичний момент темпоральності – критичний момент, який, тим не менш, припускає безперервність часу» [Там само].

Отже, подія – не просто випадкова ситуація, що може статись у житті будь-якої людини. Неявне знання про можливість події є невід'ємною частиною темпоральності та необхідною складовою життєвого досвіду. Подію не може бути сприйнято одразу; вона досягається лише постфактум і, нарешті, особисто – як те, що *трапилося* з суб'єктом, а не те, що ним *зроблене*. За влучним висловом Фр. Дастур, у такій ситуації ми переживаємо нашу нездатність переживати.

Отже, через те, що подія є незапланованою та такою, що руйнує звичний світ, осмислення її можливе лише тільки після того, як вона відбудеться, і тільки тоді можна зрозуміти, у який спосіб виникає новий світ. Якщо зви-

¹ У контексті нашого дослідження поява нового коронавірусу у 2019 р. розглядається не як вірусологічна подія, що відбулась за межами людської свідомості, а передусім як гуманітарна катастрофа, спричинена поширенням цього вірусу.

чайний досвід передбачає початкову віру у стабільність світу й має однакову «стилістику», то порушення такої узгодженості зумовлює нездатність залишатись відкритим для події, а згодом й інтегрувати її. Таку диспозицію Фр. Дастур описує як «психоз» [30, р. 185–186].

У сучасному пандемічному контексті така та зазначені раніше характеристики події є, на наш погляд, найбільш влучними: пандемія захопила людський світ, збила з пантелику, змінила розуміння майбутнього й вивела плин часу з-під контролю. Так, миттєво змінилися цілі світи: офісні працівники змушені були перейти на роботу вдома і, перебуваючи в невеликих приміщеннях протягом тривалого часу, водночас забезпечувати та контролювати дистанційне навчання своїх дітей; інша категорія працівників (бібліотекари, обслуговуючий персонал) підпала під масові звільнення, тоді як їхнє занепокоєння зростало в міру уповільнення темпу життя.

Трансформація багатьох звичних дій, що складала зміст повсякденного життя (відвідування спортзалу, регулярні купівлі, щоденна поява на робочому місці тощо), супроводжувалась також появою раптово «необхідних» видів діяльності (продавців харчових продуктів, кур'єрів, прибиральників лікарень та помічників у догляді за хворими) на тлі навмисної байдужості до ризиків для здоров'я, плинності кадрів та непередбачуваних змін. Так, зокрема, з'явилися разючі подробиці про безупинну та відчайдушну роботу лікарів та медичних сестер, які, крім того, змушені були зіштовхуватися з фундаментальними етичними проблемами, особливо у відділеннях інтенсивної терапії.

Загалом ізоляція «змусила» людей переживати новий відрізок часу як темпоральність, що більше не є стрімкою та уривчастою. Спочатку час сприймався як надто повільний, згодом з'явилося відчуття прискорення часу навіть в умовах монотонності, що не переривалась звичними приємними канікулами або традиційними рекреаційними заходами. Тому й не є дивним з феноменологічної точки зору, що початок епідемії став саме подією. Раптом перевернувся світ, а радикально нове та невизначене майбуття зруйнувало звичне відчуття часу.

За таких умов постійна феноменологічна можливість раптовості події сполучається з відчуттям кризи. Час надзвичайної ситуації, локдаун, самоізоляція – це також час події. Ми наражаємось на самих себе у спробах змусити час функціонувати за звичною схемою: самокритично згадуємо попередження про насування пандемії, висловлені експертами в галузі суспільної охорони здоров'я, та уявляємо світ, у якому могли б ефективно планувати; ми переглядаємо графіки, що показують динаміку захворюваності, смертності та одужання, намагаючись вибудувати часову лінію з минулого в майбутнє; шукаємо новини про ефективність вакцин та можливі дати їх появи.

Такі заходи свідчать про раціональні спроби проаналізувати зроблені управлінські успіхи та помилки, а також спроби набутти епістемної гнучкості щодо майбутніх подій. Однак, зважаючи на майже повну марність намагань пересічних громадян рішуче вплинути на ситуацію, такі наміри слід розуміти, скоріше, як екзистенційні спроби здолати (викорінити) особливо тривалу подію, тим самим відтворивши звичну темпоральність, аби людський досвід знову почав вважатися нашим власним.

Аналізуючи політичні процеси наприкінці XVIII ст., Мішель Фуко зазначав, що народжена щойно біовлада стикнулася з ендемічною проблемою й мусила взяти до уваги, що «форма, природа, поширення, тривалість та інтенсивність захворювань поширені в популяції... Вони стали постійними чинниками, які знесилювали населення, скорочували робочий тиждень, марно витрачали сили та коштували грошей як через те, що призводили до падіння виробництва, так і через коштовність лікування. Смерть більше не була чимось, що зненацька обрушилось на життя, як під час епідемії. Смерть тепер була чимось постійним, чимось, що прослизає у життя, постійно гризе його, зменшує та послабляє» [4, р. 243–244].

У свою чергу, Лорен Берлант використала словосполучення «повільна смерть» [31], аби описати тихий фоновий стан пізнього капіталізму у вигляді безперервного виснаження населення. Повільна смерть – це форма мінання життя, яку приймає ендемік. Таке зрушення, на наш погляд, не є виключно функцією фактичного впливу смертей та захворювань. Це наслідок передусім нестійкості події як розриву в життєвому досвіді, оскільки COVID-19, зокрема, віддзеркалює нездатність політичних та економічних систем виконувати свої завдання та, у підсумку, веде до переходу від пандемії до ендемічного часу.

Така домінуюча темпоральність стає, за висловом Ясбіра К. Пуара, темпоральністю слабкості, а не здоров'я або інвалідності, хронічною, а не гострою – «не ноннормативною, не виключною, не такою, що може настати або якої можна уникнути, а банальною особливістю повсякденного існування, яка вже визначає ненадійність такого існування» [32, р. 16].

Деякі масові загибелі, особливо внаслідок терористичних атак або інших особливих криз, вважаються катастрофічними, вони завжди є раптовими, навіть якщо були передбачені, і травмують не тільки своїх жертв, а й широкий загал, водночас стаючи каталізатором радикальних змін у царині безпеки та контролю. Майже мільйон смертей від COVID-19 доволі швидко став особливістю соціального ландшафту, повільна смерть увійшла в нормальне життя, ставши ознакою передусім особистої трагедії при частому замовчуванні з боку політиків.

На наш погляд, зіставлення епідемії та ендемічності з подією та тривалістю допомагає пояснити стан свідомості хворих на так званий «тривалий COVID» – такий недостатньо вивчений синдром виявляється у тих, хто вижив після COVID, при якому гостра фаза вірусної інфекції змінюється на періодичне повернення специфічного поганого самопочуття [33]. У міру збільшення випадків захворювання та медичних знань онтологія досвіду щодо хвороби збільшуватиметься. Однак відмова визнати нелінійний, циклічний, стійкий час поствірусного життя також є екзистенційною реакцією на «психоз» тривалої події та потребою в більш «нормальній» темпоральності.

Висновки. Філософствування сьогодні – це передусім рішуче висловлювання, позбавлене стану відстороненості та виваженості. Будучи уважною до здобутків природничих, медичних та соціальних наук, філософія ковідної доби націлена на конкретні онтологічні, епістемологічні, етико-політичні розвідки й, по суті, не має права пропустити теперішній час в очікуванні зручних «сутьків». Саме зараз, перед обличчям глобальної надзвичайної ситуації, філософія здатна показати свою максимальну силу – завдяки суворому та систематичному мисленню розкрити *архе* нової світової реальності та виявити її детермінанти.

Філософія пандемії – це рефлексія специфічної соціальної реальності, породженої дистанційним способом соціального буття та цифровими технологіями, новими стереотипами щодо співвідношення індивідуального та колективного, новим прочитанням проблематики особистої та колективної відповідальності.

Цілком імовірно, що в людському суспільстві самий COVID-19 може виявитися одним з мезоінститутів, що проявляється як серйозна сезонна хвороба, і тим самим провокує явища, що могли статися в будь-якому разі, хоча й менш швидко та рішуче. Той факт, що COVID-19 не спричинив політичної революції, не робить його просто ще однією посередньою подією, яка нічого не міняє. Замість цього, як і усі важливі події, пандемія, ймовірно, перетасує механізми різних ключових людських інститутів, а всю увагу буде приділено найголовнішим із тих, які вона руйнує або спричиняє.

Пандемічна ізоляція стала подією, що викликала специфічний часовий розрив у процесі формування життєвого досвіду. Крім того, вона поступово виявляє свій продуктивний потенціал, спонукаючи людей на самоті переосмислити й змінити їхній спосіб життя. По суті, відкривається новий горизонт у розвитку людства – так звана трансучасність, позначена не стільки трансгуманістичним вектором (у бік подолання людського штучним інтелектом), скільки відкритим та усамітненим неогуманізмом, що сполучає цінності науки та техніки зі свідомою турботою про себе та інших у спільному домі.

REFERENCES

1. Hegel, W. F. G. (1991). *Elements of the Philosophy of Right*. Cambridge: Cambridge University Press. URL: <https://hscif.org/wp-content/uploads/2018/04/Hegel-Phil-of-Right.pdf>.
2. Foucault, M. (1980). *Power/knowledge selected interviews and other writings, 1972-1977*. New York: Pantheon.
3. Foucault, M. (1994). *Omnes et Singulatim: Vers Une Critique de la Raison Politique. Dits et Écrits*. Paris: Gallimard, 1994, *Vol. IV, 134-161* [in French].
4. Foucault, M. (2003). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France 1975–1976*, trans. David Macey. New York: Picador.
5. Agamben, G. (2020). *A Che Punto Siamo? L'epidemia Come Politica*. Roma: Quodlibet [in Italian].
6. Nancy, J.-L. (2020). *Eccezione Virale. Antinomie*. URL: <https://antinomie.it/index.php/2020/02/27/eccezione-virale/> [in Italian].
7. Nancy, J.-L. (2020). *A Much Too Human Virus*. URL: <https://www.journal-psychoanalysis.eu/a-much-human-virus/>.
8. Esposito, R. (2020). *Curati a oltranza. Antinomie*. URL: <https://antinomie.it/index.php/2020/02/28/curati-a-oltranza/> [in Italian].
9. Žižek, S. (2020). *Is Barbarism with a Human Face Our Fate? In the Moment*. URL: <https://critinq.wordpress.com/2020/03/18/is-barbarism-with-a-human-face-our-fate/>.
10. Žižek, S. (2020). *Coronavirus is 'Kill Bill'-esque blow to capitalism and could lead to reinvention of communism*. URL: <http://left.by/archives/18846>.
11. Žižek, S. (2020). *Pandemic! COVID-19 Shakes the World*. Cambridge: Polity Press.
12. Henri-Lévy, B. (2020). *On the good and bad news about coronavirus*. URL: <https://www.spectator.co.uk/article/Bernard-Henri-Lévy-on-the-good-and-bad-news-about-coronavirus>.
13. Interview: Noam Chomsky on How Bosses Are Making Coronavirus 'Worse, for Their Benefit' (2002). URL: <https://labornotes.org/2020/04/interview-noam-chomsky-how-bosses-are-making-coronavirus-worse-their-benefit>.
14. Benvenuto, S. (2020). *Welcome to Seclusion. Antinomie*. URL: https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/#_edn3.
15. Badiou, A. (2020). *On the Epidemic Situation*. URL: <https://www.versobooks.com/blogs/4608-on-the-epidemic-situation>.
16. Lauwaert, L., Block, A. (2020). *Beware of the Philosophical Expert. Philosophy Today, 64 (4), 871–876*.
17. Bourget, D., Chalmers, D. J. (2014). *What Do Philosophers Believe? Philosophical Studies, 170(3), 465–500*.
18. Angner, E. (2020). *Epistemic Humility: Knowing Your Limits in a Pandemic. Behavioral Scientist*. URL: <https://behavioralscientist.org/epistemic-humility-coronavirus-knowing-your-limits-in-a-pandemic/>.
19. Adler, Y. (2020). *A Political a priori? Philosophy Today, 64 (4), 815–819*.
20. Peters, M. A., Besley, T. (2020). *Pandemic Education and Viral Politics*. London: Routledge.
21. Gillings, M. R., Hilbert, M., Kemp, D. J. (2016). *Information in the biosphere: Biological and digital worlds. Trends in Ecology & Evolution, 31(3), 180–189*.

22. Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovsky, Y. Y., Kalnytskyi, E. A., Zhdanenko, S. B. (2018). Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informa-tologia*, 51 (1-2), 24–33.
23. Virilio, P. (2007). *The original accident*. Cambridge: Polity.
24. Schuback, M. Sá Cavalcante (2020). To Think in the Eye of the Storm. *Philosophy Today*, 64 (4), 907–911.
25. Virilio, P. (1977). *Vitesse et Politique. Essai de dromologie*, Paris: Galilée [in French].
26. Kovalenko, I., Meliakova, Y., Kalnytskyi, E. (2021). Postspanopticum: metamorphoses of culture control in a digital society. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3 (50), 41–58 [in Ukrainian].
27. Arendt, H. (1963). *On Revolution*. New York: Viking.
28. Husserl, E. (1991). *On the Phenomenology of the Consciousness of Internal Time*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
29. Heidegger, M. (1996). The Temporality of Disclosedness in General. *Being and Time*. Trans. by J. Stambaugh. New York: State University of New York Press.
30. Dastur, F. (2000). Phenomenology of the Event: Waiting and Surprise. *Hypatia*, 15(4), 178–189.
31. Berlant, L. (2007). Slow Death (Sovereignty, Obesity, Lateral Agency). *Critical In-quiry* 33(4), 754–780.
32. Puar, J. K. 2017. *The Right to Maim: Debility, Capacity, Disability*. Durham, NC: Duke University Press.
33. Callard, F. (2020). Very, Very Mild: COVID-19 Symptoms and Illness Classification. *Somatosphere*. URL: <http://somatosphere.net/2020/mild-covid.html/>.

Коваленко Инна Игоревна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Месякова Юлия Васильевна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Кальницкий Эдуард Анатольевич, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ПАНДЕМИЯ КАК ВЫЗОВ: ОСОБЕННОСТИ ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ УСЛОВИЯХ

В статье исследована специфика философствования в условиях пандемии COVID-19. Проанализированы разнообразные версии постижения новой реальности, высказанные известными мыслителями. Показана специфика социального и лично-

го бытия в контексте теории вирусной современности в сочетании с опытом глобального цифрового контроля. Современная пандемическая ситуация переосмыслена как неординарное событие, что, в отличие от темпоральности привычного опыта, радикально изменяет ощущение времени в условиях ковидной повседневности.

Ключевые слова: современная философия, пандемия COVID-19, биополитика, цифровая культура, темпоральность.

Kovalenko Inna, PhD, associate professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

Meliakova Yuliia, PhD, associate professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

Kalnytskyi Eduard, PhD, associate professor of Philosophy Department,
Yaroslav Mudryi National Law University Kharkiv, Ukraine

PANDEMIC AS A CHALLENGE: FEATURES OF PHILOSOPHY IN EMERGENCY CONDITIONS

The article explores the specifics of philosophizing in the context of the COVID-19 pandemic. Various versions of comprehension of a new reality, expressed by famous thinkers, are analyzed. The specificity of social and personal life is shown in the context of the theory of viral modernity in combination with the experience of global digital control. The modern pandemic situation has been rethought as an extraordinary event, which, in contrast to the temporality of familiar experience, radically changes the sense of time in the conditions of daily life of covid.

Keywords: modern philosophy, COVID-19 pandemic, biopolitics, digital culture, temporality.

Хуан Гільєрмо Естай Сепульведа,
Університет Саламанки, Іспанія,
Адвентистський університет Чилі, Чилі,
Католицький університет Темуко, Чилі
e-mail: jges@usal.es
ORCID ID: 0000-0001-7348-5529

Алессандро Монтеверде Санчес,
Університет педагогічних наук Плайя-Анча, Чилі
e-mail: amonte@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0172-2921

ЗБУДНИКИ ВІСПИ ТА БУБОННОЇ ЧУМИ В ЧИЛІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Інфекції та епідемії – не новина в людській історії. Задокументовані з незапам'ятних часів, від Афін Фукидіда до іспанського грипу та COVID-19 третього тисячоліття, вони завжди були і будуть з людством. Це дослідження дає філософсько-історичну та соціально-філософську оцінку спустошення й кризи, що були викликані епідеміями холери та бубонної чуми в зароджуваній Республіці Чилі кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: чума, епідемія, бубонна чума, холера, Чилі.

Постановка проблеми. Аналіз не досліджуваних раніше достовірних джерел місцевого характеру дозволяє дати обґрунтовану критичну оцінку подіям у Чилі початку минулого століття. Дослідження висвітлює не відомі до сьогодення факти й спостереження історичних осіб, що суттєво змінюють уявлення про деякі речі, зокрема про політичну стратегію чилійської влади, її економічні інтереси і важелі, культурний рівень населення, ступінь його освіченості та громадянської свідомості.

Зазначені у статті події соціальної історії набувають безумовної актуальності сьогодні у зв'язку з пандемією, що триває. Це дослідження дає розгорнуту ілюстрацію масштабної і тривалої епідемії інфекційних захворювань у морській торговельній державі в контексті всіх супутніх обставин, прямих і непрямих підстав трагедії. Найзначнішою серед них підставою виявляється недбалість влади, а також непрозорість її дій (замовчування масштабів епідемії), байдужість до культурного та санітарного середовища в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям для теоретичних висновків у цій роботі послужили здебільшого документи державних установ, зокрема Міністерства внутрішніх справ Чилі, муніципалітету міста Калама, Морської служби охорони здоров'я, свідчення адміністративних співробітників окремих провінцій, постанови, звіти фахівців, промови, доповіді, газетні нотатки, публіцистичні матеріали довоєнних років, дані статистики тощо. Такого роду свідчення виступають найціннішими нейтральними джерелами інформації для максимально об'єктивних узагальнень та наукових побудов сучасних істориків, серед яких Е. Лавал, Ф. Фаріас, В. Ласнібат та ін.

Формулювання цілей. Метою дослідження є викриття безумовно значущих фактів соціальної історії чилійських провінцій 1895–1905 рр. під час епідемій віспи та бубонної чуми як маркера реального стану розвитку країни; філософсько-історична оцінка цинічної біополітики індустріальної держави.

Виклад основного матеріалу

Вальпараїсо наприкінці XIX – на початку XX ст. Місто-порт Вальпараїсо наприкінці XIX – на початку XX ст., будучи головним портом західного узбережжя Південної Америки, займало перше місце серед усіх міст держави у торгово-економічному відношенні, через що здобуло славу головної перлини Тихого океану. Перевага порту була пов'язана з нітратним бумом, який розпочався в 1880 р. і тривав до 1930 р., у період між тихоокеанською війною між Чилі та конфедерацією Перу – Болівія до краху фондової біржі на Волл-стріт.

Водночас, починаючи з другої половини XIX ст., Вальпараїсо переживало комерційне зростання, яке було спричинено зароджуваною промисловістю та збільшенням торговельних послуг, і це перетворило порт на центр міжнародної морської торгівлі, де в той час домінувала Англія, що зайшла надто далеко, відкривши англійський банк на чилійській землі. Місто-порт активно приймало сільське населення з внутрішніх районів регіону, набувши репутацію міста, у якому селяни сподівались покращити умови свого життя. Міграція із сел до Вальпараїсо призвела до швидкого розширення квітучого міста в бік безлюдних секторів. Заселявся, зокрема, один із 42 пагорбів порту, що зробило його характерною визитівкою для всього світу й досьогодні.

У період з 1895 по 1920 рр. населення Вальпараїсо збільшилося майже на 32 %. Однак слід враховувати, що це глобальне зростання почало сповільнюватися з 1914 р. через три основних чинники, а саме: Першу світову війну, оскільки припиняються інвестиції та торговельні контакти між Європою та Латинською Америкою; також через землетрус 1906 р., що спричинив сер-

йозні пошкодження міського порту; нарешті, завдяки відкриттю Панамського каналу. Місцеві історики згадують: «Відкриття Панамського каналу в серпні 1914 року сильно вплинуло на Вальпараїсо як порт; припинили своє існування багато судноплавних ліній. Своєю чергою, будівництво порту Сан-Антоніо також сприяло зменшенню ролі й важливості нашого постраждалого порту» [1, р. 22]. Таким чином, чисельність жителів Вальпараїсо зросла із 13 274 у 1895 р. до 18 442 у 1920 р. [2, р. 94].

Місто-порт в економічному, адміністративному, санітарному та господарському плані не було готове прийняти такий великий потік людей. Результатом цього став значний контраст між планом старого міста та площею Вальпараїсо після урбаністичної міграції, коли на багатьох пагорбах сприятливо розташувалися склади, комерційні офіси та розкішні будинки іноземців, які там оселилися. Так, заможні американці, німці, італійці, англійці та іспанці розташувалися переважно на пагорбах Алегре і Рейна Вікторія. Їм протистояли інші пагорби Вальпараїсо, де розмістилися облишені усілякої гігієни та санітарії бідні квартали робітників міста і порту, будинки прислуги та працівників промислових підприємств. У важкодоступних місцях, на неасфальтованих вулицях там бував бруд. Елементарні умови гідного існування були повністю відсутні. Проте вибір жителів цих пагорбів, перетворених на квартали, був безпосередньо зумовлений високою орендною платою за житло та низькою зарплатою, яка ледве дозволяла виживати.

У центрі міста та в районах пагорбів народилися *конвентільо* – архітектурні конструкції для проживання найбіднішого населення. Цей прибутковий бізнес із будівництва хитких, але популярних будинків, які й у XXI ст. ще можна знайти в місті всесвітньої спадщини, на рубежі XIX–XX ст. утримували у своїх руках заможні землевласники. За період з 1892 до 1905 рр. такий тип житла надзвичайно збільшився у своїй кількості: з 543 до 1619 будинків. Чисельність людей, які населяли *конвентільо*, зросла з 17 000 до 54 794, а загальна кількість кімнат зросла з 6 426 у 1892 р. до 18 314 у 1905 р. [3, р. 502]. Верхні поверхи споруд було поділено на численні кімнати, щоб збільшити місткість мешканців і, відповідно, прибуток власників житла. У бараках не було санітарно-гігієнічних приміщень, питної води; доступ до водопроводу знаходився у спільних двориках.

Інший тип наділу виник у результаті будівництва приміщень безпосередньо на пагорбах; численні будівлі від двох до шести поверхів доповнили попередні квартали і стали переважним типом житла у Вальпараїсо. Періодичне видання 1907 р. описує житловий будинок у Вальпараїсо як «набір круглих кімнат, кабін, які не мали жодного отвору назовні, за винятком вхідних дверей до кімнати, але з тією особливістю, що вони були вирівняні вздовж вулиці або внутрішнього дворику, який використовувався для прання та ро-

боти на кухні» [1]. Стосовно цього ж газета «El Mercurio de Valparaíso» писала: «...помпезну назву *конвентільо* отримали будівлі, що являли собою низку дуже вузьких кімнат, зроблених на краю яру (пірви) зі шматків деревини і старих, погано підігнаних колод, без будь-якого покриття, унаслідок чого відбувались постійні протікання» [4].

Отже, санітарні умови у приміщеннях, де проживала більшість населення Вальпараїсо, зокрема робітники, були, відверто кажучи, нелюдськими. Цей факт із часом сприяв тому, що низка епідемічних факторів зараження підсилила інші ендемічні захворювання, тим самим спричинивши високий рівень смертності, який спостерігався наприкінці XIX – на початку XX ст. Однією з таких напастей стала віспа, епідемія якої мала місто в недалекому минулому. Протягом досліджуваного періоду ми бачимо такі спалахи: 1895 р. – у XIX ст. та біноми 1905–1906, 1909–1910 і 1921–1922 рр. у XX ст., що ставить це лихо на перше місце серед причин смерті в країні.

Історія проникнення збудників хвороб у Вальпараїсо та інші провінції. У середині XIX ст. Вальпараїсо постраждало від серії епідемій, що майже знищили його населення. За 1865 р. було зареєстровано 3753 хворих на віспу, що спричинила смерть 929 із них. У той самий час населення порту Вальпараїсо було приблизно 74 931 житель, а рівень смертності становив 51 людину на тисячу населення – дуже високий із сучасної точки зору [5]. У 1869 р. віспа знову з'явилася, проте, на загальне щастя, лише як окремі випадки. Близько 1876 р. розпочався новий натиск цієї хвороби, який тривав із серпня по травень наступного року. До 1879 р. епідемії віспи були регулярними і значно посилювалися в період з 1883 по 1885 рр., викликавши тривогу та занепокоєння населення та місцевої влади. Смертність від віспи також не припинялася, про що є записи до 1898 р., і знову вони з'явилися приблизно з 1903 по 1905 рр.

Важливо зазначити, що в період між останніми роками XIX ст. і 1903 р. відбулися досить значущі події в галузі пізнання розвитку чуми та нових джерел хвороби, вони пізніше були вивчені й описані різними авторитетами свого часу в галузі медицини. Серед них дослідження доктора В. Маккіавело, що були опубліковані вдруге в 1932 р., де науковець аналізував низку спалахів чуми, вказуючи на форми проникнення збудників хвороби у Вальпараїсо та інші провінції [6].

Водночас офіційні відомості Міністерства внутрішніх справ того періоду офіційно свідчать про те, що до кінця 1901 – початку 1902 рр. віспа повністю зникла з території країни. Однак документи, що зібрані в області Антофагаста, говорять зовсім про інше. Вони належать одному зі співробітників муніципалітету міста Калама, який повідомляв: «Із південних газет, які я нещодавно отримав, я дізнався про те, що Головна рада з вакцинації

оголосила про повне зникнення віспи в країні. Проте це серйозна помилка. Я можу надати вам звіт про санітарний стан цього містечка, який я наважуся кваліфікувати як жахливий» [7]. Співробітник муніципалітету Калама також свідчить:

«За вашим розпорядженням я звернувся до міської влади відносно щоденного звіту громадського лікаря про перебіг епідемії віспи. Санепідемічні заключення доставлялися мені щодня, але було помітно, що вони розбіжні з тим, що відбувається насправді. Різниця була помітна, у чому я переконався власноруч, а також за свідченнями численних кваліфікованих фахівців. Статистика з віспи, яка велася офіційно, не відповідала дійсності. Так, наприклад, коли в медичному висновку оголошувалося існування одного-двох випадків захворювання, у міській місцевості їх налічувалось п'ятнадцять і більше» [Там само].

Причини вищевказаного, як зазначав чиновник, полягають у тому, що дані формуються переважно завдяки інформації від корінних містян, які зазвичай приховують хворих і заперечують факти їх наявності. З іншого боку, муніципальні лікарі не мають необхідної підтримки з боку місцевої влади, щоб мати змогу забезпечити здоров'я населення. Він також переконаний, що основною причиною поширення вірусу є нестача та/або відсутність гігієни, точніше, жахливі сантарні умови в місті. Це призводить до того, що інфекція розповсюджується переважно в найбільш бідніших районах, серед найнижчих верств суспільства. На цьому тлі службовець муніципалітету міста Калама додавав: «...на мою думку, поширенню епідемії можна було б запобігти, якби муніципальна влада при належній нагоді здійснила дезінфекцію населення, знищила накопичені джерела бруду, заборонила використання нечистої води при митті м'яса на бойнях тощо» [Там само].

Очевидно, що жодних із зазначених заходів не було вжито, і наслідки виявилися відчутними. Санітарний стан у комуні Калама нічим не відрізнявся від інших комун, провінцій, міст і селищ Чилі того часу. Згадуються будинки, де тривалий час зберігалися відходи. Зазвичай навіть на найбільш жвавих вулицях можна було спостерігати трупи собак та інших тварин, отруєних поліцією. Крім того, місцевість безпосередньо на краю міста Калама використовувалась для скидання та накопичення відходів, що отруювали повітря та ґрунт. До цього слід додати той факт, що вода для живлення міської бійні відводилася з канами, яка була брудною каналізацією. Окремим пунктом необхідно зазначити справжню невідповідність між занедбаним станом міста та грошовими ресурсами, які до нього надходили. У цьому сенсі муніципалітет міста Калама на півночі Чилі «мав понад 60 000 доларів річного доходу,

що було абсолютно достатньою сумою для того, щоб повністю задовольнити потреби міста, зробивши його зразковим містом республіки із розвинутими муніципальними послугами» [7]. І все ж таки, як повідомляє чиновник, шпиталь для інфікованих хворих було створено. Незважаючи на це твердження, він закінчує:

«Від початку епідемії пройшло три місяці – більш ніж достатньо часу для прийняття певних протидіючих хворобі заходів, що так і не були прийняті. Ситуація ускладнюється тим, що із сильною спекою, яка тільки починається, віспа повернеться, і розміри епідемії значно перевищать цифри минулих місяців. На мою думку, є крайня необхідність у тому, щоб вища влада провінції негайно вжила енергійних заходів» [Там само].

Завдяки цьому яскравому опису ситуації стає зрозумілим типовий сценарій розгортання подій не тільки в Каламі, але й інших містах, комунах і провінціях Вальпараїсо. Основною проблемою на шляху боротьби з епідемією виявилася проблема активності влади, а також відсутність санітарії та громадської й особистої гігієни, наявність бактерій, збудників інфекцій. Важливо додати, що країна з такою великою територією потенційно схильна до проникнення різних хвороб, про що йдеться далі.

Звіти, що надходили до центрального уряду з провінції Магальянес, зокрема з міста Пунта-Аренас, повідомляють, що вони дізналися з газетних повідомлень про появу бубонної чуми в Буенос-Айресі, Аргентина, у березні 1899 р. З огляду на ці новини уряд Пунта-Аренаса прийняв рішення застосувати «Правила охорони здоров'я на морі» від 1895 р. Вони склалися з низки заходів, що «повинні бути вжиті неодмінно та в міру необхідності, щоб захистити населення не лише від бубонної чуми, але й від будь-яких інших інфекцій, які можуть загрожувати вторгненням на територію Чилі по морю, і особливо через Магелланову протоку» [8]. Викладене попередження від адміністрації провінції свідчить про те, що вжиття санітарних заходів для захисту від занесення інфекційно-контагіозних хвороб було на той час дуже дискусійним у світі питанням і заслуговувало на особливу увагу. На це вказує те ж саме джерело:

«Доцільним було б вжити якісно нових протиепідемічних заходів, крім добре відомих карантину та дезінфекції. Карантини застосовувалися у стародавні часи відсталого гігієни і мають тенденцію втрати популярності сьогодні на тлі активних міжособистісних відносин, зростання торгівлі та завдяки останнім досягненням мікробіології, бактеріології

та вірусології. Більш ніж імовірно, що подібні методи боротьби з хворобою незабаром зовсім зникнуть, враховуючи результати Наукового конгресу під час останньої виставки в Парижі та Конвенцію між Республікою Аргентина, Бразилією та Уругваєм. Навіть якщо карантин триватиме, то це стосуватиметься не здорових людей, будь-яких товарів та вантажів, а лише хворих, а також інфікованих вантажів і багажу. І навіть ці заходи мають бути скорочені до обмеженого часу, необхідного для дезінфекції брудних об'єктів або одужання хворих. Дезінфекція ж як метод боротьби зі збудниками, навпаки, не втрачає актуальності та має тенденцію стати домінуючим і безумовним профілактичним заходом запобігання епідеміям.

Якщо дезінфекція забезпечить протидію заразній хворобі, форсований наступ на збудника і його насильницьку смерть, то немає підстав вважати, що загибель інфекційного агента відбудеться природним шляхом, згідно з біологічними законами. Якщо зараження хворобою викликається інфекційним агентом, який піддається знищенню за допомогою засобів гігієни, логічно вдатися до них, щоб своєчасно захиститись від ворога, а не чекати, поки небезпека зникне сама або остаточно знищить населення, оточене санітарним кордоном. Не може вважатися гуманітарними заходами чи юридично виправданими діями ізоляція людини в домі чи її державі, «ув'язнення» її на карантині як спосіб запобігання зараженню. З вищесказаного можна зробити висновок щодо запобіжних заходів при епідемії: дезінфекція не є абсолютно достатнім, проте принаймні основним елементом у стратегії боротьби з інфекційними хворобами» [8].

На той час, у 1900 р., Морській службі охорони здоров'я стало відомо про епідемію бубонної чуми в Бразилії, а також поширення її випадків в Аргентинській Республіці. Зазначалося, що інфікування цієї чумою може бути двома шляхами: морським і наземним; проте, за підрахунками Морської служби охорони здоров'я, морський шлях був найбільш імовірним. Важливо, що морське сполучення між Чилі та Бразилією було й залишається прямим і активним, та здійснюється, зокрема, англійськими, французькими, іспанськими та іншими іноземними суднами.

Зв'язок Чилі з Аргентиною на той час був ще більш розвинутий, ніж попередній, здійснювався партнерами тих самих компаній та додатково тих,

судна яких проходили через Уругвай. Отже, очевидною і значною була можливість зараження решти країни бубонною чумою через морські відносини у місті-порті Пунта-Аренас, що мав величезне значення. Торгівля між Атлантичним та Тихоокеанським узбережжями здійснювалася через Магелланову протоку або мис Горн, портом якого був Пунта-Аренас – обов'язкове місце виходу кораблів на берег для переобладнання і головний вихід з Атлантичного океану в Тихий океан. Тож, щоб стримати розповсюдження інфекції та запобігти епідемії, необхідно було стежити за прибуттям кораблів з Атлантики, особливо, тих, що заходили в порти будь-якої з названих держав. В умовах відвертої тривоги і занепокоєння в Чилі було видано інструкції відносно підвищення ефективності захисту від занесення бубонної чуми в країну. Однак виконати вказівки не вдалося, і на то були свої причини, про що свідчить доповідь губернатора Приморського краю:

«Дуже важлива й складна робота з охорони здоров'я на морі полягала в особливому нагляді та відвідуванні кораблів після їх прибуття в порт. У першу чергу мало бути облаштовано відповідні пункти, де це повинно було б відбуватися. Подібні точки, які прийнято було називати станціями здоров'я, існували в усіх країнах, що йшли в ногу з прогресом, проте їх не існувало на нашій території» [8].

Доповідь губернатора Приморського краю на цьому не закінчувалась, він продовжував рекомендувати низку реформ і заходів задля уникнення можливих спалахів чуми. До окремих його застережень і прохань частково дослухалися, але більшості не чули. Ці неопубліковані звіти з різних інформаційних засобів про санітарний та епідемічний стан у Чилі кінця століття дозволяють значною мірою візуалізувати ситуацію у Вальпараїсо.

Слід зазначити, що найпоширенішим шляхом передачі чуми була вода, заражена через живлення водопровідної системи з інфікованих струмків або колодязів. Вирішальну роль у розповсюдженні збудників хвороб відіграли також інші об'єктивні чинники: уже згаданий раніше факт перенаселеності будинків та неасфальтовані вулиці; миття фруктів і овочів водою з канав; тварини, що вигулювалися на вулицях, а також їх трупи, викинуті у струмки; мікро- та великі сміттєзвалища серед інших інфекційних осередків. Тому нерідкими були спалахи віспи, кору, коклюшу, дифтерії, висипного тифу, холери, бубонної чуми та інших епідемій у Вальпараїсо наприкінці XIX – на початку XX ст. Хвороби не тільки вразили місто-порт, але й дійшли також до департаментів провінції Вальпараїсо, що знаходилися в її центральній частині. Важливо зазначити, що тільки-но лихо торкалося члена соціальної групи, родина приховувала його хворобу або

чинила опір ініціативі лікарів доставити його до лікувального центру чи лазарету.

Таким чином, хворий залишався серед родичів та сусідів своєї квартири, багаторазово заражаючи решту сімейної групи та мешканців свого мікрорайону. Такий спосіб самозахисту був розповсюджений у багатьох частинах країни. До речі, вважається, що подібна реакція населення була зумовлена способом проведення з боку уряду кампанії боротьби з епідеміями та хворобами та, серед іншого, вакцинацією. Зіткнувшись з відмовою людей від виконання запобіжних заходів, уряд видав постанову про діяльність санітарної поліції, утвореної 30 вересня 1886 р., сили якої також застосовувалися у Вальпараїсо в 1905 р. через епідемію віспи, коли «кожен власник будинку чи закладу був зобов'язаний визнати орган охорони здоров'я, під загрозою накладання штрафу за випадки зараження хворобою, що трапилися у приміщенні» [9].

Тому санітарним комісіям було дозволено доступ до приватних будинків та квартир. Неодноразово службовці комісій були змушені силою вивозити до санаторіїв, лікарень чи лазаретів «злісних», «чумних», «хворих», «божевільних», ізолюючи їх від решти людей та членів власних сімей. Більше того, у разі якщо «зачумлені» чинили опір, то, за розпорядженням уряду, у будинку дозволялося провести обшук. Чутки та новини про візити представників органу охорони здоров'я чи іншого представника уряду певною мірою викликали страх у населення.

Із звітів, опублікованих доктором Маккіавело, стає зрозумілим, що епідемічну криву графіку захворюваності у Вальпараїсо визначити дуже важко, оскільки приховування випадків у перші роки епідемії бубонної чуми унеможливило реальні обчислення. Він також додає, що разом із доктором Феррером вони виявили два очевидних бубонних спалахи:

«Епіцентрами захворювання 1903 і 1904 рр. стали відповідно два пароплави – «Колумбія» та «Лімарі», що, у свою чергу, викликало кілька випадків зараження в місті Рекрео у травні 1904 р. Рознощиками збудників виявилися капітани та лікар із зазначених суден, які, керуючися власними комерційними інтересами, переховували на борту хворих і померлих від бубонної чуми, що з'явилися під час плавання. Винні понесли заслужене покарання за порушення морських правил охорони здоров'я та найелементарніших вимог моралі. У 1903 р. заявлених випадків було чотири, але надійні додаткові офіційні джерела підвищують їх кількість до десяти медично підтверджених випадків. Точних даних про кількість хворих у 1904 р. не існує» [10, р. 97].

Доктор Макіавелло робить важливе уточнення щодо походження і характеру чуми. Своєю заявою він значною мірою прояснює ситуацію та знімає сумніви щодо перерви, яка існувала між 1900–1905 рр., коли було оголошено епідемію віспи: «Я ще раз наполягаю на тому, що перші випадки, схоже, були чумною віспою – форма хвороби, досить поширена в Еквадорі, але не визнана та не досліджена у нас» [6]. Останній факт явно свідчить про слабкість оборонних засобів країни перед невідомими зовнішніми і внутрішніми джерелами інфекції, а також про конфлікт між політичними й економічними інтересами верхівки, недовіру та стереотипне мислення трудящих мас, що в сукупності гальмували прогрес знань, медицини та громадської свідомості жителів Вальпараїсо. Нарешті, доктор засуджує надто нестабільну соціальну ситуацію в країні, за якою стоїть розвинута економіка, яка, однак, не орієнтована на вирішення «соціального питання», як можна це побачити у Вальпараїсо та на решті території країни.

Висновки. Історія епідемій у Чилі ще не отримала достатньої вивченості в науково-дослідних працях із соціальної історії, що ґрунтуються на архівній і бібліографічній базі. Однак до центрального архіву в Сантьяго-де-Чилі вже надходять магістерські та докторські дисертації, наукові висновки яких здійснено на підставі нових достовірних даних цивільних архівів, парафіяльних реєстрів та інших місцевих комунальних джерел національної території.

Це дослідження є лише невеличкою часткою історії хвороб, епідемій та фізичного й ментального здоров'я нації. Проте воно дозволяє дійти висновку, що на початку ХХ ст. Чилі не була готова протистояти збудникам хвороб із-за кордону чи тим, що інкубуються всередині країни, через низький рівень культури та шкідливі звички своїх жителів.

Викриття додаткових джерел дозволяє по-новому оцінити те, що було відомо й записано до сьогодні, а також спростовувати міф про те, що Чилі на початку століття була передовою країною Латинської Америки. Адже архіви повідомляють зовсім про інший ракурс соціальної історії країни, і це стосується не тільки здоров'я населення.

REFERENCES

1. Ugarte, J. D. Yavar (1910). Valparaíso 1536-1910. Valparaíso: Imprenta Minerva [in Spanish].
2. Echiburru, L. Aguirre (1946). El libro de Valparaíso. Valparaíso: Escuela Tipográfica Salesiana de Valparaíso [in Spanish].

3. Diario el Mercurio de Valparaíso (1905), *13 de febrero* / Tomado de Vial, G. (1982). Historia de Chile. Volumen I. Santiago: Editorial Santillana [in Spanish].
4. Diario El Mercurio de Valparaíso (1907), *24 de diciembre* [in Spanish].
5. Farías, S. Flores (1987). Factores que determinan la salud pública en Valparaíso (1854-1904). *Revista de Ciencias Sociales*, № 31. Valparaíso: Universidad de Valparaíso [in Spanish].
6. Macchiavelo, A. Varas (1932). Historia de las pestes en Chile. / Reimpresión de la *Revista del Instituto Bacteriológico de Chile y de la Sociedad de Microbiología e Higiene (1929)*. Volumen IV. Número 2. Santiago: Imprenta Cisneros [in Spanish].
7. Ministerio de Interior. II. Fondo Intendencias. Antofagasta. Vol. 2698 [in Spanish].
8. Ministerio de Interior. II. Sanidad Marítima. Vol. 2584, *Enero de 1900* [in Spanish].
9. Diario El Mercurio de Valparaíso (1905), *febrero* [in Spanish].
10. Laval, R. Enrique. (2003). La peste bubónica en Chile. *Revista Chilena de Infectología*. Volumen 20, 96–97 [in Spanish].
11. Carvallo, D. (1906). Epidemia de Viruela en Valparaíso 1904-1905. Memoria presentada al Intendente de Valparaíso, Joaquín Fernández Blanco. Valparaíso [in Spanish].
12. Sepúlveda, J. G. Estay y Lasnibat, F. Vergara (2002). Salubridad en la provincia de Quillota 1900-1910. *Quintas Jornadas de Historia de la Medicina de la Academia Chilena de la Medicina “Notas para la historia de la Medicina a principios del siglo XX en los Departamentos de Quillota y Limache”*. Santiago: Editorial LOM [in Spanish].

Хуан Гильермо Эстай Сепульведа, Университет Саламанки, Испания,
Адвентистский университет Чили, Чили,
Католический университет Темуко, Чили

Алессандро Монтеверде Санчес, Университет педагогических наук
Плайя-Анча, Чили

ВОЗБУДИТЕЛИ ОСПЫ И БУБОННОЙ ЧУМЫ В ЧИЛИ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ст.

Инфекции и эпидемии – не новшество в человеческой истории. Задokumentированные с незапамятных времен от Афин Фукидида до испанского гриппа и COVID-19 третьего тысячелетия, они всегда были и будут с человечеством. Данное исследование дает философско-историческую и социально-философскую оценку опустошения и кризиса, вызванных эпидемиями холеры и бубонной чумы в зарождающейся Республике Чили конца XIX – начала XX вв.

Ключевые слова: чума, эпидемия, бубонная чума, холера, Чили.

Juan Guillermo Estay Sepúlveda, University of Salamanca, Spain,
Adventist University of Chile, Chile,
Catholic University of Temuco, Chile

Alessandro Monteverde Sánchez, Playa Ancha University
of Education Sciences, Chile

PATHOGENS OF SMALLPOX AND BUBONIC PLAGUE IN CHILE IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES

Infections and epidemics are not new in human history. Documented from time immemorial, from Athens Thucydides to the Spanish flu and COVID-19 of the third millennium, they have always been and will be with humanity. This study provides a philosophical-historical and socio-philosophical assessment of the devastation y crisis caused by the cholera and bubonic plague epidemic in the nascent Republic of Chile in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Keywords: *plague, epidemic, bubonic plague, cholera, Chile.*

Мелкевік Бьярн, доктор права, професор,
Університет Лавалю, м. Квебек, Канада
e-mail: bjarne.melkevik@fd.ulaval.ca
ORCID ID: 0000-0002-4299-546X

ПРАВО МІЖ ЕКОЛОГІЄЮ ТА ОЙКУМЕНОЮ: ЗА ПУБЛІЧНУ НОРМАТИВНІСТЬ¹

У статті окреслено філософські рамки низки проблем, спричинених деградацією навколишнього середовища, а також сучасною глобальною екологічною кризою. Автор обґрунтовує свою позицію, вдаючись до оновлення ідеї «оєкоутене», та показує конкретні філософські проблеми, що стосуються відносин людини з «довкіллям» та «природою». Особливу увагу приділено наслідкам, як практичним, так і теоретичним, вибору ойкуменічної перспективи стосовно парадигми юридичної сучасності в її постійному становленні.

Ключові слова: філософія права, ойкумена, екологія і право, природа і право.

Постановка проблеми. Екологія чи ойкумена?² Обґрунтовуючи наш вибір на користь другого поняття, спробуємо окреслити в найзагальніших рисах філософські рамки деяких побоювань у зв'язку з погіршенням стану довкілля, а саме – сучасною глобальною екологічною кризою. Крім того, чітке обґрунтування вибору ойкумени необхідне, щоб згодом надати власні аргументи, а саме: показати, яким чином конкретні філософські проблеми, пов'язані з нашими відносинами із «довкіллям» та «природою», пояснюють поняття ойкумени. Основну увагу, отже, буде спрямовано на причини (як теоретичні так і практичні) вибору *ойкумени*, ураховуючи парадигму юридичної сучасності, що перебуває в постійному становленні. Це веде до сфери філософії права, що є єдиною сферою, здатною забезпечити достатнє дистанціювання від почуття *невідкладності*, властивого «екологічному» підходу [1; 2].

Аналіз наукових публікацій у більш розгорнутому вигляді міститься в основній частині статті, де, зокрема, критично переосмислено дослідницькі розвідки в царині «глибинної екології» [3–5], утилітарного екологізму [6; 7], неоромантичного екологізму [8], «екопрагматизму» [9–11], загальноюридичного формалізму [12] тощо.

¹ «Право між екологією та ойкуменою: за публічну нормативність» – назва доповіді, представленій на симпозіумі «Етика ойкумени», Університет Оттави, 12 травня 1999 р.

² Слово «ойкумена» можна писати і як «екумена». Наш вибір зумовлений назвою симпозіуму, де було представлено доповідь.

Формулювання цілей та дослідницької стратегії. Наше дослідження розглядатиме екологічні проблеми передусім в аспекті «публічної нормативності» або, радше, перефразовуючи Ю. Габермаса, як релевантні «комунікативній логіці» [13–15]. У зв'язку з цим ми не беремо до уваги будь-який етичний проект деонтологічного, субстанціалістського або есенціалістського плану через замкнутий характер, властивий цим доктринам. Ми впевнені, що, на відміну від таких тупикових положень, лише горизонт публічної нормативності, що є відкритою, плюралістичною й побудованою завжди на демократичних началах, дає можливість відповісти на законні очікування екологічних громадських рухів, стурбованих погіршенням ойкумени, так само як і на прохання професіоналів (юристів, геодезистів, фахівців із планування, географів тощо), які чекають на збільшення нормативності, якою вони керуватимуться в подальшій діяльності.

Спершу ми проаналізуємо нинішнє ідеологічне зрушення у зв'язку з «екологією». Потім розглянемо поняття *ойкумени*, аби підкреслити його більшу відповідність до нормативного вибору, необхідного в питаннях довкілля. Заручившись цими знаннями, ми нарешті приділимо докладнішу увагу можливостям розкриття екологічних проблем через публічну нормативність. Такий аналіз дозволить поміркувати над питанням про певну «рекламу» екологічних цілей – рекламу, що може бути реалізована тільки в рамках численних демократичних процесів.

Виклад основного змісту

1. Екологія та прірва монологізму. Передусім ми маємо вирішити проблему полісемії слова «екологія». Підкреслимо, що як дидактичний термін це слово спершу відсилає нас до наукових праць, у яких вивчаються взаємозв'язки між істотами та навколишнім середовищем. У такому сенсі «екологія» стосується суто формування певного *знання*, певної інформації та в цьому контексті може сполучатись, як ми побачимо згодом, із поняттям *ойкумени*. Згодом слово *екологія* набуває ідеологічного змісту тією мірою, якою його сенс відтворюється «монологічною свідомістю», що прагне, за гіперболічною логікою, привласнити виняткове право тлумачити природу, якщо не весь світ. Таким чином, термін належить до ідеологічного руху, мета якого – «краща рівновага між людиною і природою», а також захист останньої; або до політичної течії, що захищає цей рух. Екологія, таким чином, розуміється як «загострена свідомість» або просто як ідеологія, тобто «екологізм», і подібне «унікальне бачення» поширюється на відносини між людиною і природою або навіть на «людське життя».

Якщо у першому значенні слово містить інформацію, що спричиняє роздуми, то екологія, розглянута в другому значенні, прагне замінити собою всі судження та «абсолютизуватися», піднятися над чоловіками й жінками цього

світу до ступеня «готової думки», ледь не магічної, усяюдисущої та позачасової. Незважаючи на те, що це не залежить від нашого вибору, у даних обставинах нас надзвичайно цікавить все ж останнє застосування терміна «екологія». Ми будемо розглядати «екологію» лише як перешкоду для здорових роздумів про питання охорони навколишнього середовища, що викликає якусь інтелектуальну девіацію, спрямовуючи думку в бік марного, ледь не згубного монологізму, що, породивши фанатизм і фатальне божевілля, може стати радикальним.

Монолог «реїфікованого “я”». Чимала частина документації (й дискурсу), присвяченої питанням охорони навколишнього середовища, звертається до читача (або прихильника) у формі монологу, через «я». Ідеться про логіку, яка, з одного боку, виділяє «я» відповідальне, серйозне, «я» – «проникнення в суть речей»; з іншого – «я», що усвідомлює актуальність екологічної проблеми. І це останнє «я» має бути спроможним звертатися безпосередньо, себто без посередників та наслідування, до першого «я» відповідальності. Таким чином, існує ризик появи спотвореного, нерухомого, застиглого «я», яке більше не розвивається, немов перебуває в герметичній посудині й обертається навколо етичної «свідомості» та екологічного «знання». У процесі такого уречевлення «я» можуть бути виявлені два моменти.

По-перше, підкреслимо, що «я» належить до тієї монологічної етики, яка робить екологічні проблеми «своїми власними». «Я» є свого роду єдиним, що претендує на право совісті як мірила ступеня важливості екологічних проблем. Структуруючи оцінку цих проблем у наративному плані, себто з особистої історії, або з точки зору колективного уподобання, або спираючись на інтерпретаційний план, черпаючи інформацію з того ж наукового резервуара людства, «я» приймає екологічний дискурс на «докритичній» основі. «Я» отримує це як власну особисту оціночну думку про нинішню кризу та надзвичайну екологічну ситуацію.

Нарешті підкреслимо, що в такому випадку індивід, як правило, практично не вловлює сенсу, не засвоює обсягу інформації, що надається наукою, перебуває в ізоляції, на самоті та без захисту. Якщо правильно те, що наука дає як цінну, так і точну інформацію, то правильно й те, що науковий дискурс упевнено створює моделі, прогнозує, дає сценарії тощо. Звичайно, при цьому наука не страждає від браку легітимності. Однак слід мати на увазі, що надана нею інформація, її принципи, гіпотези і прогнози важко інтерпретувати, здебільшого вони мають конкретну й обмежену сферу застосування. Оскільки паніка цілком може бути симптомом почуття вразливості, що зазвичай супроводжує будь-яку ситуацію ізоляції, дійсно є гідним уваги підхід, за якого екологічний дискурс приймає домисли науки за трагедію, починає інтерпретувати їх як неминучий катаклізм і вимагати негайних дій.

Таким чином, ми доходимо двох висновків про небезпеку «реїфікованого “я”», що потерпає від власної екологічної свідомості. Бо ми щойно розглянули крихкість «я», що затоплене, загублене в численних екологічних промовах і має лише слабку здатність до здорових міркувань. Уточнімо, що таке «не-спання свідомості» спричиняє ситуацію, коли суб’єкт не має жодної реальної можливості звернутися до будь-якої «публічної нормативності» і, не маючи іншої точки опори, крім етичної, монологічної ідеології, він залишається наодинці з цією свідомістю, сформованою в опозиції до світу, що начебто зрадив «екологію», природу, тварин тощо. Звідси виникає почуття надзвичайності, прагнення протистояти всім тим, хто, у кращому разі, є нерозумним, наївним або абсолютно дурним або, у гіршому разі, керується егоїзмом, жадібністю, зарозумілістю і жагою наживи або злочинно байдужий щодо тих, хто страждає від погіршення стану навколишнього середовища та руйнації інших форм життя.

Концепт «реїфіковане “я”» є, на наш погляд, дуже точним, бо в рамках екологічного мислення людина, індивід, стає «фактом» і більше не в змозі посилатися на «публічну нормативність» або брати участь у її розвитку. Але якщо таке «реїфіковане “я”» також добре співвідноситься з якоюсь «екологічною покірністю» («після мене хоч потоп»), з екотероризмом («вбити мисливців, аби врятувати китів») – що в обох випадках є тупиковим підходом, – воно також виявляється і в тому, що висуває нереальну концепцію природи, згідно з якою природі слід було б стати «предметом права».

Природа як еманация «самореїфікованого “я”». Якщо ми сприйматимемо природу як «суб’єкт права» і почнемо вимагати «права» в ім’я природи, це начоно продемонструє недосконалість поняття «екологізм (енвайронменталізм) «реїфікованого “я”». Справді, хоча вони й опікуються живою та неживою природою, нам важко не вразитися тим, як ці види дискурсу, побудовані по осі совісті, етики та ймовірної науковості, хочуть ввести «я», чий монологізм просить людину відступати перед природою, знову зведеною в культ [16]. Кожен із цих дискурсів радикалізує «я» і переводить його на рівень ірраціональності. А почесне слово «право» у даному випадку стає порожнім і безглуздим, що, зрештою, підтвердив більш ретельний аналіз [17, р. 39–56].

Розгляньмо течію, відому як «глибинна екологія», що в душі Спінози¹ стверджує: люди мають робити одне – керуватися лише «екоінтелектуальною» мудрістю, а все інше має повністю бути під її захистом та опікою. Постулат

¹ Нагадаємо, що для Спінози будь-який індивід залежить від загальної влади «Природи»: «Але мій принцип такий: у природі немає нічого, що можна було б приписати їй недолікам, бо природа завжди і скрізь залишається тією самою; її сила та могутність дії, тобто закони та правила, за якими все відбувається і змінюється з одних форм на інші, скрізь і завжди одні й ті ж самі, а отже, і спосіб пізнання природи речей, хоч би якими вони були, має бути один і той самий – це має бути пізнанням у контексті універсальних законів та правил природи» [18].

цієї течії полягає в тому, що наука або те, що, за її припущенням, вважається наукою, може посідати тільки підрядне місце поруч із передбачуваною «дійсною цінністю» природи [3–4]. І це передбачає тезу про фізичну перевагу усюдисущих «цінностей», що їх помилково й легко ототожнюють з «правами» річок, гір, лісів, тварин тощо; в очах глибинної екології у тієї чи іншої річки, наприклад, просто є «права».

Що до утилітаризму, то його наявність у правовій реальності настільки велика, що вона породжує той же самий дзвонивий звук, оскільки, беручи участь у деякому фізикалізмі (або біологізмі), веде своїх прихильників до того, що в будь-якій ситуації, де доведено наявність «страждань», вони вбачають юридичні питання¹. Таким чином, питання про існування якоїсь нервової системи ув'язується з питанням про наявність «права». І попри властиве йому заперечення будь-якої довільної ієрархії видів утилітарний екологізм бореться за «юридичне» звільнення всіх цих химерних «я», які можуть страждати, зокрема, птахи, риби і дощові черв'яки, яких, отже, поставлено на один рівень із людиною [6].

Додаймо до попередніх прикладів неоромантичний екологічний напрям із панівною естетичною раціональністю, де черпає сили образ щедрої природи, спаплюженої своїми невдячними дітьми. У такому сенсі цю метафору «природи» підхопив публіцист Мішель Серр, і природа отримала роль великодушної «матері», зрадженої та розтерзаної своїми дітьми [8]. І саме через «образи» договірного характеру – де загальним образом є природний «договір», що бере початок із далекого минулого, цей же автор формує ідею «рівності», яку спочатку треба встановити, а потім поважати. Сама естетична суть образів, таких як договір, рівність і повага, покликана перевести відносини між людьми і природою у правовий аспект.

Згадаймо, зрештою, течію, відому як «екопрагматизм», що прагне зрозуміти, чому б нам не визнати «права» неживої природи як живої, бо результат був би корисним як для «я» природи, так і для «я», що користується цією природою. Не вбачаючи – або не бажаючи вбачати – причини такої відмови, екопрагматизм висловлює міркування в душі «правового» антропоморфізму. Так, Крістофер Д. Стоун наполягає на визнанні прав природи, закликаючи «враховувати» їх разом з іншими «правами» [9–11], навіть якщо доведеться створити «спільноту» – агента з «прав» природи.

Усі ці концепції пов'язує символічна фігура «реїфікованого “я”», яке може думати, підтримувати або обстоювати тільки таке ж реїфіковане право. Бо, насамкінець, «чиста совість» відмовляється від розроблення правових норм

¹ Див.: [19, с. 9], де Бентам пише, що істинне питання, яке виникає щодо тварин, є таким: «Чи здатні вони страждати? [...] Не постає питання щодо того, чи можуть вони думати? Чи можуть вони говорити? Але: чи можуть вони страждати?».

про охорону природи, і про попередження, і про врегулювання екологічних проблем: «чиста совість» задовольняється просто чарівним рішенням, коли вона не дозволяє собі бути засліпленою своїм власним дискурсом¹. Дійсно, навіщо надриватися, створюючи норми, які можуть слугувати юридичній сучасності, або реальне право, якщо таке «право» нібито вже існує? Якщо «право» є у «природі» та їй призначене, то чи не повинні ми тоді зректися, змиритися або зійти з світу?

Самотність «реїфікованого „я”» перед стражданнями «природи». Не викликає сумніву, що монологічна модель «я», що відбивається в більшій частині сучасного юридико-екологічного мислення, є симптомом труднощів, які відчуває філософія права щодо сприйняття права інакше, ніж сукупності суб'єктивних прав, настільки ж нематеріальних, що і «природні» («моє» право, «твоє» право, «його» право), та інакше, ніж суми всіх автономних «я» «права», які можна уявити, а скоріше – як результат їх простого зіставлення. Така модель охоплює насправді майже все, крім можливості давати право, що розділяється «нами» юридичними. Але більше, ніж його проста можливість, у самому центрі сучасного правового проєкту перебуває, наш погляд, вимога таких «ми» – правових та демократичних. Саме це надає сенс усьому. І саме наполегливість щодо такої необхідності привела нас до поняття «ойкумени», до якого ми зараз переходимо.

2. Ойкумена та співіснування з людиною. Звернення до поняття ойкумени вимагає пояснення його значення, що навряд чи можна здійснити шляхом простого відсилання до якихось слів. Усе це вимагає подальшого розвитку суджень. Але спочатку наголосимо, що це поняття є корисним для досягнення основної мети, яка полягає в позбавленні від дихотомічного образу «природи» зовнішньої, чужої для людини настільки, що виникає протиставлення – «людина» і «природа», «природа» проти «людини». Крім того, слід позбутися й образу людини як недбалого або жорстокого господаря природи – як у романах Дікенса, де головний герой, бідний хлопчик, перебуває у «природному стані» та страждає від дрібного й жорстокого господаря. Поняття ойкумени корисне для досягнення цієї останньої мети, бо на противагу такому образу необхідно терміново запропонувати інше поняття, здатне охарактеризувати зближення між людиною і природою, стати реальнішим та кориснішим, якщо йдеться про вирішення екологічних проблем. Важко було б уявити, що ми дамо лише словникову дефініцію поняття ойкумени, не розкривши його

¹ Див.: [20], особливо сторінку 203, де автор наводить аналогію, наявну між тезою про права природи та загальною юридичним формалізмом: за теорією, властивою загальною юридичному формалізму, право стає тим непоясненим принципом, що дозволяє визначити, чим воно є, і пізнати його таким. Іншими словами, спосіб буття й пізнання природи – це суто філософське знання, що, як уявляється, впливає з цих різних теорій та належить до права. Усе має правовий аспект. Право – всюди.

в контексті – у контексті, з якого повинен виходити його сенс. Вводити новий образ відносин між людиною і природою, використовуючи поняття ойкумени, – це те, за що ми можемо зараз взятися. І ми будемо робити це, спочатку спираючись – як завжди у філософії права – на сенс цього поняття, потім на перспективу, яку воно відкриває, і, нарешті, на значне посилення естетичного аспекту нашого «довкілля», де вона (ойкумена) задіяна.

Ойкумена або природа як місце проживання. Визнаймо: у понятті *ойкумена* нас особливо цікавить його етимологічний смисловий акцент¹, що вказує на землю як на місце проживання, у тому числі «життєвий простір», місце, де зустрічаються природа і культура. «Ойкумена» – це просто «місце проживання», з усіма наслідками, що звідси випливають щодо людей і речей, які хочуть або мають займати подібне місце. Августин Берк визначає поняття ойкумени радше в поетичному плані. Сьогодні, за його словами, «ойкумена – це сама Земля. Але не Земля як просто фізичне тіло, ні навіть певна екологічна сутність, як це могло бути, коли б нас – людства – не існувало. Ойкумена – це Земля, де ми живемо. Конкретніше: *це місце нашого буття*» [20, р. 12; 21].

Отже, якщо поняття ойкумени було спочатку тільки географічним поняттям, що позначає «населений простір» Землі, її поверхні, природи тощо, то сьогодні акцент на тому, що робить цей простір більшим, ніж просто «навколишнє середовище»: «ойкумена» передбачає також простір Землі, *облаштований* людиною. Навіть здатне бути поетично вираженим, як ми щойно побачили, поняття ойкумени є далеким від компромісу, властивого як романтичному, так і ідеологічному погляду. Замість цього воно лише вказує (майже прозаїчно) на те, що *на практиці* ми живемо у природі, навколишньому середовищі як у нашій оселі. Таким чином, ойкумена дає місце волі, вибору, дії; вона є частиною того, що робить наш чоловічий або жіночий спосіб життя на Землі, саму якість нашого життя залежними, зокрема, від нашого інтелекту, нашого вміння і нашої нормативності, що стосується нашого середовища проживання, яке, очевидно, має екологічні характеристики.

Однак, на відміну від чистого розуміння «екології» як так званого «дикого» безлюдного простору, а отже, не облаштованого людиною, розуміння, згідно з яким ойкумена розглядається як «будинок людини», являє собою мирську, матеріальну точку зору, що визнає нашу присутність у світі, а також проблеми і питання охорони навколишнього середовища, які необхідно брати до уваги. Тому що, за словами Августина Берка, «Земля є не тільки необхідне середовище для нашого біологічного життя, як і для всіх живих організмів у біосфері. Вона, як і ойкумена, є умовою, що дозволяє нам бути людьми. Якби не було ойкумени, ми були б якимись іншими тваринами» [20, р. 12].

¹ *Οικουμένη* походить від грец. «οίκος», що означає «поселення, житло».

Тепер, оскільки для нас неможливо, залишаючись людьми, жити подібно до тварин, культурний горизонт нашого розвитку завжди передбачає облаштування ойкумени. Знаючи про це, слід розуміти, що ця «природа», це середовище, у якому ми живемо, є вже частково нашим утворенням. Насправді воно було таким протягом багатьох тисячоліть. Точніше кажучи, ми самі, природа разом із нами так чи інакше моделювали одне одного з незапам'ятних часів, так що навіть сьогодні природа і культура часто існують у симбіозі. Але враховуючи, що ми часто живемо у близькій єдності – як «дітище», для якого середовище проживання, у першому значенні слова *habitat*¹, є невизначеним, і як «дітище», для якого визначено місце проживання, житло, у другому значенні цього терміна², – можна сказати, що ми моделюємо природу більше, ніж вона нас. Крім того, слід підкреслити, що природа, навколишнє середовище для більшої частини людства є майже домівкою.

Дійсно, досить піднятися на пагорб та подивитися на «природу», яка відкривається погляду, щоб побачити створене людиною: стежку, дорогу, не кажучи вже про оброблювані поля, будинки, або, наприклад, човни та облаштовані річки. А еколог, переконаний у зворотному, знаходячи притулок у «дикій природі», помиляється, бо простого перебування в лоні природи достатньо, аби переконатися, що «природа» прекрасна і є домівкою людини!

Спільна оселя. Наведені вище роздуми неминуче приводять до того, що ойкумена – життєвий простір, який людство розділяє і облаштовує. Усе це не може не порушувати питання про вибір, що передбачає таке спільне користування й облаштування. Постановка питання – це можливість провести критичний аналіз «анонімних сил», які часто впливають на наш вибір, значною мірою без нашого відома, однак часто визначальним чином.

Тим не менш, якщо ми включаємо природу, навколишнє середовище. Землю в межі ойкумени, перш за все виникають питання: яке місце проживання ми хочемо для себе як людство? Як ми повинні облаштовувати наш простір? Які наші критерії з точки зору комфорту, чистоти, функціональності, краси тощо? І якщо з приводу поняття ойкумени ми можемо сказати, що воно відкриває горизонт загального володіння, так це саме тому, що ми, будучи людьми, є єдиними, хто може відповісти на такі питання. Так, якщо є правдою те, що людина живе в «єдності доль» з природою, ми не повинні ігнорувати унікальну роль, яка їй випадає: тільки людина здатна діяти відповідно до стандартів, які сама розробила і згодом встановила, у тому числі й щодо навколишнього середовища. Мешкаючи на певній території або займаючи пев-

¹ *Habitat* у першому словниковому значенні означає «географічне середовище, прийнятне для життя тварин та рослин».

² *Habitat* у другому словниковому значенні означає «спосіб організації та заселення людиною простору, де вона проживає».

ну територію, тварини за необхідності можуть вдатись до втечі. У людини ж усе інакше; безумовно, вона може переміщатися, але втеча з ойкумени неможлива. І тільки людина може спробувати виправити ситуацію, яку вона вважає непридатною для життя.

Підкреслюючи той факт, що природа, блакитна планета, наша планета, є нічим іншим, ніж нашим будинком, ми прагнемо, відверто кажучи, тільки про це нагадати. Таким чином, ми хочемо, щоб читач запам'ятав, що необхідне розумне облаштування «людського будинку». Як ми бачимо, з точки зору ойкумени здається, що ніщо не є абсолютно стійким. Інтелект, здатність, властива саме людському розуму, постійно перебуває в дії, аналізуючи й оцінюючи різноманітний досвід у перехрещених світах природи і культури. І оцінка, продовжена людським досвідом проживання в ойкумені, зумовлює, певно, оцінку останньої.

Сьогодні наука, або «екологічні» науки, виявляється ефективною щоразу, як мова заходить про те, щоб вдатись до якихось дій з облаштування ойкумени. Ми не говоримо тут про «екологізм», але подібні науки вчать відносинам між істотами і навколишнім середовищем, допомагають створити різні «інструменти» і пролити світло на наш вибір. Оскільки якщо проживання на Землі сьогодні можливе для людини лише за умови повного розуміння причин останнього (поки не доведено зворотного), то це «розуміння» може бути отримано тільки з науки. І науковий аналіз може лише стати свідченням про наш спосіб населяти ойкумену: таким чином, «екологія» розуміється як наука, що вивчає відносини між істотами, у тому числі людьми та їхнім оточенням – тобто відносини людини й ойкумени.

Щодо конкретно зробленого вибору, а також дій, які мають бути зроблені на підставі інформації, наданої наукою, ми повинні вірити у «винахідливість» людини. Людина не підкоряється «природі», а живе в ній: вона автономна і, отже, «вільна» для того, щоб використовувати всі свої здібності для облаштування й захисту природи.

Цікаво звернутися до різних екологічних сценаріїв катастроф (деякі з яких було передбачено в 1960, 1970, 1980 або 1990 рр.) [22–25] і нагадати, що вони не відбулися. Сценарії про виснаження запасів нафти, усіх природних ресурсів або про голод, що призведе до значного скорочення людства наприкінці минулого століття, сьогодні викликають посмішку. Незважаючи на наукове підґрунтя, не бралось до уваги один фактор, що не піддається науковому виміру, – це людська винахідливість. Така винахідливість «працює» як людина: людина включає свою кмітливість і, оскільки природа і культура невіддільні, постійно повертається до свого «дому», до ойкумени. Замість того, щоб перебувати під владою якоїсь зумовленості, людина є відповідальною за свою долю.

Так зникають за межами «антропоцентризму», а також будь-якого «ексцентризму», контури особливого місця людини, які впливають з простого і незаперечного факту, що людина є самостійною істотою, яка *живе* на Землі. Однак усе це – лише обриси майбутніх необхідних нормативних діалогів про той будинок, яким є ойкумена.

Жити в красі ойкумени. Описавши природу як місце проживання, тобто як ойкумену, і наголосивши на тому, що поділ цього місця між усіма мешканцями передбачає постійний вибір, почнімо дослідження третього напрямку, що приведе нас до міркувань естетичного характеру – розгляду питання про «красу» довкілля.

Спершу визнаймо, що за результатами аналізу різних думок, які ратують за «природу» як «суб'єкт права», ми мусили з подивом зазначити, що всі вони структуровані відповідно до понять «добра» і «справедливості». Тим часом, за винятком, можливо, надто особистих суджень, такі поняття не мають нічого спільного з відносинами людини з природою. Однак, незважаючи на те, що поняття «добро», «справедливість» і «краса», як правило, сприймаються як елементи єдиної трилогії, усе ж поняття «краси» проступає на горизонті смислу ойкумени. І «краса», таким чином, являє собою радше вимогу, ніж поняття, оскільки необхідність жити на Землі в стані «краси» впливає зі змісту поняття ойкумени.

Дійсно, з цього останнього поняття випливає, що нам як людям необхідно жити на Землі так, щоб ми могли скористатися нею повною, а отже, раціональною мірою! Цілком прийнятно і законно використовувати ресурси Землі та пристосовувати науку й техніку для цієї мети. І це не виключає необхідності діяти таким чином, щоб наше довкілля завжди було чистим, приємним, отже прийнятним для життя, а зовсім не навпаки. Забруднені ґрунти, не кажучи вже про суцільно забруднені регіони, зовсім не свідчать про адекватне облаштування Землі; погане, згубне для здоров'я, якщо не смертельне, повітря явно несумісне з будь-яким проживанням. Яким чином людина може водночас жити на землі як в ойкумені і при цьому не жити на землі в красі?

Хто б не брався за вирішення екологічних проблем у юридичному вимірі, естетичне питання через його масштабність буде якщо не заперечуватися, то принаймні не братися до уваги. Енвайронменталізм, що претендує на статус «науки» або «контрнауки», не є винятком. Проте облаштування «людського будинку» та естетичні чинники йдуть поруч. Якщо ми дбаємо про красу свого власного будинку, то чи не повинні ми опікуватись красою іншого житла, яке ми поділяємо з усім людством? Хіба ми не маємо відродити естетичний інтерес до «людського дому», інтерес, що втрачається настільки, що його вже витіснили деякі інші економічні, приватні, нагальні і, як наслідок, дуже обмежені інтереси?

Запах і звук вихлопів, що поширюються на кілометри, понівечені гори, вежі і лінії електропостачання, вода з розливою нафтою, приватизовані, а згодом забетоновані на догоду багатим прибережні зони тощо – це проблеми не тільки екологічного, а й естетичного порядку.

Відтепер одне з найважливіших завдань полягатиме у прийнятті до уваги й естетичної складової щоразу, коли йтиметься про облаштування ойкумени. Це вимагає більш серйозного розвороту публічної позиції на користь «краси», естетичної організації, однак не на кшталт ексклюзивних спеціалізованих галерей або художніх музеїв, а як першочергова людська зацікавленість у розвитку ойкумени.

Для усвідомлення ойкумени. Отже, ойкумена, або Земля як «людський дім», запрошує нас до роздумів над тим, що ж означає вислів «жити на Землі в красі». Таким чином, поняття «ойкумени» нічого не передбачає, але тільки нагадує, що ми, люди, живемо на Землі і в горі, і в радості. Тому саме ми маємо визначити, що означає «жити на Землі в красі», тому що Земля, або природа, ніколи не дасть відповіді на це питання!

Крім того, ми відповідальні не тільки за вирішення «красивих» наукових, технічних та інших рішень екологічних проблем, які зв'язані з нашою «домівкою», але також за відображення їх у нормативному плані.

3. Публічна нормативність. У питаннях про навколишнє середовище (більше, ніж у будь-якій іншій сфері) проблеми мають спочатку стати предметом громадських слухань, де громадяни є «професіоналами з питань проживання людини» – такими як містобудівники, географи, геодезисти та юристи. Чи не повинні ми, люди, бути впевненими в тому, що для вирішення питань навколишнього середовища, як і в інших сферах, у нас є «розумна» публічна нормативність, що збігається з напрямком наших дій? Але як ми можемо, власне, сформувати таку нормативність? Чи йтиметься лише про її розвиток достатньою мірою, щоб відновити те, що ми завжди робили, тобто довіряти політикам та/або різним співтовариствам експертів, юристів, екологів тощо, які мріють тільки про те, щоб змінити одне одного? Навпаки, ми вважаємо, що тільки нормативність, яка живиться демократичними дебатами в суспільній сфері, може сьогодні бути адекватною. Тому саме в руках демократів має бути вирішення екологічного і нормативного питання, яке, врешті-решт, має бути найприроднішим з усіх, враховуючи, що остаточні питання про ойкумену пов'язано з тим, яким чином ми, люди, живемо в нашому «будинку»-Землі і як ми його облаштуємо. Але на даний момент, принаймні, ця потреба у переведенні питання про екологічну нормативність до рук демократів спонукає переглянути наше бачення публічної нормативності й особливо уявлення про її створення.

Публічна нормативність та інтерсуб'єктивність. Сьогодні нормативність, що відповідає ойкумені, може бути розроблена тільки за участі громадян як суб'єктів права. Саме тому вкрай важливо якомога конкретніше думати про публічну нормативність як про породження демократичної автономної законотворчості. Саме в ресурсах, доступних для демократів, слід шукати умови для вироблення спільних, громадянських та демократичних публічних норм. У цьому сенсі публічна нормативність має бути результатом інтерсуб'єктивного процесу.

Доречно зауважити, що жодна публічна нормативність ніколи не замінить етику або індивідуальну мораль, тобто публічна нормативність жодним чином не в змозі замінити міриади «етик совісті», що випливають з різних «норм», які можуть забезпечити совість кожного індивіда; норм, під час розроблення яких звертаються до «автономного судження» – в ідеалі раціонального, але, на жаль, насправді дуже вразливого і підданого різним помилкам, на які тільки здатний будь-який моральний суб'єкт¹. Крім того, нам абсолютно необхідні ці етичні норми, тому що вони приховують у собі важливу енергію, що визначає зусилля людини і пояснює її дії або просто змушує відчувати занепокоєність.

Однак це не означає, що йдеться тільки про якесь узагальнення, протиставлення і перетворення на «публічні» різних індивідуальних етичних поглядів, як пропонують деякі теоретики [26; 27]. Бо щойно звертаються до питань, пов'язаних з ойкуменою, починають розуміти, що для вирішення проблем недостатньо в односторонньому порядку волати до совісті тієї чи іншої особи; тепер необхідно конкурувати, щоб мати можливість звертатися до формування загальної політичної волі. Для нас, людей, факт проживання разом на Землі зводиться до активної «інтерсуб'єктивності». І треба знати, що вона виявляється як загальний горизонт великої людської роботи, культурного перетину, сповненого ресурсами, зокрема взаємозамінними, які дозволяють у нормативному плані вирішувати проблеми, що їх ставить інтерсуб'єктивність.

Тому здається перспективним постулювати те, що «публічна нормативність» залежить тільки від наших демократичних позицій і розглядати як вирішення проблем навколишнього середовища нормативність ойкумени, яка побудована на міцному фундаменті публічного простору, що залежить лише від аргументів і причин, що виникають з багатоаспектного життя в суспільстві. Така нормативність зможе багато в чому надихатися «комунікативною дією» і «деліберативною демократією» Юргена Габермаса [13; 28–30; 17, р. 91–150]. Автор, беручи до уваги ті ж параметри, також робить акцент на комунікації, яка, на його думку, впливає на взаємну публічну діяльність, дозволяючи «зу-

¹ Уточнення: що відрізняється від індивідуальної моралі «реїфікованого “я”», яке створює екологічну «причину».

стрічатися» різним аргументам і доводам кожної людини. Таким чином, публічний характер нормативного відбору дозволяє всім громадянам вільно висловлювати їхні турботи, бажання, образи тощо у формі нарацій, інтерпретацій та аргументів, підтверджуючи інтерсуб'єктивний характер існування людини і способу її життя в ойкумені.

Дійсно, одного разу поховавши «фундаменталістську»¹ перспективу, яка досі залишається неймовірно сліпою в царині юридичної думки, залишається тільки визнати, що жодна норма не зможе належним чином керувати діями сучасної людини без її згоди, отриманої в рамках демократичної процедури. Тому в будь-який момент людина має бути готова зайняти певну позицію щодо конкретної нормативної пропозиції й бути спроможною сформулювати власну думку щодо конкретної нормативної пропозиції, аби визначити, чи заслуговує вона на правовий статус. Оскільки тільки право, породжене демократією і зрозуміле як процес відбору норм та інститутів, здатне відповісти на запити юридичної сучасності.

З цього випливає, що публічна нормативність як у частині питань охорони навколишнього середовища, так і в питаннях облаштування ойкумени може бути сформована тільки в результаті демократичного гласного процесу. За визначенням, такий процес має гарантувати кожному можливість висловитися, взяти участь, і як наслідок людина також повинна виступати проти всіх різнорідних сил, що оточують її та загрожують її автономії. І як поняття «ойкумени» хоче затвердити спільне існування людей на практиці, так і демократичний процес, що забезпечує гласність і взаємність обміну різними думками щодо відповідних правових питань, стверджує це в нормативному плані.

Гласність та публічні дискусії. Для встановлення певної публічної нормативності щодо ойкумени доведеться пролити світло на важливі «факти», оскільки здатність зробити демократичний вибір багато в чому залежить від зважування різних інтересів, що виникають при облаштуванні «людського будинку». І, на відміну від «еколога», який залишається в добровільній сліпоті та сприймає «природу» однобічно, житель ойкумени не тільки може, а й повинен виходити з якомога більшої інформації та інтересів і робити вибір, який – як йому відомо – ніколи не буде ідеальним.

Багато чого ще можна сказати, але ми обмежимося кількома короткими зауваженнями. Одну з головних проблем (чи не найголовнішу) пов'язано з тим, що в людській спільноті, у людей – у нас є безліч інтересів, які, хоча й законні, але в своїй основі є антагоністичними. Чи може глобальна пробле-

¹ Слово є неологізмом та описує те, що належить або відсилає до одного чи декількох «фундаментальних дискурсів» (про норми, інститути тощо).

ма забезпечення всіх жителів планети достатньою кількістю їжі виправдати використання генетично модифікованого насіння? Чи повинна боротьба з розростанням міст, коли міста захоплюють дедалі більше й більше орної землі, також протистояти тому, що внаслідок урбанізації люди перестануть бути бездомним, покинуть погані житла? За яких обставин забруднення внаслідок діяльності заводу дає підстави зробити працівників цього заводу безробітними? Чи повинні стан тропічних лісів та вирубка лісу в масштабах усього світу спонукати нас ратувати за інтенсивне лісівництво?

Зіткнувшись з такими суперечностями, справедливо буде запитати, чи не повинні ми вміти проводити відмінність між дією, з одного боку, та її виконавцями, які переслідують свої інтереси, – з іншого. Навіть якщо це призводить до зазіхання на якийсь тропічний ліс, хіба немає різниці, справді, між двома видами захоплення землі: родиною бідняка чи міжнародною компанією? Перше привласнення нічого не робить для економічного розвитку, друге може виявитися значною інвестицією і може створити не тільки безпосередньо, а й побічно чимало робочих місць. Тим не менш у таких випадках завжди буде безглуздо очікувати однакового рішення, тому що врешті-решт усе залежатиме від місця, обставин і законодавчих рішень, які ми, люди, повинні були б прийняти і які є придатними для нашого життя на Землі.

На відміну від того, хто не бачить нічого, крім можливості затвердити свою модель, можна сказати, що розроблення публічних норм є прекрасною можливістю для створення та обміну інформацією з метою показати зацікавленим особам множинний вибір, який вони як повноправні учасники мають робити з усією відповідальністю. Насправді, будучи чимось більшим порівняно з простою можливістю зробити, розроблення публічних норм вимагає подібного обміну інформацією. Ця потреба відчувається більш гостро, щойно починає розглядатися питання про «анонімні сили», які можуть вступити в гру під час вирішення екологічних проблем.

Тому що кожна дія в більшості випадків має наслідки, які одна людина не може знати або передбачити. Звичайно, чимало людей тепер мають гарне уявлення про те, як утворюється смог і що він погано впливає на життя великої кількості городян. Але залишається фактом, що ніхто ніколи цього не хотів, так само, як і зпустелення, забруднення навколишнього середовища тощо, і цей факт показує, що в галузі охорони навколишнього середовища лише заходи – одночасно вживані всіма і на підставі досить точної інформації – у змозі дати бажані результати.

У зв'язку з цим і з урахуванням кінцевої мети, що полягає в тому, щоб поселити красу в «людський дім», чи не виникає у нас потреба в науці, у нових технологіях, у нових джерелах енергії, у нових виробничих процесах тощо? Чи не час переосмислити «науку» і «технології» так, щоб вони рівним і належним

чином задовольняли всі людські потреби «проживання»? Це, звичайно, не повернення в кам'яну добу, ідеться про значні інвестиції в «науку».

У підсумку, уявляється, що немає жодного іншого можливого вирішення нормативних проблем навколишнього середовища, ніж через розкриття інформації, якою можуть володіти всі зацікавлені сторони, будь вони близько або далеко. І саме на основі цієї інформації, яка проходить публічне обговорення, може бути зроблено демократичний вибір. Тільки так є можливим право ойкумени – «спільне нормативне життя», сумісне зі «спільним реальним життям».

За демократично розподілену ойкумену. У перспективі суспільної нормативності треба прямо сказати: щодо правових питань було б можливо ділитися інформацією і знаннями, так само як і обговорювати свої доводи та аргументи. Інформація не має бути привілеєм деяких людей, долею тих, хто «знає», бо вчені, фахівці, чиновники, технократи та політики охоче скорочують інформацію до простої передачі, де передавач – той, хто «знає», а приймач – той, хто «не знає». Але ж інформація має дати користь усім, щоб зробити свій внесок у формування спільної політичної волі. Як суб'єкти права ми залежимо від якості самого процесу з відбору норм.

Побудова публічної нормативності, отже, проходить через послідовну мобілізацію людей, зацікавлених у конкретному питанні щодо ойкумени. Це цілком зрозуміло, оскільки ясно, що це ті самі люди, які населяють ойкумену, які в ній живуть, які найкращим чином можуть визначити особливості свого хазайнування. І саме з громадського обговорення виникають усі ці побажання, проблеми, плани і досвід, численні наративи, інтерпретації та аргументи. І зрештою, таке рішення буде моментом протистояння екологічних професіоналів із зацікавленими людьми, з суб'єктами права. Тільки в такому котлі, у злитті перспектив, в об'єднанні досвіду в людей з'явиться можливість відчувати пульс їхнього власного «будинку».

Багато в чому у нас, людей, є тільки один ресурс – це демократичний процес. Він також представляє «нас» юридичних, завдяки чому ми можемо посправжньому вирішити екологічні проблеми або проблеми, пов'язані з ойкуменою, і передусім встановити норми, яким ми зможемо відповідати і які відповідають нашим бажанням – зокрема, бажанню жити на Землі в красі.

Висновки. Наприкінці нашої роботи слід востаннє загострити увагу на тому, що у нас, людей, є тільки ойкумена, немає іншої Землі, «запасної планети». Таким чином, ми зацікавлені в занятті більш скромного становища, як нам це рекомендує поняття «ойкумена».

На відміну від фаталістів, яких у цій сфері налічується легіони, перспектива, що її відкриває ойкумена, спонукає нас подвоїти наші зусилля, щоб розвивати наш інтелект, збагачувати наші науково-технічні знання і покращу-

вати наші нормативні системи, для того щоб наше «житло» було якомога приємнішим для всіх. Замість того, щоб тримати нас в ілюзії тих магічних рішень і формул, чи то етичних, чи то моральних, чи то якихось інших, концепт ойкумени тільки попереджає нас про те, що облаштування нашого будинку міститься в межах «практики».

Саме нам належить винайти науку і технологію, які дозволять насолоджуватися кращим будинком; саме нам належить облаштовувати – як практично, так і в нормативному плані – ойкумену, аби мати можливість жити в красі.

Підбиваючи підсумки, скажемо, що потрібно тільки вкласти мінімум реалізму в голови, особливо в гарячі, для розуміння того, що не існує магічного вирішення проблем довкілля. Наші проблеми збезліснення, зпустелення, забруднення, одним словом, погіршення стану довкілля є досить реальними. Але вирішення їх має бути також реальним. Усвідомлення цього засвідчить, що ми прекрасно зрозуміли, що живемо в ойкумені.

REFERENCES

1. Jonas, H. (1990). *Le principe responsabilité: une éthique pour la civilisation technologique*. Paris: Cerf [in French].
2. Hottois, G., Pinsart, M.-G. (1993). *Hans Jonas. Nature et responsabilité*. Paris: Vrin [in French].
3. Naess, A. (1989). *Ecology, Community, and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Arne Naess's Environmental Thought (1996). *Inquiry*, vol. 39 (2). <https://www.tandfonline.com/toc/sinq20/39/2>.
5. Reed, P., Rothenberg, D. (1992). *Wisdom in the Open Air. The Norwegian Roots of Deep Ecology*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
6. Singer, P. (1993). *La libération animale*. Paris: Grasset [in French].
7. Singer, P. (1997). *Questions d'éthique pratique*. Paris: Bayard [in French].
8. Serres, M. (1992). *Le contrat naturel*. Paris: Flammarion [in French].
9. Stone, S. D. (1987). *Earth and Other Ethics: the Case of Moral Pluralism*. New York: Harper & Row.
10. Stone, S. D. (1993). *The Gnat is Older Than Man: Global Environment and Human Agenda*. Princeton (N.J.): Princeton University Press.
11. Stone, S. D. (1994). *Should We Establish a Guardian to Speak for Future Generations? Creating a New History for Future Generations*. Kyoto: Institute for integrated study of future generations, 127-139.
12. Sosoe, L. K. (1992). *D'un prétendu droit de la nature: trois hypostases*. *Cahiers de philosophie politique et juridique*, 22, 181-203 [in French].
13. Habermas, J. (1987). *Théorie de l'agir communicationnel*. Paris: Fayard, vol. 2 [in French].
14. Habermas, J. (1992). *De l'éthique de la discussion*. Paris: Cerf [in French].

15. Habermas, J. (1986). *Morale et communication. Conscience morale et activité communicationnelle*. Paris: Cerf [in French].
16. Ferry, L. (1992). *Le nouvel ordre écologique. L'arbre, l'animal et l'Homme*. Paris: Grasset [in French].
17. Melkevik, B. (2004). *Horizons de la philosophie du droit*. Québec-Paris: Presses de l'Université Laval, L'Harmattan [in French].
18. Spinoza, *Éthique* http://palimpsestes.fr/textes_philo/spinoza/ethique.pdf [in French].
19. Bentham, J. (1969). *Déontologie ou science de la morale (1834)*. *Œuvres*. Aalen: Scientia Verlag, vol. 4 [in French].
20. Berque, A. (1996). *Être humains sur la terre : principes d'éthique de l'écoumène*. Paris: Gallimard [in French].
21. Berque, A. (2000). *Écoumène. Introduction à l'étude des milieux humains*. Paris: Belin [in French].
22. Meadows, D. H. et al. (1972). *The limits to growth: a report for the Club of Roma's project on the predicament of mankind*, New York, Universe Books.
23. Mesarovic, M., Pestel, E. (1974). *Mankind at the turning point: the second report to the Club of Rome*. New York: Dutton.
24. Carson, R. (1962). *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin.
25. Commoner, B. (1972). *L'encerclement*. Paris: Seuil [in French].
26. Renaut, A. (1997). *Kant aujourd'hui*. Paris: Aubier [in French].
27. Mesure, S., Renaut, A. (1996). *La guerre des dieux. Essai sur la querelle des valeurs*. Paris: Grasset [in French].
28. Habermas, J. (1997). *Droit et démocratie. Entre faits et normes*. Paris, Gallimard [in French].
29. Habermas, J. (1998). *L'intégration républicaine. Essais de théorie politique*, Paris: Fayard [in French].
30. Melkevik, B. (2002). *Rawls ou Habermas. Une question de philosophie du droit*. Québec: Presses de l'Université Laval [in French].

Мелкевик Бьярн, доктор права, профессор,
Университет Лавалья, г. Квебек, Канада

ПРАВО МЕЖДУ ЭКОЛОГИЕЙ И ОЙКУМЕНОЙ: ЗА ПУБЛИЧНУЮ НОРМАТИВНОСТЬ

В статье очерчены философские рамки ряда проблем, вызванных деградацией окружающей среды, а также современным глобальным экологическим кризисом. Автор обосновывает свою позицию, прибегая к обновлению идеи «оekoитене», и показывает конкретные философские проблемы, касающиеся отношений человека с «окружающей средой» и «природой». Особое внимание уделено последствиям, как практическим, так и теоретическим, выбору ойкуменической перспективы по отношению к парадигме юридической современности в ее постоянном становлении.

Ключевые слова: философия права, ойкумена, экология и право, природа и право.

Melkevik Bjarne, doctor juris habil, professor (tenure),
Laval University, Quebec, Canada.

THE LAW BETWEEN ECOLOGY AND OEKOUMÈNE: FOR A PUBLIC NORMATIVITY

The article has a philosophical framework of some of the concerns raised by the degradation of the environment and even the current global environmental crisis. He does this by updating the idea of the «oekoumene» to present his reasons and in particular to clarify our way of thinking about our relationship to the «environment» and «nature». Emphasis is placed on the implications, both practical and theoretical, of the choice of the perspective of the œkoumene, with regard to the paradigm of a legal modernity in perpetual construction.

Keywords: *philosophy of law, œkoumène, ecology and law, nature and law.*

Невельська-Гордєєва Олена Петрівна, кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: neveelena@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4183-6379

Нечитайло Валерія Олександрівна, курсантка групи 05-20-02
Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України,
Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна
e-mail: v.nechitaylo26@gmail.com

ФЕНОМЕН «FAKE NEWS» У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено дослідженню основних моментів використання «fake news» для маніпуляцій масовою свідомістю з метою інформаційно-психологічного впливу. «Fake news» розглядається як прихований вплив. Інформаційне вторгнення, маніпуляції, застосування соціально-психологічного впливу є серйозною загрозою як головним засадам демократичного суспільства, так і особистій інформаційно-психологічній безпеці громадян. Аналіз різновидів «fake news» та шляхи їх подолання для забезпечення інформаційної безпеки держави є метою цього дослідження.

Ключові слова: маніпуляція, «fake news», маніпулювання, інформаційна безпека, маніпулятивна техніка, інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив.

Постановка проблеми. Маніпуляційні впливи на суспільство відіграють величезну роль у формуванні й розвитку держави, її подальшому існуванні. Однією з маніпулятивних технік є «fake news» – неправдива інформація, дезінформація в соціальних медіа. Мета цього маніпулятивного впливу – введення суспільства в оману для власних цілей. Через це інформаційна безпека держави потребує постійного контролю – задля забезпечення надійного захисту життєво важливих інтересів суспільства в усіх сферах життєдіяльності. Національна безпека має першочергову важливість, її систему прописано в національному законодавстві нашої країни [1]. З поширенням інтернету набуває важливого значення безпека в кібернетично-інформаційному просторі, тому на законодавчому рівні закріплено основи та принципи забезпечення кібербезпеки [2].

Наразі Україна переживає нелегкий період у забезпеченні національної безпеки, проходячи через купу загроз, пов'язаних із гібридною війною, де вміло використовуються прийоми дезінформації та поширюються фейкові новини з метою дестабілізації ситуації в країні. Інформаційне вторгнення, маніпуляції, застосування соціально-психологічного впливу є серйозною загрозою як головним засадам демократичного суспільства, так і особистій інформаційно-психологічній безпеці громадян, у тому числі – загрозою є застосування «fake news» з метою політичного впливу та здійснення політичних завдань. Аналіз різновидів «fake news» та шляхи їх подолання для забезпечення інформаційної безпеки держави є метою цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати аналізу наукових джерел і публікацій свідчать, що у зв'язку з популярністю «fake news» цей феномен вимагає ретельного та глибокого вивчення. Актуальність дослідження пов'язано з поширенням фейкових новин у засоби масової інформації (ЗМІ), що зумовлене зміною світогляду в суспільстві, у якому істина перестала бути цінністю [3]. Вивчення особливостей «fake news» як структурного елемента інформаційно-психологічної безпеки в умовах воєнних загроз та міжнародного тероризму є актуальним як з теоретичного погляду, так і з практичного.

У ході дослідження було проаналізовано приклади недостовірної інформації в ЗМІ. Аналітичні огляди та наукові дослідження сприяли різнобічному аналізу феномену.

Важливий внесок у сучасні дослідження фейкових новин як популярного явища в сучасному медіапросторі зробили спеціалісти різних галузей: філософи, психологи, соціологи, журналісти [3–10], які розглядають психологію сприйняття фейків, соціологію поширення таких повідомлень, а також псевдоконфлікти, помилкові атаки та інші модифікації фейків, що відволікають увагу громадськості від реальних проблем.

Формулювання цілей. Метою цієї публікації є висвітлення основних моментів використання «fake news» для маніпуляцій масовою свідомістю через інформаційно-психологічний вплив у засобах масової комунікації та шляхи подолання таких маніпуляцій. Фейкова інформація як явище виступає предметом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Фейкові вкидання різноманітні, вони зустрічаються в газетних новинах, наукових публікаціях, медичних діагнозах, психологічних рекомендаціях, художній літературі, що є наслідком заперечення існування абсолютної істини.

Фейк – це спеціальна новина, подія чи журналістський матеріал, що містить неправдиву чи спотворену інформацію, що дискримінує певну людину або групу осіб в очах аудиторії [4]. Фейкова інформація поширюється з різною метою. Можна виділити: фейки, що сіють паніку серед людей; фейки, які роз-

палюють міжнаціональну (расову, релігійну тощо) ворожнечу; фейки, які поширюють хибні думки для того, щоб заплутати, відвернути від правди; фейки, які маніпулюють свідомістю; фейки, які рекламують когось або щось; фейки, які приносять прибуток ЗМІ, що його поширює; фейки, які спрямовано на те, щоб похитнути чиюсь репутацію [5].

За методом поширення фейки поділяються на мас-медійні фейки, що створені спеціально для ЗМІ, через які вони і поширюються, і мережеві чутки, коли поширюються чийсь вигадки через соціальні мережі [6].

За формою фейки поділяються на фотофейки, відеофейки та фейковий журналістський матеріал – фейкові статті у ЗМІ [7]. Фейки мають спрямованість або проти однієї людини, або проти групи осіб, або проти певного регіону чи області та навіть держави і нації. Спостерігається різноманітність цілей створення «fake news»: забезпечення популярності особи, групі осіб, організації, проєкту, твору або, навпаки, дискредитація особи, групи осіб, організації, проєкту, твору.

«Fake news» за своєю суттю є сферою мрій, фантазій, вигадки. Словник англійської мови «Collins» визначає «fake news» як «хибну, часто сенсаційну інформацію, що поширюється під виглядом повідомлень новин» [8]. Слово-сполучення «fake news» («фейкові новини») в останні роки стало популярним терміном у журналістських публікаціях, що дозволило словнику «Collins» визнати саме цей термін виразом-2017 [8]. Широка повільна фальшивих новин медіапростору демонструє той факт, що «fake news» викликають більшу зацікавленість та відгук в аудиторії, ніж реальні головні новини основних агентств новин [9].

Спочатку слово «фейк» в англійській мові вживалося як сленгове і використовувалося в кримінальному середовищі для опису виробництва чогось підробленого, фальшивого – грошей, документів, прикрас. Коли проявилась тенденція до появи великої кількості неправдивих повідомлень та новин у ЗМІ, термін «фейкові новини» перейшов із кримінального середовища до соціального та політичного дискурсу. Фахівці медіа пропонують класифікації фейків [наприклад, 7, с. 184–188], а буденність цього феномену призводить до появи терміна «паражурналістика фейкових новин» [10].

Соціологічні дослідження фіксують зростання частоти використання цього поняття: у 2017 р. порівняно з 2016 р. спостерігається зростання на 365 % [8]. У 2018 р. інтерес користувачів інтернету до терміна «фейк ньюс» зріс ще більше, ніж у попередньому році [11].

Сьогодні під фейком мають на увазі фальсифікацію, підробку, ситуацію, коли щось видається за інше: fake – це фальшивка, шахрайство, підробка. При використанні fake як дієслова, воно виступає як дія – шахраювати, обжурлювати, підробляти, фальсифікувати, прикидатися тощо [4]. Фейкові новини

можна визначити як інформаційний продукт, у складі якого частково або повністю відсутня правдива інформація [4].

Деякі журналісти розглядають термін «фейкові новини» як синонім поняття «газетна качка», проте якщо «газетні качки» як скандальна інформація поширювалися в жовтій пресі, то фейкові новини з'являються в сучасних респектабельних ЗМІ. Дехто з журналістів стверджує, що фейк не є синонімом «газетної качки», не є неправдивою новиною в повному сенсі, бо, як відомо, сучасний «фейк ньюс» не просто брехня, як раніше «газетні качки»; це – брехня, яка є правдою для певної субкультури, це інша реальність, у яку вірять [3].

Традиційно людство вірило в абсолютну істину, її існування. Наукову діяльність пов'язано з пошуком абсолютної істини. «В основі слова “університет” лежить концепція єдності істини, яка “одна багато в чому”», – стверджують Н. Гайслер та П. Боккіно, тобто абсолютна істина вивчалася різними науками [12, с. 31]. Вчені вважають, що є єдність (unity) в різноманітності (diversity), тобто university: «Таке ставлення до істини було засноване на абсолютах, однак у постмодерністський період подібний спосіб мислення непопулярний, і університет перетворився на плюра-верситет. Різноманітність перетворилася на плюралізм, і істина перестала бути єдиним гармонійним цілим, яке шукали та відкривали серед безлічі поглядів на світ. Тепер вважають, що віра в таку істину схожа на наукову єресь» [Там само].

Процес відходу від пошуку істини йшов поступово. М. А. Гусаковський стверджує, що це результат констеляції, поєднання нових структур та структур минулого [13, с. 57]. Обґрунтовано погляд, згідно з яким причина уникнення пошуку істини є односпрямованим об'єктивним процесом, в основі його – світоглядні зміни, які переважають у соціумі [14, р. 494]. Формальне «зникнення» істини приводить до поширення альтернативної реальності, що забезпечує існування «fake news» [15, р. 42]. Масштаби явища дозволяють деяким експертам казати про виникнення феномену «fake reality» як нової нормальності [16, с. 6].

В умовах сьогодення поняття «fake news» поширене за рахунок неспинного темпу розвитку інформаційних технологій та комунікацій. Водночас історія налічує багато прикладів застосування таких або схожих явищ.

Як зазначається у словнику Меріам-Вебстер (Merriam-Webster), поняття «fakenews» в англomовному інформаційному просторі з'явилося наприкінці ХІХ ст., з поширенням використання прикметника «fake / fakenews» – «підроблений / підроблені новини» замість «false / falsenews» – «неправдивий / неправдиві новини». Між цими словами існує різниця, яка дозволяє встановити між ними певні родо-видові відношення: false означає передусім «неправдивий» (nottrue), «некоректний» (incorrect), водночас fakeє не просто «неправдивий» (nottrue), але «такий, що імітує» (imitation), «підроблений»

(counterfeit), тобто характеризує явища та предмети, що копіюють, імітують ті, які реально існують. Саме такий зміст поняття визначає одну з основних рис фейкових новин – імітаційність [16].

Зокрема, у 30-х рр. ХХ ст., за свідченням експертів, поняттям «fake news» активно користувалися фактчекери, які викривали журналістські помилки у мейнстримних англomовних виданнях. З кінця 30-х та в 40-х рр. ХХ ст. словосполучення «fake news» використовували на позначення військової пропаганди, для опису бойових дій під час Другої світової війни. У 90-ті рр. ХХ ст. цим словосполученням почали позначати сатиру [Там само, с. 11]. У 2016 р. поняття «fake news» застосовується як термінове (зважаючи на обмежений час для коментування) та єдино можливе пояснення шокуючих новин стосовно результатів виборів у США. Таким чином, сенсом цього поняття вважали неправдиву інформацію, яку застосовували під час виборчих кампаній задля викривлення дійсності та повернення ситуації у вигідний для себе бік.

Наразі терміном «fake news» можна назвати все, що трактується як неправдиве, несправжнє. Існує два основних підходи до визначення неправдивої інформації: вузький підхід та широкий підхід. Вузький підхід застосовується лише в випадках, коли йдеться про новини: фейкові новини сприймаються як вигадані історії. Використання ширшого підходу до «fake news» пов'язано з тим, що цей термін можна поставити на одному рівні з такими поняттями, як «місінформація» (mis-information) – несвідомі помилки та подання неточних або перекручених фактів; малінформація (mal-information) – свідомо публікація приватної або чутливої інформації, що може зашкодити; «дезінформація» (dis-information) – неправдива інформація, сфальсифікований контент, неправдиві чи сфальшовані зв'язки між певними подіями, що поширюються з наміром зашкодити, поєднання місінформації та малінформації, свідоме фальшування фактів; «фальсифікація»; «маніпулювання». В умовах інформаційної війни широкий підхід до «fake news» адекватно відображує картину альтернативної реальності.

Фейки упродовжуються також у науковій сфері. Так, для привернення уваги до фейкових наукових досліджень група англійських учених поставила експеримент: протягом року науковці з цієї групи писали статті, у яких висвітлювали неіснуючі дослідження [17]. Джеймс Ліндсі, Хелен Плакроуз та Пітер Богоссян зізналися, що протягом року з серпня 2017 р. по серпень 2018 р. навмисно писали «абсолютно безглузді і навіть відверто абсурдні наукові статті в різних галузях соціальних наук, щоб довести: ідеологія в цій сфері давно взяла верх над здоровим глуздом» [Там само]. Автори використали вигадані імена, незважаючи на це фейкові статті успішно проходили рецензування в наукових журналах. Вражаючим є факт, що одну з найбільш абсурдних статей було відзначено спеціальною нагородою того наукового журналу, де вона була

опублікована. З 20 написаних псевдонаукових робіт щонайменше сім було від-рецензовано провідними вченими та прийнято до публікації. «Щонайменше сім» – тому що ще сім статей перебували на етапі розгляду та рецензування в той момент, коли вчені повідомили про проведений експеримент.

Наука ставить за мету встановити істину, наполягають автори, але в галузі соціальних досліджень істина вже давно мало кого цікавить, головне – це наукоподібність тексту статті [17]. Проте саме викривальну діяльність англійських учених ЗМІ називають неетичною – журналісти не проти самих фейків, але жорстко проти їхніх викриттів.

Фізик Алан Сокал став автором однієї з фальсифікацій ХХ ст., коли надрукував статтю «Порушуючи кордони: до питання про трансформативну герменевтику квантової гравітації», сатиричну, по суті безглузду, але первантажену як науковою термінологією, так і посиланнями на популярні пост-модерністські концепції. Хоча рецензенти і вважали статтю дебютантською, проте вона була оприлюднена в академічному журналі «Social Text» Університету Дьюка в 1996 р.

Коли Алан Сокал вирішив, що настав час розкрити містифікацію, йому довелося це робити на сторінках іншого журналу – «Lingua Franca», оскільки журнал «Social Text» відмовився друкувати спростування автора на надруковану статтю в своєму журналі [18]. По суті, А. Сокал створив імітацію наукових міркувань, зіграв у науку, здійснивши сатиричну пародію. Містифікація Алана Сокала в цій сфері завершилася написанням книги «Інтелектуальні хитрощі», виданою у співавторстві з Жаном Брікмоном. Подібні експерименти з псевдонауковими публікаціями проведено і в Україні, де один з авторитетних наукових університетських журналів, отримавши фейкову статтю, своєчасно розпізнав містифікацію автора цієї статті й включився в запропоновану гру: редакцією була зроблена верстка фейкового варіанта журналу з отриманою статтею, яку й було направлено автору [19]. Фейк спровокував альтернативну реальність: псевдостаттю було надруковано в псевдономері журналу.

Серед фейкової інформації можуть бути неіснуючі міста та країни на картах. Житель Великобританії виявив на сервісі «Google Maps» неіснуюче місто Арглтон у графстві Ланкашир на північному заході Англії, хоча реально на його місці – чисте поле [20].

«Фейкові новини» про відомих людей, популярних діячів культури та мистецтва нерідко зустрічаються в сучасному інформаційному просторі. Періодично з'являються в інтернет-новинах помилкові повідомлення про смерть або хворобу відомих співачок чи популярних акторів. З'являються в мережі інтернету фейкові сторінки, що публікують фейкові новини. Так, фейкова інтернет-сторінка «Guardian» повторювала візуальне оформлення сайту британської газети «Guardian», проте її адреса відрізнялася від url справжнього сайту газети однією літерою – латинську «i» в ньому було замінено на літеру «i» [17].

Явище «fake news» стало настільки поширеним, що уряди низки держав змушені вживати певних заходів. Законодавці намагаються протидіяти фейк-нюс та поширенню хибної інформації в ЗМІ: якщо суд вважає, що треба прибрати фейк, то – треба прибрати. Реакція журналістів ЗМІ – негативна: закони, спрямовані на боротьбу з «fake news», вони називають: «закон про наклеп», «закон про обмеження свободи слова», «закон про соцмережі», «закон про цензуру».

У Німеччині в жовтні 2017 р. набрав чинності закон про накладення штрафу на інтернет-видання за систематичне порушення правила несвоєчасного видалення фейкових новин або повідомлень, що розпалюють ненависть [21]. Для винесення рішення щодо спірних ситуацій Міністерством юстиції створений спеціальний орган. Реакція ЗМІ вкрай негативна: «...закон не допоможе вирішити проблему ненависті – уряд Німеччини таким чином просто намагається перекласти відповідальність за її вирішення на соціальні мережі» [Там само]. Журналісти інтернет-видань не зацікавлені бути відповідальними за оприлюднення «fake news» і тому різко критикують закон: висловлюється занепокоєння тим, що цей закон обмежить свободу слова, наполягають на тому, що він ніяк не допоможе в подоланні такої важливої соціальної проблеми.

Національна асамблея Франції в липні 2018 р. схвалила законопроект про боротьбу з «фейковими новинами». Уперше законодавці у Франції давали визначення «fake news». Опозиційно налаштовані політики критикували запропоновані владою варіанти, проте більшість у нижній палаті не прийняла запропоновані заперечення. Фейком ухвалили вважати будь-яке неточне чи хибне твердження та звинувачення незалежно від контексту [22].

Тепер французький суд приймає рішення: вважати те чи інше повідомлення фейком або достовірною інформацією. Реакція французьких ЗМІ аналогічна реакції німецьких ЗМІ, тобто вкрай негативна: на нас чекає диктатура суддів; нова правова норма гранично розмита; закон спрямований насамперед проти певних медіа [Там само].

Медіаресурси ставляться до законодавчих ініціатив обмежити поширення «фейк-нюс» вкрай негативно. Цей факт свідчить про істотну зміну світогляду в суспільстві, що є наслідком заперечення існування абсолютної істини. «Fake news» – це альтернативна реальність, у якій є зацікавленість [15].

Факт негативного ставлення самих ЗМІ до законодавчих ініціатив, спрямованих на боротьбу з фейковими новинами, свідчить як про суттєву зміну світогляду в суспільстві, що є наслідком заперечення існування абсолютної істини, так і специфічної сутності «фейк-нюс». Ця сутнісна природа «fake news» пов'язана не просто з брехнею, дезінформацією, маніпуляціями, боротьба з якими має певну мотивацію. Сутність фейкових новин визначається ігровою природою явища, що вивчається [23]. Саме ігровий зміст і дозволяє вірити у фейкову інформацію як таку, що реально існує в альтернативній реальності [15].

Громадська організація «Центр Медіареформи» – освітня платформа, заснована Могилянською школою журналістики з метою запровадження в Україні високих стандартів журналістської освіти, підвищення рівня медіаграмотності, інформування про небезпеки пропаганди та поширення неправдивої інформації (фейків) у ЗМІ. «Центром Медіареформи» 2 березня 2014 р. був запущений сайт для перевірки фактів «Stopfake.org». Команда сайту «Stopfake.org» займається пошуком фальшивих новин та їх спростуванням. Сайт «Stopfake.org» неодноразово своєю роботою розкривав неправдиву інформацію стосовно подій, які відбувалися в Україні, інформацію, яка формувала хибне уявлення про українців на міжнародному просторі [24]. Команда «StopFake» одна з перших започаткувала метод MAD (monitoring, archiving and debunking) – принцип перевірки фактів для боротьби з дезінформацією та підвищення стійкості до деструктивних медіавпливів.

Також велику роль у боротьбі з фейковою інформацією в Україні й підвищенні медіаграмотності населення відіграють міжнародні й українські громадські організації. Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів («IREX / Україна»), яка упроваджує з 2009 р. програму «Бібліоміст», у 2015 р. розпочала упровадження програми медіаграмотності для громадян за підтримки Міністерства закордонних справ і міжнародної торгівлі Канади (DFATD Canada) у партнерстві з Академією української преси та громадською організацією «Центр Медіареформи». Сутність цієї програми полягає у підвищенні спроможності громадян аналізувати новини та виявляти неправдиву інформацію. На цьому проєкті було підготовлено 428 тренерів з медіаграмотності громадян, які також за кілька місяців навчили 14 тис. 803 осіб відрізнити правдиву інформацію від пропаганди [25].

Інформація із соціальних мереж та інтернет-медіа не завжди є достовірною; вона характеризується певним ступенем вірогідності. Для того щоб переконатися в достовірності інформаційного повідомлення, необхідно застосовувати різноманітні підходи до аналізу текстів з метою виявлення маніпулятивної й недостовірної інформації [5].

Для того щоб запобігти поширенню фейкових новин у соціальних мережах, видання «The Huffington Post» склало перелік простих правил, як їх розпізнавати [Там само]:

1. Читати більше, ніж назву, бо не завжди назва відповідає тексту. Новина може не мати жодного відношення до назви.

2. Оцінити надійність джерела повідомлення. Необхідно перевіряти за допомогою пошукових систем надані тексти, тоді можна зрозуміти, чи є інформація, що поширюється, правдивою. Потрібно аналізувати новину та переглянути її ще в декількох джерелах.

3. Звертати увагу на дату та час публікації. Найчастіше зловмисники публікують старі новини та видають їх за нові.

4. З'ясувати, хто автор. Ознайомлення з попередніми публікаціями автора допоможе зрозуміти, наскільки адекватні його статті.

5. Ознайомитися з джерелами, на які посилається новина. Якщо в поданій новині немає жодних джерел, це дає підстави думати, що інформація є фейковою, бо, як правило, новини підкріплюються надійними джерелами.

6. Звертати увагу на сумнівні цитати і фотографії. Не ставтеся з довірою до приголомшливих назв та фотографій з місця подій.

7. Не варто поширювати новини лише тому, що згодні з точкою зору автора, бо ця інформація може бути фейковою, і в такий спосіб поширюється дезінформація.

Висновки. Неправдива інформація – «fake news» – існує в усіх сферах суспільства. Завдяки розвитку інформаційних технологій вони стали поширюватися ще швидше та охоплюють більшу аудиторію. Загроза пропаганди, дезінформації, бажання похитнути та викликати агресію приносять величезну кількість проблем у сучасному світі. Інформаційні війни є однією з таких проблем, з якими зіштовхнулися багато країн, у тому числі й Україна. Психологічні операції є надзвичайно інтерактивними та застосовуються з однією метою – знизити можливі ризики з боку населення та отримати його довіру. Тому першим кроком у бік запобігання дезінформації є медіаобізнаність, власна усвідомленість та глибокий аналіз новин, що поширюються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 01.12.2021).
3. Невельская-Гордеева Е. П. «Фейковые новости» как мировоззрение. *Аудиовизуальные медиа в условиях трансформации социокультурной среды*: материалы междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 5 апр. 2019 г.). Минск : БГУ, 2019. С. 123–128.
4. Ершов А. Что такое фейк ньюс (fake news)? URL: <https://thequestion.ru/questions/382245/chto-takoe-feik-nyus-fake-news> (дата звернення: 18.11.2021).
5. Пригорницька О. Фейкова інформація в соціальних медіа: виявлення, оцінка, протидія. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2017. Вип. 48. С. 311–321.
6. Суходолов А. П. Феномен «Фейковых новостей» в современном медиапространстве. *Евразийское сотрудничество: гуманитарные аспекты*. 2017. № 1. С. 87–106.

7. Мудра І. Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*. 2016. Вип. 15. С. 184–188.
8. Словарь Collins признал «фейковые новости» выражением года. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-41842687> (дата обращения: 18.11.2021).
9. Silverman C. This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook> (дата звернення: 19.11.2021).
10. Саркисянц В. Р., Рябова М. В. Фейковые новости: коммуникативный и лингво-юридический аспекты. *Гуманитарные и социальные науки*. 2019. № 6. С. 209–220.
11. Фейки года: кто и как нас обманывал в 2018-м. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46697557> (дата звернення: 1.12.2021).
12. Гайслер Н., Боккино П. Непокколебимые основания. Симферополь : ХНАЦ, 2003. 399 с.
13. Гусаковський М. А. Мультикультуральність і можливі стратегії ідентичності в сучасному освіті. *Філософія і соціальні науки*. 2007. № 1. С. 57–62.
14. Harmash L., Khalanska N., Nevelska-Hordieieva O., Sidak, L., Yuryeva Z A. Losev and Russian Symbolists. *Amazonia Investiga*. 2019. Vol. 8 № 24. P. 493–499.
15. Nevelska-Hordieieva O., Harmash L. Melikhova Y. Game Essence of Alternative Reality: Methodological, Philosophical and Culturological Aspects. *Agathos-an international review of the humanities and social sciences*. 2021. Vol. 12, № 2. P. 35–46.
16. Фейки як інструмент впливу на вибори : аналіт. доп. Київ, 2020. 209 с.
17. Воронин Н. Научный скандал года: ученые писали фейк-исследования, чтобы разоблачить лженауку. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45751968> (дата звернення: 03.01.2021).
18. Барбизон Б. Постмодернізм, знай своє місце! *Как физик Алан Сокал стал автором главной рационал-фальсификации XX века*. URL: <https://knife.media/science-wars/> (дата звернення: 10.09.2020).
19. Кругляк М. Чи можуть українські та міжнародні журнали надрукувати статтю з нісенітницями? Результати експерименту. URL: http://false-science.ucoz.ua/news/nadrukovana_stattja_z_nisenitnicjami_rezultati_eksperimentu/2019-09-21-75 (дата звернення: 10.09.2020).
20. На Google Maps англичанин нашел несуществующий город. URL: <https://ukranews.com/news/13304-anglychanyn-nashel-na-google-maps-nesushhestvuyushhyy-gorod> (дата звернення: 03.12.2021).
21. В Германии соцсети будут штрафовать за фейки и агрессию. URL: <https://atn.ua/ukraine/v-germanii-socseti-budut-shtrafovat-za-fejki-i-agressiju-264615/> (дата звернення: 05.12.2021).
22. Fake news: young people and social media. URL: <https://www.francealumni.fr/fr/agenda/fake-news-young-people-and-social-media-4340> (дата звернення: 05.12.2021).

23. Невельская-Гордеева Е. П., Шестопап С. С. Особенности применения умозаключений по аналогии в судебной аргументации. *Территория новых возможностей*. 2016. № 2. С. 76–84.
24. Громадська організація «Центр Медіареформи». URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/> (дата звернення: 05.12 2021).
25. У Києві підбили підсумки проекту «Програма медіа-грамотності для громадян». URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/u_kievi_pidbili_pidsumki_proektu_programa_mediagramotnosti_dlya_gromadyan (дата звернення: 05.12 2021).

REFERENCES

1. Pro natsionalnu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
2. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].
3. Nevelskaya-Gordeyeva, E. (2019). «Feykovyye novosti» kak mirovozzreniye. *Audiovizual'nyye media v usloviyakh transformatsii sotsiokul'turnoy sredy: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Minsk: BGU, 123–128 [in Russian].
4. Ershov, A. (2018). Chto takoe feyk nyus (fake news)? URL: <https://thequestion.ru/questions/382245/chto-takoe-feik-nyus-fake-news> [in Russian].
5. Pryhornytska, O. (2017). Feykova informatsiya v sotsialnykh media: vyavleniya, otsinka, protydiya. *Naukovi pratsi Natsionalnoyi biblioteky Ukrayiny im. V.I. Vernad's'koho – Scientific works of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky, issue 48*, 311–321 [in Ukrainian].
6. Sukhodolov, A. P. (2017). Fenomen «Feykovykh novostey» v sovremennom edyapros-transtve. *Evroazyatskoe sotrudnychestvo: humanyarnye aspekty – Eurasian Cooperation: Humanitarian Aspects, 1*, 87–106 [in Russian].
7. Mudra, I. (2016). Ponyattya „feyk” ta yoho vydy u ZMI. *Tele- ta radiozhurnalistyka – TV and radio journalism, issue 15*, 184–188 [in Ukrainian].
8. Slovar Collins pryznal «feykovyye novosty» vyrazhenyem hoda (2020). URL: <https://www.bbc.com/russian/news-41842687> [in Russian].
9. Silverman, C. (2017). This Analysis Shows How Viral Fake Election News Stories Outperformed Real News On Facebook. URL: <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook> [in English].
10. Sarkysyants, V. R., Ryabova, M. V. (2019). Feykovyye novosty: kommunykatyvnyy y lynchvoyurydycheskyy aspekty. *Humanyarnye y sotsyalnye nauky – Humanities and social sciences, issue 6*, 209–220 [in Russian].

11. Feyky hoda: kto y kak nas obmanyval v 2018. (2019). URL: <https://www.bbc.com/russian/features-46697557> [in Russian].
12. Haysler N., Bokkyno P. (2003). Nepokolebymye osnovaniya. Symferopol: KHNATS. [in Russian].
13. Husakovskyy M. A. (2007). Multykulturalnost y vozmozhnye strategyy ydentychnosti v sovremennom obrazovanii. *Fylosofiya i sotsyalnye nauky – Philosophy and Social Sciences, issue 1, 57–62* [in Russian].
14. Harmash L., Khalanska N., Nevel'ska-Hordieieva O., Sidak, L., Yuryeva Z. A. (2019). Losev and Russian Symbolists. *Amazonia Investiga, 8, issue 24, 493–499* [in English].
15. Nevel'ska-Hordieieva O., Harmash L., Melikhova Y. (2021). Game Essence of Alternative Reality: Methodological, Philosophical and Culturological Aspects. *Agathos-an international review of the humanities and social sciences, 12, issue 2. 35–46* [in English].
16. Feyky yak instrument vplyvu na vybory: Analitychna dopovid (2019). Kyiv. [in Ukrainian].
17. Voronyn N. (2020). Nauchnyy skandal hoda: uchenye pysaly feyk-yssledovaniya, chtoby razoblachyt lzhenauku. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-45751968> [in Russian].
18. Barbyzon B. (2020). Postmodernyst, znay svoe mesto! Kak fyzyk Alan Sokal stal avtorom glavnoy ratsyonal-falsyfykatsyy XX veka. URL: <https://knife.media/science-wars/> [in Russian].
19. Kruhlyak M. (2019). Chy mozht ukrayinski ta mizhnarodni zhurnaly nadrukuvaty statti z nisenitnytsyamy? Rezultaty eksperymentu. URL: http://false-science.ucoz.ua/news/nadrukovana_stattja_z_nisenitnicjami_rezultati_eksperymentu/2019-09-21-75 [in Ukrainian].
20. Na Google Maps anghlychanyn nashel nesushchestvuyushchyy horod (2009). URL: <https://ukranews.com/news/13304-anglychanyn-nashel-na-google-maps-nesushchestvuyushchyy-gorod> [in Russian].
21. V Hermanyi sotssety budut shtrafovat za feyky y ahressyyu (2017). URL: <https://atn.ua/ukraine/v-germanii-socseti-budut-shtrafovat-za-fejki-i-agressiju-264615/> [in Russian].
22. Fake news: young people and social media (2019). URL: <https://www.francealumni.fr/fr/agenda/fake-news-young-people-and-social-media-4340> [in English].
23. Nevel'skaya-Gordeyeva, Ye. P., Shestopal, S. S. (2016). Osobennosti primeneniya umozaklyucheniya po analogii v sudebnoy argumentatsii. *Territoriya novykh vozmozhnostey – Territory of new opportunities, issue 2, 76–84* [in Russian].
24. Hromadska orhanizatsiya «Tsentri Mediareformy» (2016). URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-nas/> [in Ukrainian].
25. U Kyievi pidbyly pidsumky proektu «Prohrama mediahramotnosti dlia hromadian» (2016). URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/u_kievi_pidbili_pidsumki_proektu_programa_mediagramotnosti_dlya_gromadyan [in Ukrainian].

Невельская-Гордеева Елена Петровна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Нечитайло Валерия Александровна, курсантка группы 05-20-02 Института подготовки юридических кадров для Службы безопасности Украины, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ФЕНОМЕН «FAKE NEWS» В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Статья посвящена исследованию основных моментов использования «fake news» для манипуляций массовым сознанием с целью информационно-психологического воздействия. «Fake news» рассматривается как скрытое влияние. Информационное вторжение, манипуляции, применение социально-психологического воздействия представляют собой серьезную угрозу как главным принципам демократического общества, так и личной информационно-психологической безопасности граждан. Анализ разновидностей «fake news» и пути их преодоления для обеспечения информационной безопасности государства является целью этого исследования.

Ключевые слова: манипуляция, «fake news», манипулирование, информационная безопасность, манипулятивная техника, информационная война, информационно-психологическое влияние.

Nevelska-Hordieieva Olena Petrivna, PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Nechytailo Valeriia Olexandrivna, cadet group 05-20-02 Institute of Legal Personnel Training for the Security Service of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

FAKE NEWS PHENOMENON IN CONTEXT ENSURING INFORMATION SECURITY OF THE STATE

An article devoted to the study of the main points of using “fake news” for manipulations of the mass consciousness for the purpose of informational and psychological influence. “Fake news” is seen as a covert influence. Information intrusion, manipulation, and the use of socio-psychological influence are a serious threat to both the basic principles of a democratic society and the personal information and psychological security of citizens. The purpose of this study is to analyze the types of “fake news” and ways to overcome them to ensure information security of the state.

Keywords: manipulation, «fake news», manipulation, information security, manipulative equipment, information war, information and psychological impact.

УДК 351.746.1

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250658>

Квіткін Петро Васильович, кандидат філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: petrkvitkin@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1598-1425

Дятлова Ірина Володимирівна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: irena518@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-3063-9772

Петрова Людмила Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, учений секретар, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна
e-mail: luida64p@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-9341-1030

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ОСОБИСТОСТІ: ФАКТОРИ ГОМЕОСТАЗИСУ

Розглянуто проблему гомеостазису інформаційної безпеки особистості в сучасному суспільстві. Досліджено фактори, що впливають на стан і тенденції інформаційної безпеки особистості. Визначено фактори гомеостазису інформаційної безпеки особистості. Обґрунтовано шляхи діяльності щодо забезпечення гомеостазису інформаційної безпеки особистості в сучасних умовах буття українського суспільства.

Ключові слова: *інформаційна безпека особистості, фактори гомеостазису інформаційної безпеки особистості, шляхи забезпечення гомеостазису інформаційної безпеки особистості.*

Постановка проблеми. Проблема гомеостазису інформаційної безпеки особистості постає актуальною науковою проблемою, яка має теоретичне і практичне значення та виявляється в декількох аспектах.

По-перше, проблема забезпечення інформаційної безпеки суспільства та особистості постає однією з фундаментальних проблем сучасного соціуму, від ефективного вирішення якої залежить стан національної безпеки держави, ефективність і сталий розвиток суспільства.

По-друге, усвідомлення сутності і змісту факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості є необхідною передумовою для формування державної політики щодо захисту інформаційної безпеки особистості, основних напрямків діяльності щодо підвищення ефективності її функціонування в сучасних умовах.

По-третє, у дослідженнях, присвячених проблемам інформаційної війни, загрозам інформаційної безпеки суспільства та особистості не приділяється достатньої уваги особистісному фактору, залишається поза аналізом такий аспект, що особистість, свідомість та психіка якої зазнали деструктивних впливів або яка неадекватно сприймає процеси суспільної життєдіяльності, постає ретранслятором інформаційних матеріалів засобів масової інформації або джерелом розповсюдження власного сприйняття та оцінки дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інформаційної безпеки держави та особистості як актуальна проблема сьогодення знайшла закріплення в нормативно-правових актах, дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців.

Загальні проблеми інформаційної безпеки стали предметом досліджень В. Богуша, О. Юдина, О. Дзьобаня, О. Данильяна, Є. Мануйлова, В. Пилипчука, Н. Волошина, Ю. Мелякової, В. Фурашова, А. Фороса, В. Ліпкана. Правовий аспект інформаційної безпеки досліджують В. Абакумов, Б. Кормич. Проблема інформаційної безпеки особистості присвятили наукові дослідження М. Воротнюк, О. Сушко, О. Золотар, Я. Жарков, М. Дзюба, І. Замаруєва, О. Шаратова, В. Петрик, Ю. Рублик, Л. Маніна, А. Єльніков, Г. Грачев, І. Кукан. Проблема пошуку шляхів забезпечення інформаційної безпеки відображено в дослідженнях А. Гуза, В. Гурковського, О. Довганя, С. Домбровської, О. Дзьобаня, В. Пилипчука, А. Манойло, Л. Дж. Хоффмана, О. Тихомирова, Р. Марутяна, О. Семченка та В. Петрика. Загрози інформаційній безпеці держави та особистості досліджуються В. Ливенко, Я. Жарковим, Л. Компанцевою, В. Остроуховим, В. Петриком, М. Присяжнюком, Є. Скулишом, Р. Чирвою, П. Шпигою, Р. Рудником, Г. Сасином.

У дослідженнях науковців проаналізовано загрози і виклики інформаційній безпеці держави та особистості, запропоновано шляхи захисту інформаційної безпеки держави та особистості, що становить науково-теоретичну базу і методологічну основу подальших наукових досліджень усього спектра проблеми інформаційної безпеки особистості. Разом із тим, високо оцінюючи дослідження науковців, слід зазначити, що в дослідженнях не знайшла теоретичного осмислення проблема факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості, яка є необхідною передумовою визначення напрямків діяльності щодо забезпечення і формування інформаційної безпеки особистості в умовах трансформації системи міжнародних відносин, загострення

глобальних і виникнення новітніх загроз існуванню цивілізації, у процесі цивілізаційної ідентифікації народів.

Метою статті є концептуалізація розуміння факторів гомеостазису феномену інформаційної безпеки особистості.

Виклад основного матеріалу. У багатогранній палітрі проблем інформаційної безпеки особистості особливе значення посідає проблема факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості. Вирішення цієї проблеми є необхідною передумовою осмислення сутності і змісту діяльності щодо захисту та формування інформаційної безпеки особистості.

Вихідним для теоретичного осмислення факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості є розуміння факторів і загроз інформаційній безпеці особистості, сутності і змісту інформаційної безпеки особистості.

На основі аналізу праць вітчизняних і закордонних дослідників авторами у статті «Інформаційна безпека особистості: теоретико-методологічний аналіз» (2021) були визначені кілька груп факторів, що впливають на стан і динаміку інформаційної безпеки особистості [5, с. 52–55].

Перша група факторів – це інформаційно-пропагандистські та інформаційно-психологічні впливи, що безпосередньо спрямовані на упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності. Інформаційні впливи залежно від мети та умов набувають характеру інформаційної війни, інформаційної боротьби, інформаційного протистояння та інформаційної взаємодії. Особливістю сучасних процесів в інформаційній сфері є органічне поєднання усіх форм інформаційних стосунків. Окрему увагу, зовсім не безпідставно, дослідники приділяють «смісловим війнам» [7; 9; 10], «ментальним війнам» [6] і «мережевим війнам» [1], які, на думку вітчизняних науковців О. Данильяна і О. Дзьобаня, спрямовано на руйнування традиційних базових цінностей певної нації та імплантацію власних [1, с. 22].

Друга група факторів, що впливають на інформаційну безпеку особистості – це соціокультурні фактори (економічні, соціальні, політичні та духовні фактори), якими постають: процеси буття людства в цілому, світового співтовариства; стан і тенденції розвитку суспільства, процеси, що відбуваються в усіх сферах його життєдіяльності; безпосередні умови життєдіяльності особистості, стан та особливості процесів життя колективів. Підкреслюючи роль цієї групи факторів детермінації інформаційної безпеки особистості, доцільно додати, що саме на зумовленість соціальними чинниками змін, що відбуваються в ціннісній системі, свого часу звернув увагу Е. Дюркгейм, на думку якого, як відзначають дослідники, суспільство є джерелом усіх людських цінностей, що впливають із соціальної реальності [4].

Третя група факторів інформаційної безпеки особистості – це рівень сформованості свідомості і сталість функціонування психіки особистості.

Четверта група факторів інформаційної безпеки особистості – це здатність особистості існувати в сучасному інформаційному просторі. Інформаційна безпека особистості – це насамперед належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, при якому досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз.

Другим вихідним пунктом для аналізу факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості є розуміння сутності і змісту інформаційної безпеки особистості. Автори, спираючись на результати власних попередніх досліджень, виходять із того, що інформаційна безпека особистості – це готовність і здатність особистості зберігати цілісність і сталість світоглядних позицій, системи цінностей і ціннісних орієнтацій, переконань і життєвих стратегій в умовах інформаційно-пропагандистських та інформаційно-психологічних впливів на свідомість і психіку, цивілізаційної ідентифікації соціуму та особистості, соціокультурних трансформацій суспільства [5, с. 56]. У структурі інформаційної безпеки автори виділяють: світоглядно-ментальну складову (знання, переконання, цінності й ціннісні орієнтації, життєві позиції та ідеали); когнітивну складову (уміння аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності); культурологічну складову (знання технологій інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, культура користування сучасними технічними засобами інформації та комунікації) [Там само].

Спираючися на розуміння факторів інформаційної безпеки особистості, сутності і змісту інформаційної безпеки особистості, можливо визначити фактори гомеостазису інформаційної безпеки особистості.

Першим фактором інформаційної безпеки особистості є рівень сформованості світоглядно-ментальної складової інформаційної безпеки особистості, що базується на світогляді особистості, системі гуманітарних та соціально-економічних знань особистості, переконаннях особистості, системі цінностей і ціннісних орієнтацій особистості, її життєвих позиціях та ідеалах.

Особливої актуальності в цьому контексті набуває рівень сформованості світоглядно-ментальної складової еліти українського суспільства, яка постає його провідною верствою. Така актуальність у сучасних умовах життєдіяльності українського суспільства зумовлена такими обставинами:

– еліта є основним суб'єктом виробництва, збереження і розповсюдження духовних цінностей суспільства, спрямовує процес цивілізаційної ідентифікації суспільства;

– представники еліт через засоби масової інформації та у процесі безпосередньої комунікації висловлюють свою оцінку і ставлення до минулого і майбутнього, сучасних подій у житті суспільства та світового співтовариства, генеруючи відповідні погляди у громадській думці;

– представники еліт є суб'єктами розроблення політичних, економічних, соціальних та інших програм розвитку суспільства, реалізація яких безпосередньо впливає на умови буття людей, і надають опосередкований вплив на погляди, ідеали і життєві стратегії особистості;

– публічне життя еліт, у якому віддзеркалюються їхні ідеали, прагнення і ціннісні орієнтації, безпосередньо впливає на світоглядні позиції громадян суспільства та їхнє ставлення до ціннісних основ буття суспільства.

Виділення світоглядно-ментальної складової інформаційної безпеки особистості як одного з її факторів зумовлює необхідність аналізу сучасного стану і тенденцій цієї складової інформаційної безпеки особистості. Ця складова інформаційної безпеки особистості формується в освітньому процесі і зумовлена парадигмою освіти, що визначає зміст і спрямованість усіх рівнів освіти, насамперед вищої освіти, у процесі функціонування якої відбувається формування світоглядно-ментальної складової інформаційної безпеки майбутньої еліти українського суспільства.

Концептуальні положення щодо змісту і спрямованості сучасної освіти сформульовано в доповіді Міжнародної комісії з освіти для XXI ст. «Освіта: прихований скарб», у якій визначено чотири основних стовпи, на яких повинна базуватися освіта [2]. Ці положення знайшли відображення в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), у якій визначається, що вища освіта забезпечує фундаментальну наукову, загальнокультурну, практичну підготовку і спрямована на підготовку фахівців, які визначають темпи і рівень науково-технічного та соціального прогресу, сприяють утвердженню гуманістичних ідеалів, норм людського співжиття, формуванню інтелектуального потенціалу нації як найвищої цінності суспільства. Серед вихідних принципів реалізації Програми насамперед визначається гуманітаризація освіти, що покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення [3]. Одним зі стратегічних завдань реформування змісту освіти у Програмі визначено оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями.

Практичні шляхи реалізації Програми визначено в постанові Кабінету Міністрів України «Про розроблення державних стандартів вищої освіти» (1998) [15], яка залишається чинною і відповідно до якої освітньо-професійна програма повинна насамперед включати: цикли гуманітарної, соціально-економічної та природничо-наукової підготовки, що забезпечує певний освітній рівень; цикл професійної (професійно орієнтованої) та практичної підготовки, що разом із попередніми циклами забезпечує певний освітньо-кваліфікаційний рівень. У листі МОН України № 1/9-304 від 17 червня 2002 р. [14] було визначено пе-

релік навчальних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки фахівців і встановлено мінімальний навчальний час засвоєння навчальної дисципліни (годин / кредитів): основи філософських знань (філософія, релігієзнавство) – 162/3; культурологія – 54/1; психологія – 54/1; фізичне виховання – 216/4; українська мова (за професійним спрямуванням) – 54/1; іноземна мова (за професійним спрямуванням) – 297/5,5; правознавство – 81/1,5; політологія – 108/2; історія України – 108/2; соціологія – 54/1; економічна теорія – 108/2. Загальний обсяг годин на вивчення цих навчальних дисциплін становив 1296 годин (24 кредити).

Зазначені нормативно-правові акти створювали всі передумови для забезпечення реалізації в національній системі освіти концептуальних підходів і тенденцій розвитку світової освіти. Така система гуманітарної та соціально-економічної підготовки зазнала трансформації у 2009 р. [12], коли було відокремлено нормативні та вибіркові навчальні дисципліни. До переліку нормативних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів було віднесено такі дисципліни: українська мова (за професійним спрямуванням) – 90/3; історія України – 90/3; історія української культури – 60/2; іноземна мова – 150/5; філософія – 90/3. До переліку вибірових навчальних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів було віднесено такі навчальні дисципліни: політологія, соціологія, психологія, логіка, етика і естетика, релігієзнавство, основи конституційного права, економіка, історія науки і техніки. І хоча загальний обсяг годин у кредитах залишився незмінним – 24 кредити, загальний обсяг годин почав становити лише 864 години.

Починаючи з 2014 р. в національній системі освіти починає домінувати технократична парадигма – це знайшло своє відображення в наказі Міністерства освіти і науки України від 25 листопада 2014 р. № 1392 [11], яким було скасовано наказ, у якому визначався перелік не лише вибірових, але й нормативних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів. Відповідно до цього в Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти [8] та Стандартах вищої освіти [17] знайшли відображення лише інтегральна, загальні і спеціальні (фахові, предметні) компетентності випускника. Такий підхід спирався на Проєкт Тьюнінг «Гармонізація освітніх структур в Європі» [16], у якому визначаються і розрізняються лише фахові та загальні компетентності, що складаються з навичок, умінь і знань. Таким чином, із Стандартів вищої освіти було виключено громадянські і соціальні компетентності, що формуються системою гуманітарного та соціально-економічного знання.

Востаннє зазначені дисципліни в національній системі освіти набували нормативно-правового статусу в 2015/2016 навчальному році, коли з метою

системного формування світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти, було рекомендовано під час розроблення навчальних планів, робочих навчальних планів на 2015/2016 навчальний рік забезпечити викладання дисциплін, що формують компетентності з історії та культури України, філософії, української мови, із загальним обсягом не менше 12 кредитів ECTS [13].

Таким чином, можливо зробити висновок, що сучасний підхід до соціальної та гуманітарної освіти суперечить основним принципам освіти у ХХІ ст., не забезпечує всебічного і гармонійного розвитку особистості та не враховує сучасних реалій буття українського соціуму, а саме: несформованість в Україні політичної нації, процеси цивілізаційної ідентифікації українського суспільства, необхідність збереження національної соціокультурної ідентичності в умовах глобалізації, процеси інформаційного протистояння в сучасному світі.

Другим фактором гомеостазису інформаційної безпеки особистості є рівень сформованості її когнітивної складової, що виявляється у вміннях особистості аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності.

Опанування системи гуманітарних та соціально-економічних знань є важливою, але не самодостатньою основою інформаційної безпеки особистості. Важливою складовою постає здатність особистості до практичного застосування системи гуманітарного та соціально-економічного знання для аналізу процесів, що відбуваються в інформаційній сфері, процесах суспільної життєдіяльності.

У процесі формування вмінь застосування системи гуманітарного та соціально-економічного знання для аналізу інформації, процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах життя світового співтовариства, житті українського суспільства виділяються два взаємопов'язаних процеси:

- опанування методології і методики аналізу інформації, процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах життя світового співтовариства, житті українського суспільства;
- формування навичок і вмінь аналізу інформації, процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній та духовній сферах життя світового співтовариства, житті українського суспільства.

Домінування в сучасних умовах у національному освітньому просторі технократичної парадигми освіти, ставлення до змісту та обсягу гуманітарної та соціально-економічної освіти, відсутність відповідних освітніх компонент, відповідних компетентностей і результатів навчання у стандартах освіти дозволяє стверджувати, що ця проблема не отримує ефективного вирішення.

Реалізація завдання щодо формування вмінь особистості аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності потребує трансфор-

мації організації вивчення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін. Сучасна практика проведення лекційних занять у складі навчальних потоків (100 чоловік) і семінарських занять (30 чоловік) не дозволяє ефективно застосовувати інтерактивні технології проведення навчальних занять, не сприяє формуванню вмінь аналітичної діяльності.

Третім фактором гомеостазису інформаційної безпеки особистості є рівень сформованості інформаційної культури особистості, що виявляється в опануванні знаннями технологій інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, формуванні культури користування сучасними технічними засобами інформації та комунікації.

Аналіз факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості дозволяє визначити основні шляхи діяльності щодо забезпечення гомеостазису інформаційної безпеки особистості в сучасних умовах буття українського суспільства. До основних шляхів такої діяльності належать:

- забезпечити перехід від технократичної парадигми освіти до соціоособистісної (суспільно-особистісної) парадигми – визначення у Стандартах вищої освіти усіх галузей знань і спеціальностей соціально-особистісних (світоглядних, громадянських, соціальних, соціально-професійних) компетентностей;

- до загальних компетентностей Стандартів вищої освіти всіх галузей знань і спеціальностей додати компетентності (здатність аналізувати й оцінювати науково-теоретичні основи і соціально-політичну спрямованість соціально-філософських та історичних концепцій, соціально-політичних і воєнно-політичних доктрин, соціально-політичних і воєнно-політичних матеріалів та інформаційних повідомлень ЗМІ; здатність аналізувати й оцінювати процеси, події та явища суспільної життєдіяльності, процеси економічного, соціального, духовного, політичного життя суспільства і світового співтовариства);

- включити до освітніх компонент освітньо-професійних програм перелік обов'язкових гуманітарних та соціально-економічних дисциплін (філософія, історія України та української культури, політологія, економіка, соціологія), що забезпечують формування світоглядно-ментальної складової інформаційної безпеки особистості, із загальним обсягом 24 кредити;

- включити до освітніх компонент освітньо-професійних програм навчальну дисципліну «Інформаційна безпека», складовими якої визначити: інформаційну безпеку суспільства та особистості; технології інформаційних та інформаційно-психологічних впливів; методологію та методику аналізу інформаційних матеріалів; культуру користування сучасними технічними засобами інформації та комунікації;

- внести зміни до організації вивчення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін щодо зменшення чисельності лекційних потоків до 30 чоловік і чисельності груп для проведення семінарських занять до 15 чоловік.

Висновки. Проведений аналіз факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості дозволяє зробити кілька висновків.

На стан та ефективність функціонування інформаційної безпеки особистості діють інформаційно-пропагандистські та інформаційно-психологічні впливи, процеси життєдіяльності світового співтовариства та українського суспільства, рівень сформованості свідомості і сталість функціонування психіки особистості, здатність особистості існувати в сучасному інформаційному просторі.

До факторів гомеостазису інформаційної безпеки особистості належать: рівень сформованості світоглядно-ментальної складової інформаційної безпеки особистості, що базується на світогляді особистості, системі гуманітарних і соціально-економічних знань особистості, переконаннях особистості, системі цінностей і ціннісних орієнтацій особистості, її життєвих позиціях та ідеалах; рівень сформованості когнітивної складової інформаційної безпеки особистості, що виявляється у вміннях особистості аналізувати й оцінювати інформацію, процеси суспільної життєдіяльності; рівень сформованості інформаційної культури особистості, що виявляється в опануванні знань щодо технологій інформаційних та інформаційно-психологічних впливів, формуванні культури користування сучасними технічними засобами інформації та комунікації.

До основних шляхів діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки особистості в сучасних умовах належать: імплементація до національної парадигми освіти принципів сучасної світової та європейської освіти; внесення до Стандартів вищої освіти компетентностей щодо здатностей особистості аналізувати й оцінювати інформацію, економічні, соціальні, політичні і духовні процеси, що відбуваються в житті світового співтовариства та українського суспільства; включення до освітніх компонент освітньо-професійних програм переліку обов'язкових гуманітарних та соціально-економічних дисциплін і комплексної дисципліни «Інформаційна безпека особистості»; внесення змін до організації вивчення гуманітарних та соціально-економічних дисциплін щодо зменшення кількості лекційних потоків і чисельності груп для проведення семінарських занять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Феномен мережевих війн: до проблеми філософського осмислення. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2021. № 3 (50). С. 11–27.
2. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище. Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века / ЮНЕСКО. 1996. URL: <https://www.ifap.ru/library/book201.pdf> (дата звернення: 20.10.2021).

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») : постанова Каб. Міністрів України від 03.11.1993 № 896. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93- %D0 %BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text) (дата звернення: 20.10.2021).
4. Дюркгейм Э. Ценностные и «реальные» суждения. *Социологические исследования*. 1991. № 2. С. 25–35.
5. Квіткін П. В., Дятлова І. В., Петрова Л. О. Інформаційна безпека особистості: теоретико-методологічний аналіз. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2021. № 4 (51). С. 46–62.
6. Коровин В. Что такое ментальная война. *Взгляд*. 2021, 29 марта. URL: <https://vz.ru/opinions/2021/3/29/1091779.html> (дата звернення: 10.09.2021).
7. Марутян Р. Р. Смыслові війни сучасності: український вимір. *Matrix-divergent*. 13.03.2017. URL: <https://matrix-info.com/rosiya-gotuyetsya-do-velykoyi-vijny-tu/> (дата звернення: 21.06.2021).
8. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти : наказ М-ва освіти і науки України від 01.06.2017 № 600 (у редакції наказу М-ва освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 584). URL: <https://mon.gov.ua> > 2020-method-rekomendacziyi (дата звернення: 20.10.2021).
9. Пелін О. В., Давидова Ю. А. Смысловая зброя в умовах інформаційних війн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Вип. 31. С. 125–127.
10. Почепцов Г. Г. Смысли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ : Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
11. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 09.07.2009 року № 642 : наказ М-ва освіти і науки України від 25.11.2014 № 1392. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1392729-14#Text> (дата звернення: 20.10.2021).
12. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента : наказ М-ва освіти і науки України № 642 від 09.07.2009 (зі змінами згідно з наказами М-ва освіти і науки України № 259 від 29.03.2010, № 831 від 25.08.2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0642290-09#Text> (дата звернення: 20.10.2021).
13. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін : лист М-ва освіти і науки України від 11.03.2015 № 1/9-120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-120729-15#Text> (дата звернення: 20.10.2021).
14. Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах у 2002/2003 навчальному році : лист М-ва освіти і науки України № 1/9-304 від 17.06.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-304290-02#Text> (дата звернення: 12.10.2021).
15. Про розроблення державних стандартів вищої освіти : постанова Каб. Міністрів України від 07.08.1998 № 1247. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1247-98- %D0 %BF#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1247-98-%D0%BF#Text) (дата звернення: 20.10.2021).

16. Проект Тьюнінг «Гармонізація освітніх структур у Європі». URL: https://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf (дата звернення: 20.10.2021).
17. Стандарти вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti/> (дата звернення: 20.10.2021).

REFERENCES

1. Danilyan, O. G., Dzoban, O. P. (2021). Fenomen merezhevykh viin: do problemy filosofskoho osmyslennia. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 3 (50), 11-27 [in Ukrainian].
2. Delor, ZH. (1996). *Obrazovanie: sokrytoe sokrovishche. Osnovnye polozheniya Doklada Mezhdunarodnoj komissii po obrazovaniyu dlya XXI veka.* YUNESKO. URL: <https://www.ifap.ru/library/book201.pdf> [in Russian].
3. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraina XXI stolittia»). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 lystopada 1993 r. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Dyurkgejm, E. (1991). Cennostnye i «real'nye suzhdeniya». *Sociologicheskie issledovaniya – Sociological Studies*. 2, 25-35 [in Russian].
5. Kvitkin, P. V., Diatlova, I. V., Petrova, L. O. (2021). Informatsiina bezpeka osobystosti: teoretyko-metodolohichniy analiz. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology*, 4 (51), 46-62 [in Ukrainian].
6. Korovin, V. (2021). Chto takoe mental'naya vojna. *Vzglyad – Sight*, 29 marta. URL: <https://vz.ru/opinions/2021/3/29/1091779.html> [in Russian].
7. Marutian, R. R. Smyslovi viiny suchasnosti: ukrainskyi vymir. *Matrix-divergent*, 13.03.2017. URL: <https://matrix-info.com/rosiya-gotyetsya-do-velykoyi-vijny-tu/> [in Ukrainian].
8. Metodychni rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.06.2017 № 600 (u redaktsii nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 30.04.2020 r. № 584). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/2020-metod-rekomendaciyi> [in Ukrainian].
9. Pelin, O. V., Davydova, Yu. A. (2014). Smyslova zbroia v umovakh informatsiinykh viin. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: «Pedagogika, sotsialna robota» – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: «Pedagogy, social work», issue 31*, 125–127 [in Ukrainian].
10. Pocheptsov, H. H. (2016). Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh. Kyiv: Vydavnychy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].

11. Pro vyznannia takym, shcho vtratyv chynnist nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 09.07.2009 roku № 642. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.11.2014 № 1392 (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1392729-14#Text> [in Ukrainian].
12. Pro orhanizatsiiu vyvchennia humanitarnykh dystsyplin za vilnym vyborom studenta: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 642 vid 09 lypnia 2009 roku (Zi zminamy zghidno nakaziv Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 259 vid 29.03.2010 roku, № 831 vid 25.08.2010 roku). (2010). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0642290-09#Text> [in Ukrainian].
13. Pro orhanizatsiiu vyvchennia humanitarnykh dystsyplin: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 11.03.2015 roku № 1/9-120. (2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-120729-15#Text> [in Ukrainian].
14. Pro orhanizatsiiu navchalnoho protsesu u vyshchykh navchalnykh zakladakh u 2002/2003 navchalnomu rotsi: Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1/9-304 vid 17.06.2002. (2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-304290-02#Text> [in Ukrainian].
15. Pro rozroblennia derzhavnykh standartiv vyshchoi osvity. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 serpnia 1998 r. № 1247. (1998). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1247-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Proiekt Tiuninh «Harmonizatsiia osvitnikh struktur u Yevropi». (2006). URL: https://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_Brochure_Ukrainian_version.pdf [in Ukrainian].
17. Standarty vyshchoi osvity. (2021). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vishoyi-osviti/> [in Ukrainian].

Квиткин Петр Васильевич, кандидат философских наук, профессор, профессор кафедры философии, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Дятлова Ирина Владимировна, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры философии, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

Петрова Людмила Александровна, кандидат философских наук, доцент, ученый секретарь, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ЛИЧНОСТИ: ФАКТОРЫ ГОМЕОСТАЗИСА

Рассмотрена проблема гомеостаза информационной безопасности личности в современном обществе. Исследованы факторы, влияющие на состояние и тенденции информационной безопасности личности. Определены факторы гомеостаза

информационной безопасности личности. Обоснованы направления деятельности по обеспечению гомеостазиса информационной безопасности личности в современных условиях бытия украинского общества.

Ключевые слова: *информационная безопасность личности, факторы гомеостазиса информационной безопасности личности, направления деятельности по обеспечению гомеостазиса информационной безопасности личности.*

Kvitkin Petro Vasyliovych, PhD in Philosophy, Professor,
Professor of Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv National
Air Force University, Ukraine

Diatlova Iryna Volodymyrivna, PhD in Philosophy,
Senior Teacher of the Department of Philosophy, Ivan Kozhedub Kharkiv
National Air Force University, Ukraine

Petrova Lyudmyla Olexandrivna, PhD in Philosophy, Academic Secretary, Ivan
Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine

PERSONAL INFORMATION SECURITY: FACTORS OF HOMEOSTASIS

The problem of homeostasis of personal information security in modern society is considered. The factors influencing the state and trends of personal information security have been investigated. Factors for homeostasis of personal information security have been determined. The directions of activities to ensure homeostasis of information security of an individual in the modern conditions of the Ukrainian society are substantiated.

Keywords: *information security of a person, factors for homeostasis of information security of a person, directions of activities to ensure homeostasis of information security of a person.*

УДК 130.2

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.250443>

Лебедєв Вадим Олександрович, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології,
Український державний університет залізничного транспорту,
м. Харків, Україна
e-mail: wz551a@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-8673-7075

ТВОРЧИСТЬ А. ДАНТЕ В СУЧАСНІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ

Метою цієї статті є аналіз використання творчості Данте Аліг'єрі в сучасній масовій культурі. Як показує викладений матеріал, масова культура активно експлуатує образи і теми, запозичені з «Божественної комедії». Використовуватися можуть окремі елементи, персоналії і назви, також маскультом експлуатуються і сама концепція цього твору, і викладена там картина світобудови. Причинами звернення маскульту до цього твору є його насиченість яскравими образами, видовищність, насиченість архетиповими образами, що дає можливість для широкої аудиторії їх пережити. У творах маскульту вищого рівня звернення до «Божественної комедії» приваблює тим, що дає можливість показати рух головного героя або цивілізації від страждання до щастя, від дикості й варварства до гармонії. Також із творів Данте найбільш активно запозичується тема пекла та демонізму. Уявлення про гротескний реалізм і (частково) бенкетні образи дають змогу адекватно інтерпретувати багато творів сучасної масової культури. Так само можна припустити, що твори, присвячені темам пекла, демонізму та потойбічного дозволяє споживачеві його пройти через символічне відродження. Занурившись у світ вигаданих пристрастей, злякавшись моторошних та гротескних образів, середньостатистичний мешканець глобалізованого мегаполісу може з новими силами повернутися до свого звичайного життя та повсякденних обов'язків.

Ключові слова: маскульт, масова культура, Данте, «Божественна комедія», архетип.

Постановка проблеми. Сучасна західна культура являє собою складний конгломерат, у якому дивно поєднуються як власне досягнення культури Заходу, так і запозичення з інших культур. Криза європейської духовності, що означає насамперед крах традиційних для європейської ментальності ідей, змушує людей Заходу звертатися до напрацювань інших культур. Породження масових комунікацій за назвою «масова культура», будучи виразником зазначеної тенденції, часто продукує образи, що стають візитними картками

окремих держав і цілих народів. Виникає парадоксальна ситуація: масова культура, будучи виразником уявлень про той чи інший предмет у тому або іншому суспільстві, одночасно продукує ці уявлення і переваги. Нині, в інформаційному суспільстві, яке формується, образ починає відігравати все більшу роль, заміщуючи подеколи реальний предмет. Можна з упевненістю стверджувати, що у свідомості рядового жителя Заходу місце певного обсягу інформації про той або інший об'єкт займає низка образів, запозичених із творів масової культури.

Масова культура, яка використовує популярну літературу, серіали, відео-і комп'ютерні ігри, є потужним засобом впливу на духовне життя сучасного суспільства, що формує свідомість цілих соціальних груп. Механізм її функціонування і формування ціннісного фонду маскульту не отримали достатнього висвітлення в сучасних гуманітарних науках. До сих пір це явище розглядають здебільшого в контексті шкідливого впливу, нібито здійснюваного ним на покоління, що підрастає. Дослідженнями масової культури займалися Х. Ортега-і-Гассет, Р. Барт, М. Мак-Люен, Ф. Р. Левіс, Р. Хогарт. Писали на цю тему і автори Радянського Союзу та суміжних країн (З. І. Гершкович, П. А. Ландесман, Ю. В. Согомонов, Є. П. Смольська, А. Кукаркін, Б. Райнов). Проте більшість зазначених авторів підходили до об'єкта вивчення упереджено і розглядали його різко негативно. Існує досить стійка тенденція представляти масову культуру (маскульт) як нижчу, примітивну, позбавлену будь-якого внутрішнього сенсу та закономірностей функціонування. Говорячи словами Августина, це безглузді видовища і нестримний розгул. Також масова культура часто протиставляється класичній культурі.

У той самий час критики масової культури уперто не бажають помічати те, що для значної частини населення, передусім молоді, це єдина форма існування в культурі. Масова культура має справжню якісну відмінність від традиційних форм функціонування популярної, або загальної, культури, диференційованої за культурними стратами у приблизній відповідності до класового членування суспільства. Вона характеризується загальністю, охоплюючи (при частковому виключенні соціально декласованих груп) усю структуру сучасного суспільства, насамперед «істеблішмент», універсальністю, немислимою для недавнього минулого, традиційної форми функціонування культури.

Творчість Данте неодноразово опинялась у полі зору дослідників, істориків і критиків, зокрема: Х. Л. Борхеса, Л. М. Баткіна, Д. С. Мережковського, І. Гете, Е. Ауербаха, Ф. Шеллінга (він розглядав творчість великого флорентійця співвідносно з творчістю Гете [1, с. 127]). Значне місце в дослідженнях займає розгляд впливу А. Данте на розвиток подальшої художньої культури, але при цьому вивчається виключно культура класична.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З недавніх досліджень творчості Данте можна вказати роботи В. Барчан, О. Б. Тетеріної, Н. А. Василичин. Ці дослідження присвячено проблемам рецепції творів флорентійського поета іншими поетами і письменниками (Т. Осьмачка, М. Гоголь) або іншими напрямками класичної культури (французький живопис епохи романтизму). Також досліджувались філософські погляди Данте (М. Титова). Тему ж звернення маскульту до творчості Данте належним чином не було досліджено.

Метою цієї статті є аналіз використання творчості Данте Аліг'єрі в сучасній масовій культурі.

Виклад основного матеріалу. Данте Аліг'єрі називають останнім поетом Середньовіччя і першим поетом нової епохи (Відродження). Його «Божественна комедія» містить у собі риси і романського стилю, і античності, використання алегоричних прийомів, символізм. Художні образи, використовувані Данте, індивідуальні й неповторні [7, с. 204]. У своєму монументальному творі Данте Аліг'єрі докладно описує вигадану подорож потойбічним світом, яку його альтер-єго здійснює під керівництвом відомого римського поета Вергілія. Поет зображує грандіозну картину гармонійного космосу, розмірковує над долею і природою людини, шукає сенс людського буття. Також можна сказати, що в його творі викладається світогляд людини епохи Середньовіччя [4, с. 120–121].

Подорож Данте починається з огляду пекла, який зображено як підземну прірву у вигляді вирви, що тягнеться до центру Землі. Схили прірви опоясані кільцеподібними уступами – колами пекла, місцем муки грішників. Усього цих кіл дев'ять. Вісім із них мають імена, запозичені з античної міфології. По колах пекла Данте розподілив усі людські гріхи: хтивість, обжерливість, скупість, гнів, марнотратство, брехню тощо. У нижньому колі пекла знаходяться зрадники всіх сортів. Прямо над пеклом височить чистилище, що має вигляд величезної гори з усиченою вершиною, на якій міститься земний рай (місце, де жили Адам та Єва до гріхопадіння). Чистилище також поділено на яруси. У небесній висоті розташовується рай. Рай, за версією Данте, також поділено на поверхи, загальною кількістю десять [Там само, с. 121–122].

Описана Данте картина світу має багато спільного з аналогічними уявленнями іудаїзму та ісламу. Вказувалося на те, що одним із близьких друзів Данте був вчений-іудей Іммануїл бен Соломон Ромі [Там само, с. 123]. Очевидно, подібна картина світу є архетиповою, про що докладніше буде сказано нижче.

Потрібно вказати на те, що картина світу Данте ґрунтується як на уявленнях пізньосередньовічного християнства, так і на філософських концепціях античних авторів. Тому можна вважати «Божественну комедію» свого роду квінтесенцією західної цивілізації, до якої включено уявлення про людину, Всесвіт, Бога. Відповідно, вивчаючи відображення її в маскульті, можна склас-

ти картину того, які проблеми найбільше хвилюють сучасну західну культуру. Природно, що настільки монументальна робота, як «Божественна комедія», не могла не породити величезну кількість наслідувань, версій та інтерпретацій. Деякі з них ми розглянемо далі в контексті нашої статті. Як показує аналіз емпіричного матеріалу, масова культура активно експлуатує образи і теми, запозичені з цього твору. Використовуватися можуть окремі елементи, персоналії та назви, як, наприклад, у романі Ю. Брайдер і Н. Чадович «Бастіони Діта», де автори взяли з твору Данте образ проклятого міста; також маскультом експлуатуються і сама концепція «Божественної комедії», і викладена там картина світобудови. Розглянемо деякі приклади.

У романі Наталі Хеннеберг «Язва», написаному в жанрі космічної опери, «Божественна комедія» Данте поряд із творами Мільтона є важливим елементом, що створює сюжет. Цей роман присвячено темі протистояння людства й інфернальної небезпеки, що приходить з іншого виміру, захоплює тіла людей і змушує їх здійснювати жахливі злочини і вести безглуздо жорстокі війни. Поема Данте стає символом протистояння «язві»: «Ця книга розповідає про людину, яка в давно минулі часи пережила те саме, що і ми: потрапила в пекло і повернулася назад» [8, с. 35]. В основному Хеннеберг взяла з «Божественної комедії» пекельні образи (розповіді про злочини заражених – «Нічних» і космічних битвах, фантазмагоричні описи планет, які доводиться відвідувати героям). Меншою мірою – образи рая (опис планетної системи Сигма Лебеда, що стала після загибелі Землі центром опору загарбникам). Чистилищу відповідає шлях головних героїв до перемоги через численні випробування.

У романі Дена Брауна «Інферно» (існує також однойменна екранізація) поема Данте стає важливим ключем до розгадки місця скоєння жахливого теракту і спробі запобігти йому. Основну увагу приділено образам пекла (Інферно), у яких зашифровано опис тяжкого становища людства на сьогоднішній момент.

У фантастичному романі Джеффа Райман «Дитячий садок» головна героїня Мілена пише оперу, спираючись на твір Данте. За допомогою «Божественної комедії» вона, будучи вигнанцем в утопічному суспільстві майбутнього, знаходить гармонію, любов і своє місце в житті. А в фіналі, перенісши свідомість в комп'ютерну систему, яка править Землею, Мілена, як і герой Данте, здійснює подорож на небеса (в космос) і отримує можливість управляти планетою.

У відеогрі «Dante's Inferno» гравець управляє лицарем, який спустився в пекло з метою звільнити звідти свою кохану. У ході виконання цієї місії гравцю доводиться подорожувати всіма дев'ятьма відділами пекла Данте, змагаючись з різноманітними демонами. Творчість Данте тут є лише антура-

жем, і від його заміни, наприклад, на грецький Аїд або скандинавський Нифльхейм нічого б принципово не змінилося. Проте у світлі цієї теми згадати цю гру є сенс.

У серії популярних японських відеоігор «Devil May Cry» головного героя – мисливця на демонів – звать Данте, що знову відсилає до «Божественної комедії», твору, що викладає (на думку авторів) західні погляди на демонологію, екзотичні для східного споживача. Для масової культури характерно, що ігровий світ дуже часто прикрашається запозиченнями з традиційних культур Сходу, якщо гру випущено в Європі або США (наприклад, як один із супротивників герою може зустрітися японський дракон або китайський демон), або з європейської культури, якщо гру розроблено в Японії (тоді як «опонентом» може виступати мінотавр або проклятий лицар). Представники європейської нижчої міфології – зокрема і примари – часто запозичуються творцями «маскультної» продукції Японії, що, безсумнівно, сприяє збереженню якоїсь подоби культурного балансу. Широко відома та популярна в Японії серія коміксів Коти Хірано «Хеллсінг», що спирається на роман Брема Стокера «Дракула» та мультсеріал, створений за мотивами цієї серії. Головний герой книги Стокера – за сумісництвом також і персонаж відомої відеоігри «Castlevania», випущеної в Японії. У популярній серії японських відеоігор «Darkstalkers», присвяченій протиборству потойбічних істот, серед представлених на вибір гравця персонажів присутні і варіації на тему Франкенштейна, снігової людини. Вочевидь, зовнішній вигляд таких персонажів зазвичай підкориговано відповідно до образотворчих канонів жанру «аніме». У японському мультсеріалі «Король-шаман» один із персонажів, на ім'я Фауст Восьмий, маркований як нащадок легендарного доктора Фауста. Протягом багатьох років дослідники з подивом говорять про те, що, незважаючи на повсюдну присутність зовнішніх атрибутів глобалізації (світових ринків, мас-медіа, швидкісних засобів пересування та сучасних комунікацій), культурні форми не було гомогенізовано по всьому світу. Тому діалог культур Схід – Захід активно підживлює маскульт західний та східний відповідно.

Можна говорити і про неявний вплив образів Данте на масову культуру, що проявляється в загальній стилістиці і дусі твору (романи-новеллізації Грем Макніл по ігровому всесвіту «Warhammer 40.000», наприклад «Чорне сонце»).

У зазначеному романі головний позитивний герой подорожує планетою, що є уособленням пекла в нашому Всесвіті. При цьому можна сказати, що в багатьох творах масової культури образи пекла взято з твору Данте («Мисливці за привидами», комікси «Костянтин»). Що ж до «Warhammer 40.000», то цей ігровий всесвіт відтворює на новому рівні класичні матриці європейського середньовіччя, у тому числі релігійну складову цього історичного

періоду. Стилїстика Данте, як представника пізнього Середньовіччя, сюди цілком вписується. Очевидно, у тому й ховається секрет набуття цією грою культового статусу. Коли традиційні церковні ритуали втратили чинність, західне суспільство відчуває відсутність божественної відповіді на запитання людини.

Очевидно, що відновлення середньовічної ідеології сьогодні цілком неможливе, насамперед унаслідок її непопулярності та непривабливості для людини масового суспільства. Але її синтез із темами, які мають достатню «розкрученість» в індустрії масової культури, досить цікаві з комерційної точки зору, і, мабуть, використовуватимуться й надалі.

Отже, ми бачимо, що з творів Данте найактивніше запозичується тема пекла та демонїзму. М. Бахтїн розглядає гротескний реалїзм і стверджує, що в системі гротескної образності смерть та оновлення невіддільні одне від одного в цілому житті, і це ціле найменше здатне викликати страх. В уявленнях середньовічної містерійної сцени – дияблерїях – часто фігурує роз'яте на частини тіло, його підсмажування, спалювання, ковтання тощо [3, с. 384]. Уявлення про гротескний реалїзм і (частково) бенкетні образи дають змогу адекватно інтерпретувати багато творів сучасної масової культури. Так само можна припустити, що твори, присвячені темам пекла, демонїзму та потойбічного, дозволяє споживачеві його пройти через символічне відродження. Занурившись у світ вигаданих пристрастей, злякавшись моторошних та гротескних образів, середньостатистичний житель глобалізованого мегаполїсу може з новими силами повернутися до свого звичайного життя та повсякденних обов'язків.

Як стверджує І. Єршова, центральною темою поеми Данте є шлях душі угору, від Пекла до Раю. Данте говорив, що його завдання вивести людину зі стану нещастя і привести її до стану щастя [5]. Великий італїйський поет створив ціле філософське вчення про символ і свідомо використовував символїзм у своїх творах [7, с. 200–201]. Тому не дивно, що масова культура, що тяжіє до візуальності й образності, активно звертається до твору Данте. З іншого боку, книга Данте спочатку була близька до масової культури свого часу: вона була названа комедїєю, бо була написана народним стилем [2, с. 196].

Залежно від рівня твору масової культури, запозичення може мати характер антуражний (стаючи місцем дії / пригоди головних героїв), чи, в творах маскульту більш елітарних, характер концептуальний (у зазначених вище прикладах «книжкової фантастики»), коли за допомогою його ілюструються роздуми про шляхи розвитку людської раси. Вище йшлося про «Божественну комедїю» як квінтесенцію західної цивілізації. Але, крім того, твір Данте насичено й образами архетиповими, що зустрічаються в усіх культурах і міс-

тичних традиціях Землі. Це і образ світової гори, і дерева – символу трансформації, і квітка-влада, і квітка-опора [6, с. 115, 251, 278, 303]. Деякі з описаних Данте образів, наприклад сприйняття Бога і у вигляді світла, і в людському образі, збігаються з подібними описами в «Тибетській книзі мертвих» [6, с. 503]. Тоді поема Данте стає свого роду енциклопедією архетипів. Згідно з К. Г. Юнгом, архетип є готовністю знову і знову репродукувати однакові або подібні міфічні уявлення [11, с. 75]. Тому можна сказати, що нові прочитання «Божественної комедії» творцями маскульту дають можливість широкій аудиторії стикнутися з вічними архетипами і пережити їх.

З іншого боку, М. Еліаде на широкому матеріалі показана спільність мотиву містичних сходів, що слугують для шаманської подорожі іншими світами, для багатьох культур. Поема Данте також містить у собі мотив сходження [10, с. 51]. І сучасна масова культура у своїх різних іпостасях, зокрема у відеоіграх, за допомогою системи рівнів, просування якими здійснюється послідовно, створюють свого роду аналог цих сходів, причому порівняно безпечний, що не вимагає будь-якої спеціальної підготовки. Західній культурі, заснованій на протестантизмі, властивий потяг до пошуку духовного шляху, який має привести до порятунку та душевної гармонії. З цієї ж причини середньостатистичний споживач масової культури виявляє інтерес до містерій як засобів гармонізації психіки (або творів, що оповідають про подібні речі).

Як пише О. Шпенглер, розмірковуючи про світ магічного, твори Данте, що сприймаються зараз як просто «історії», були реальністю і єдиним світом (або місцем існування) для людей його епохи [9, с. 303–304]. Ми можемо до цього додати те, що для людини нинішньої епохи сучасна масова культура створює також особливий магічний світ, у якому відбувається дія її творів. І в ньому твір Данте займає гідне місце.

Висновки. Зі сказаного вище можна зробити такі висновки. «Божественна комедія» Данте Аліг'єрі активно експлуатується сучасною масовою культурою. Причинами звернення маскульту до цього твору є його насиченість яскравими образами, видовищність, насиченість архетипними образами, що дає можливість для широкої аудиторії їх пережити. У наш час використовуються окремі елементи, персоналії і назви «Божественної комедії», також маскульту експлуатуються і сама концепція даного твору, і картина світобудови, що викладена в ньому. Також із творів Данте найбільш активно запозичується тема пекла та демонізму. Уявлення про гротескний реалізм і бенкетні образи дають змогу адекватно інтерпретувати багато творів сучасної масової культури. Так само можна припустити, що твори, присвячені темам пекла, демонізму та потойбічного дозволяють споживачеві пройти через символічне відродження. Занурившись у світ вигаданих пристрастей, злякавшись моторошних та гротескних образів, середньостатистичний мешканець глоба-

лізованого мегаполісу може з новими силами повернутися до свого звичайного життя та повсякденних обов'язків.

У творах маскульту вищого рівня звернення до «Божественної комедії» приваблює тим, що дає можливість показати рух головного героя або цивілізації від страждання до щастя, від дикості й варварства до гармонії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аветисян В. Гете и Данте. *Вопросы литературы*. 1990. № 6. С. 127–129.
2. Ауэрбах Э. Мимесис: изображение действительности в западноевропейской литературе. Москва : Прогресс, 1976. 555 с.
3. Бахтин М. М. Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1990. 543 с.
4. Евсюков В. В. Мифы о Вселенной. Новосибирск : Наука, 1988. 176 с.
5. Ершова И. «Божественная комедия» Данте Алигьери. *Postnauka*. URL: <https://postnauka.ru/faq/60525> (дата звернення: 4.12.2021).
6. Кэмпбелл Дж. Мифический образ. Москва : АСТ, 2004. 683 с.
7. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения. Москва : Мысль, 1982. 623 с.
8. Хеннеберг Н. Язва. Нижний Новгород : Флокс, 1991. 336 с.
9. Шпенглер О. Закат Европы: очерки морфологии мировой истории. Минск : Попурри, 1999. Т. 2 : Всемирно-исторические перспективы. 720 с.
10. Элиаде М. Космос и история. Москва : Прогресс, 1987. 312 с.
11. Юнг К. Г. Психология бессознательного. Москва : Канон+, 2003. 400 с.

REFERENCES

1. Avetisyan, V. (1990). Gete i Dante. *Voprosyi literaturyi – Literature questions*, 6, 127–129 [in Russian].
2. Auerbah, E. (1976). Mimesis: izobrazhenie deystvitelnosti v zapadnoevropeyskoy literature. Moskva: «Progress» [in Russian].
3. Bahtin, M. M. (1990). Fransua Rable i narodnaya kultura srednevekovya i Renessansa. Moskva: Hudozhestvennaya literatura [in Russian].
4. Evsyukov, V. V. (1988). Mifyi o Vselennoy. Novosibirsk: Nauka [in Russian].
5. Ershova, I. (2016). «Bozhestvennaya komediya» Dante Aligeri. *Postnauka – Post-science*. URL: <https://postnauka.ru/faq/60525> [in Russian].
6. Kempbell, Dzh. (2004). Mificheskij obraz. Moskva: AST [in Russian].
7. Losev, A. (1982). Estetika Vozrozhdeniya. Moskva: Myisl [in Russian].
8. Henneberg, N. (1991). Yazva. Nizhniy Novogorod: Firma «Floks» [in Russian].
9. Shpengler, O. (1999). Zakat Evropyi: ocherki morfologii mirovoy istorii. Minsk: «Popurri», 1999. T. 2: Vsemirno-istoricheskie perspektivy [in Russian].
10. Eliade, M. (1987) Kosmos i istoriya. Moskva: Progress [in Russian].
11. Yung, K. G. (2003). Psihologiya bessoznatel'nogo. Moskva: Kanon [in Russian].

Лебедев Вадим Александрович, кандидат философских наук, доцент кафедры философии и социологии, Украинский государственный университет железнодорожного транспорта, г. Харьков, Украина

ТВОРЧЕСТВО А. ДАНТЕ В СОВРЕМЕННОЙ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЕ

Целью данной статьи является анализ использования творчества Данте Алигьери в современной массовой культуре. Как показывает изложенный материал, массовая культура активно эксплуатирует образы и темы, взятые из «Божественной комедии». Использоваться могут отдельные элементы, персоналии и названия, а также маскультом эксплуатируются и сама концепция данного произведения, и картина мироздания, которая там излагается. Причинами обращения маскульту к этому произведению является его насыщенность яркими образами, зрелищность, насыщенность архетипическими образами, что позволяет широкой аудитории их пережить. В произведениях маскульту высшего уровня обращение к «Божественной комедии» привлекает тем, что позволяет показать движение главного героя или цивилизации от страдания к счастью, от дикости и варварства к гармонии. Также из произведений Данте наиболее активно заимствуется тема ада и демонизма. Представление о гротескном реализме и (отчасти) пиришественные образы дают возможность адекватно интерпретировать многие произведения современной массовой культуры. Точно так же можно предположить, что произведения, посвященные темам ада, демонизма и потустороннего позволяет потребителю его пройти через символическое возрождение. Погрузившись в мир вымышленных страстей, испугавшись жутковатых и гротескных образов, среднестатистический житель глобализированного мегаполиса может с новыми силами вернуться к своей обычной жизни и повседневным обязанностям.

Ключевые слова: маскульт, массовая культура, Данте, «Божественная комедия», архетип.

Lebedev Vadim Alexandrovich, Ph.D., Associate Professor
of the Department of Philosophy and Sociology Ukrainian State University
railway transport, Kharkiv, Ukraine

CREATIVITY A. DANTE IN MODERN MASS CULTURE

The purpose of this article is to analyze the use of Creativity by Dante Alighieri in modern popular culture. Dante Alighieri's "Divine Comedy" is actively exploited by modern mass culture. The reasons for the appeal of mass culture to this work are its saturation with vivid images, entertainment, saturation with archetypal images, which

makes it possible for a wide audience to experience them. In the works of mass culture of a higher level, the appeal to “The Divine Comedy” attracts by the fact that it makes it possible to show the movement of the protagonist or civilization from suffering to happiness, from savagery and barbarism to harmony. Also from the works of Dante, the theme of hell and demonism is most actively borrowed. The idea of grotesque realism and (partly) feastful images make it possible to adequately interpret many works of modern mass culture. In the same way, it can be assumed that works devoted to the themes of hell, demonism and the otherworldly allows the consumer to go through a symbolic rebirth. Immersed in the world of fictional passions, frightened by eerie and grotesque images, the average resident of a globalized metropolis can return with renewed vigor to his ordinary life and daily duties.

Keywords: mass culture, Dante, “Divine Comedy”, archetype.

Ареф'єва Анна Юрїївна, кандидат філософських наук,
докторант кафедри етики та естетики,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
e-mail: anna.arefieva@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0003-4619-9281

СИНТЕЗ АНТРЕПРИЗИ, ПРОДЮСЕРСТВА ТА РЕЖИСУРИ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ДЯГІЛЄВА

Статтю присвячено визначенню ролі художнього менеджменту в сезонах С. Дягілєва. Від традиційної антрепризи, що в театрі існувала на правах певної синкретичної діяльності, коли відомі режисери відповідали за репертуарну політику, фінансові справи, добір акторської трупи, до диференційної продюсерської діяльності, що ставала певним кластером функцій художнього менеджменту, пролягає велика дистанція становлення функцій опосередкуючої діяльності в сценічному просторі. Цю діяльність пов'язано зі створенням синтетичного мистецького твору, де будь-яка організаційна функція є рефреном типу та стилю режисури. С. Дягілєв був переважно менеджером, який задавав тип режисури в хореографії, сценічній діяльності загалом.

Ключові слова: сценічна культура, хореографія, художній менеджмент, антреприза, продюсерська діяльність, меценатство.

Постановка проблеми. Сергій Дягілєв є одним із перших сучасних організаторів-реформаторів і водночас творців сценічного мистецтва ХХ ст., яке по праву можна назвати персональним, орієнтованим на особистість, волю, вчинок та величезний досвід як класичної культури, так і культури неklasичної, яка формувалась на помостах у Санкт-Петербурзі, Парижі та інших містах. Можна стверджувати, що Дягілєв ніс у собі два цікавих вектори сценічного простору. Так, з одного боку, він мріяв бути співаком, був захоплений оперою, зокрема оперою М. Глінки «Руслан і Людмила», з іншого – його приваблювала антреприза як певний атракціон зустрічей, контрактів, свята. Якоюсь мірою досвід Глінки став взірцем наслідування для Дягілєва, який певною мірою повторив дух іноземних мандрів композитора.

Антреприза (фр. *entreprise* – підприємство) – власна діяльність керуючого справами, який збирає склад виконавців під твір, на відміну від усталеного складу театральної трупи. С. Дягілєв є переважно антрепренером, бо йому

завжди належала спонука здійснення тієї чи іншої вистави. Колись значення антрепризи зводилося до функції «тримати антрепризу», тобто здійснювати єднання виконавської майстерності в образне ціле. Цей патріархальний образ – «тримати» переінтоновується і починає в іншій інтерпретації вживатися як – «утримувати». Театр кінця XIX – початку XX ст. був надзвичайно динамічним, виникла нова реальність мистецького менеджменту (управління сценічною діяльністю), яку назвуть продюсерством.

Антреприза була синкретичним типом менеджменту, антрепренер завжди був директором театру і часто виконавцем ролей і тим, хто забезпечував фінансове керівництво, а водночас організовував гастролі, то продюсер – це вже найманець, який починає здійснювати проєкти на замовлення. Продюсерів стає багато. Продюсери мають кожен свою функціональну роль, веде свою ділянку роботи. Нічого подібного не існувало в часи С. Дягілева. Антрепренер був синкретичним актором, який здійснював акт антрепризи, поєднував культури, возив артистів різними країнами. Дягілев був пропагандистом російської культури, саме він здійснив власний вчинок внесення російської оперної школи у французьку культуру на правах сезонів (тимчасових перманентних вистав); однак російська опера в сезонах була фрагментована (обирався її найбільш видовищний епіцентр – хореографічна складова).

Сезон – літній або зимовий – це певний цикл, темпоритм, своєрідна реальність, яка несла в собі життєвий цикл мистецького твору, який давав можливість створити різні художні синтези. Синтези створювалися на правах атракціонів, тобто креативного і рекреативного, гармонійного простору хореографічного синтезу, який утворюється у просторі XX ст. як певний калейдоскоп хаосогенного середовища видива. Видовище сезонів жило інерцією класичної культури, але Дягілев розхитував класику, трансформував її на очах у публіки, на очах в акторів, на очах усіх тих, хто бачив, відчував та сприймав його екзерсиси. Саме в цьому розумінні С. Дягілев виступає як режисер діалогу культур, діалогу стильових інтроверсій.

Якщо пунктирними лініями накреслити шлях еволюції антрепризи Дягілева, то можна її означити так: з тієї фігури, що тримала театр у рамках традиції, він вступив у простір образних перетворень вистави (стильових, персонально означених хореографічних систем). Тобто з фігури, що утримує сценічну справу, Дягілев перетворився на ту фігуру, що дає можливість режисерам-хореографам здійснити свій персональний синтез за їх стильовими вподобаннями. Синтез мистецтв утримується акторами сценічної дії та події у шаленому морі змін, більше того, антрепренер сам підбурює ці зміни і стає спонукачем щодо перманентних перевтілень проєктів.

І це надзвичайно цікаво, бо сучасний синтетичний проєкт, який здійснюється в кінематографі, шоу-бізнесі, естраді, театрі, втрачає синкретичний

імпульс антрепризи, який робить епіцентром синтезу антрепренера. Говорять, що Дягілев був схожий на Станіславського, який теж був геніальним режисером і водночас достатньо успішним фабрикантом, антрепренером. Але це зовсім не так. Дягілев не мав якогось побічного бізнесу, який би утримував його антрепризи, усі гроші заробляв «тут», на цій сцені, а його вміння здійснювати сценічний синтез робить його успішною людиною-оркестром ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема менеджменту в художній культурі, зокрема в театрі, естраді, досліджувалася в роботах М. Перверзева, Т. Косцова, І. Безгіна та ін. [1; 6]. Синтез продюсерської діяльності та режисури в контексті сценічних видів мистецтв стає в предметом уваги багатьох теоретиків та критиків ХХ ст., зокрема О. Бенуа, В. Гаєвського, В. Зайцева, О. Рубб, С. Клітіна, М. Хренова та ін. [2; 3; 4; 7; 5; 8]. Однак ще мало визначено культурно-естетичну реальність художньої антрепризи як певний синтез мистецтв та діалог культур.

Мета дослідження – визначити діяльність С. Дягілева як синтез продюсерської та режисерської діяльності.

Вклад основного матеріалу. Не останню роль у долі становлення антрепризи дягілевських сезонів відіграла Габріель Шанель, відомий модельєр, яка через І. Стравінського, Ж. Кокто впливала на С. Дягілева і, більше того, була меценаткою сезонів. Але до того, як дорости до меценатства, Шанель пройшла великий шлях образних трансформацій, який можна зазначити як визначення маскулінної лінії культуротворчості в моді. Ця мускулінна лінія чітко визначилась у балетах В. Ніжинського, її відчув І. Стравінський (про що свідчить твір «Весна священна»), її відчув також і Дягілев. Ідеться про маскулінність особливого роду – авангардний рішучий вирок синтезу мистецтв. Маскулінна лінія як «сталевий скок», за висловом, який свого часу спродукував С. Дягілев (цей вислів став назвою однієї з робіт Сергія Прокоф'єва), бентежив душу всіх митців сезонів (композиторів, хореографів, акторів-виконавців, художників).

Це той металевий скок, який здійснює пам'ятник Петру на площі у Санкт-Петербурзі. Злет думки і почуття (скок) відбувся в Парижі стараннями Дягілева. Якщо говорити про те, як зростав Дягілев-антрепренер, то, звичайно, він пережив дуже багато в набутті метахудожнього та метакультурного сценізму, можна сказати – метацивілізаційного бачення ритму музики, танку, сценографії. Дягілев поєднав дві «цивілізації» творчого духу – класику і не-класику. Поєднав Францію і Росію. Поєднав слов'янський світ і Захід, язичницький світ і християнський, світ витонченої рефлексії авангарду, що приходять у контексті музики французького імпресіонізму, сценографії Пікассо, та світ стилю модерн.

Дягілев починав з того, що працював у міністерстві Імператорських театрів, і певний час був другом В. Теляковського, який згодом стає директором дирекції театрів. Адже дирекція Імператорських театрів не сприйняла діяльності Дягілева. Коли наркомом освіти став достатньо витончений естет – А. Луначарський, він теж його не сприйняв і написав статтю, де схарактеризував сезони Дягілева 27-го року як розважання натовпу заможних людей, «позолоченого натовпу». Якщо взяти естетичні твори Луначарського, то вони не є примітивними. Нарком цікавився стилем модерн, був достатньо обізнаним у сценографії, навіть у сучасному театральному просторі Франції, але те, що починає формуватися й утворюватися в мистецтві більшовистської Росії, звичайно, не вписується ні в яку культурну програму. Утім спочатку авангардний, політичний і художній максималізм нових режисерів не помічав відмінностей між авангардним Заходом і більшовистським екстремізмом. Але з виникненням номінацій «буржуазна культура», «буржуазна реальність» виникла і демаркація образних пріоритетів.

Дягілев потрапив за межі більшовистської культури. Те, що С. Прокоф'єв, який певний час мандрував західними країнами, перебував в Америці, потім у Франції, а потім повернувся в Росію, є симптоматичним. Прокоф'єв жив у наміряному світі, але суть його мандрів полягає в тому, що він рухався до дому, у Дягілева, однак, уже дому не було. Дім більшовистський, хоча він його сприймав і навіть суто романтично йому співчував, не був для нього домом. І те, що продюсер-антрепренер так рано помер, мабуть, теж симптоматично. Дуже важко уявити подальший розвиток сезонів Дягілева і взагалі еволюцію продюсерської антрепризи, яку він здійснював. Форма діяльності Дягілева стає гастрольною, а програма антрепризи поєднує в собі короткострокові номери. Життєвий цикл антреприз стискався, уже не можна було ставити оперні вистави, бо їх публіка не сприймала. Потрібно було робити парад атракціонів, якщо говорити мовою С. Ейзенштейна. Тобто кінематографічний принцип приходить у сценічний простір дягілевських сезонів, стає парадом атракціонів, де багатозначна, багатовимірна та багатофункціональна реальність сцени весь час потребувала інновацій.

У сезонах працювало сузір'я композиторів. Ставили класику і сучасну музику. Виникає шалений калейдоскоп музично-сценічних уподобань, якого не знало ХХ ст. Парад атракціонів потребував своєї продюсерської стратегії. Ця продюсерська стратегія була цілком непередбаченою, саме тому говорять, що Дягілев був великим дилетантом. Це так цілком і є. Але цей дилетантизм був мистецьким. Дягілев сам був актором, хоча і не грав на сцені. Він був актором-у-собі, програвав за всіх одну велику роль на своїй власній сцені. Роль такого естетичного суб'єкта була простою, Дягілев позиціював свою діяльність на сцені культури як синтетичний (синкретичний) менеджмент

Всесвіту. Духовна територія сцени – Франція і Росія, Велика Британія і Німеччина. Дягілев збирав людей. Люди до нього тяглися. Дягілев міг проводити антрепризи і здійснював їх достатньо гармонійно. Але ця гармонія давалася дуже важко.

Діяльність дягілевських сезонів починається з того, що в 1907 р. в Парижі відбуваються так звані «Російські історичні концерти». П'ять концертів включали в себе твори М. Глінки – увертюра і перша подія «Руслана і Людмили», О. Бородіна – сцена з опери «Князь Ігор», М. Мусоргського – пісні, монолог Пімена, пісня Варлаама та ін. [3, с. 17]. Можна сказати, що Дягілев створив певну міфологізацію французького сценічного простору, французькій публіці прищеплювалася давньоруська міфологія та її глибинні архетипи у вигляді билин, казок, історичних оповідань, епосу. Більше того, літургійна тканина опер несла в собі новітню сакральність профанного, сценічного типу. Це створювало абсолютно дивний світ, якого Франція не знала. Спів Ф. Шаляпіна давав можливість показати, настільки це могутні образи. Усі ансамблі сценічних видів мистецтв доповнювали творчу експресію естетичної реальності міфотворчості.

Хореїчність як давньогрецька засада синтезу експресивних та статичних видів мистецтв була засадою творчості дягілевських сезонів, зокрема антрепризи, яку проводив Дягілев як своєрідну культурну реконструкцію метахудожнього та метакультурного міфу, а можна говорити – національну реконструкцію опери в європейському просторі. Уже в наступному році в Парижі була здійснена вистава «Бориса Годунова» в постановці О. Саніна, де Шаляпін був зайнятий у головній ролі. Успіх був настільки величезним, що надав крила Дягілеву, який повірив, що може здійснювати власну антрепризу і зробити російські сезони регулярними.

Дягілев намагався переглянути не просто сценографію і поетику сценічної дії, а образи історії, які ставали маркерами художньої ідентичності в новітньому часі, допомагали осмислити сьогодення. Іван Грозний і Петро I, як і образ Бориса Годунова, показували трагічні події історичної реальності, де царі-реформатори і трагічні герої свідчили про історичну персональність їх власних подій, що зламували хід історії. Дягілев певною мірою ніс харизму модулятора часу, яку він підглянув (будемо говорити про певний вуайеризм) у шпарину історії. Утім Іван Грозний і Петро I виглядають камерно-ляльковими, дію стилізовано під трагікомедію. Естетичний вуайеризм стає одним із головних стильових принципів зниження трагізму історії, більше того, переведення сучасної культури та історії на рівень того естетичного трагізму, який у знижених тонах починає бути кітчево-гламурним і водночас роковим.

Поетика сценографії П. Пікассо та імпресіонізм М. Равеля, імпресіонізм художника О. Головіна, хоча його імпресіонізмом не вважають, як сценографа,

по суті, змінили оптику бачення історичного часу. Важливо зрозуміти, що оптика як спосіб бачення, оптичний пристрій сцени ставала камерною. Це було і справді підглядуванням – вуайєризмом у сценічному просторі Європи. Отже, дягілевський вуайєризм – це рецидив камерного сценізму. У французів він був надзвичайно популярним. І раптом це прийшло у вигляді історичного катаклізму, у вигляді тих жорстоких подій, що відбулися не у Франції, а в Росії, але чомусь вони переживалися як справжні французькі. Це ідеал сценізму Дягілева, та система імагінації, яку можна осмислити як еквівокацію (двоосмислення) дії як події («тут», на сцені) і в душі – «там», у світі ідеальних синтез і синкрез, образних катаклізмів духу.

Дягілев бачив світ очима Росії та очима Франції. Очима трагедії, очима гламур-сценізму. Очима сьогодення, очима середньовічного часу і нового часу – модерну. Адже модерний принцип монтажу ще не мав постмодерністського естетичного вектора, не мав іронії, був надзвичайно серйозною подією, що оздоблювалася надзвичайно монументальними роботами М. Реріха, Н. Гончарової, О. Головіна. Навіть сценографія Л. Бакста виглядає монументальною руїною – пам'яткою культури та історії. Особливо вразливою є музика І. Стравінського, що виглядає як монументальний поступ часу, як екзистенційний вирок людству.

Утім не можна говорити, що система антрепризи Дягілева та його система історичного вуайєризму формувалася як деконструкція, демонтаж класики, а потім – новий синтез. Навпаки, він намагався зберегти традиції. Глибинний (оперний) і новий балет не протистоять один одному. Генеалогія поезики балету була неочікуваною, адже цілком органічною, бо всі балети і спектаклі ставилися майстрами, які пройшли виучку класичної школи. Це, зокрема, М. Фокін з його режисурою «Половецьких плясок», «Шахерезадою». Музична танцювальна тканина і художня мова виражають глибинний слов'янський етос, а художня мова витримує напружений діалог культур на рівні рефлексії століть, якщо не тисячоліть. Схід та Захід, слов'янська міфологія, комбінація гострих театральних ходів, вокал і музика – усе давало той єдиний музично-пластичний візерунок, який Дягілев передбачав, виявляв як традиційний синтез, який можна назвати неокласикою дягілевських проєктів. Утім неокласикою він стає в музиці Стравінського, у хореографії Фокіна, Баланчина. Але ця неокласика, слов'янський ерос у грецькому розумінні, слов'янська краса і слов'янський культ тіла в таких постатях, як А. Павлова, Т. Карсавіна, піднімається на рівень надзвичайно високої пластичної культури, яка зараз залишилась лише у фото, листівках, зберігається як пам'ятник Петру I на площі. Так, пластика зберігається у всесвітній культурі як пам'ятка того рафінованого естетизму, який приніс Дягілев, який виник у рамках діалогу стилю модерн і авангарду.

Проте Дягілев був екстравагантним руйнівником, який рвав зв'язки з багатьма подуцентами його театральних ерзерзисів. Раніше всього він розірвав контракт з М. Фокіним, потім – В. Ніжинським, Г. Баланчиним. Відбувалася гостра, хоча і хвороблива зміна художніх орієнтації, або, як прийнято зараз говорити, зміна художніх парадигм. Дягілев розумів, що час діячів «Світу мистецтв» пройшов, як і пройшов час стилю модерн, що настала зовсім інша доба і, на відміну від М. Фокіна і Л. Бакса, він не захотів ставати реліктом, старомодним епігоном класики.

Внутрішні диспозиції та внутрішні революції в своїй антрепризі очолював він сам, але здійснювати революцію в мистецтві пропонував художникам французького авангарду – П. Пікассо, А. Матіссу, А. Дерену, Ж. Браку. На допомогу їм давалися балетні майстри, які на перших порах не претендували на щось велике – Л. Мясін, Б. Ніжинська, С. Лифарь. Тільки-но балетмейстери з багатообіцяючих дебютантів ставали майстрами, Дягілев їх швидко замінював іншими. Він втрачав до них цікавість і демонстрував своє негативне ставлення до будь-якої сталої системи хореографії, що призводило до швидких уходів майстрів зі сцени сезонів. Після раптової смерті Дягілева в серпні 1929 р. «у керма» залишився С. Лифар.

Яким же режисером був у власних екзерсисах антреприз Дягілев? Імплицитним. Він був режисером-постановником, хоча ставив вистави руками, очами і розумом іншої людини. Така метарежисура і такий спосіб антрепризи є способом своєрідного інтелектуального продюсерства. Дягілев був поліморфічним актором сценічної дії, синтетичним за своєю суттю. Метафора «людина-оркестр» для нього підходить і не підходить. Дягілев не був людиною-оркестром. Він був, швидше, тираном одного великого оркестру, який знаходився в його душі. Те, що люди уходили і приходили, а він з ними легко розставався (а можливо, і не легко) ні про що не говорить.

Чому він так швидко помер? Відповідь не варто шукати в об'єктивних даних. Зовнішня легкість пояснень – хвороба, втома, перенапруга – оманлива. Ми можемо лише побачити те, що з тих, хто працював у нього, ніхто про нього не сказав недобрих слів. Усі виростили. Усі стали майстрами. Усім була надана путівка в життя. Особливо Баланчину. Усі, хто могли, творили, усі стали велетнями культури ХХ ст. У цьому і є місія школи продюсерства, сценічної школи Дягілева, де він завдяки опосередкуючій діяльності, як зараз модно говорити, робив усіх лідерами мистецтва сцени, власне, такими лідерами, яким він був сам.

Висновки. Дягілев поєднав у собі багато іпостасей: антрепренер, продюсер, режисер, тиран. Свій образ він сформував сам, сформував на власній сцені як могутній поступ володаря думок, володаря почуттів. Адже він був також азартним гравцем, який ліпив із глини образи виконавців антрепризи –

утримувача душ, ліпив, звичайно, не своїми руками, а руками тих хореографів, які ставали хореографами за його вказівкою. Дягілев був також сценографом не в плані оформлювача сцени, він здійснював суперграфіку, надграфіку, надмову проєкту. Дягілев був дизайнером сцени, якщо використовувати сучасну термінологію, розбудовував модель соціального дизайну. Це був певний наддизайн, де всі були матеріалом у його руках.

Відтак образ надмаріонетки Г. Крега надзвичайно підходить до образу того театру, який утілював Дягілев. Усі були надмаріонетками в його руках. Актори сценічної дії, власне, не були людьми, не мали своєї психіки, не мали своєї психології – вони були глиною, з якої дизайнер-антрепренер виліплював бажаний проєкт, адже, якщо бачив, що маріонетка «оживає», тут же усував її за межі своїх театральних уподобань. Це цікавий волюнтаризм. Його можна назвати дилетантизмом, але він міг існувати в певний час, у певному історичному вимірі, коли існував надлишок талановитих акторів, надлишок людей, які загубили батьківщину, які не могли повернутися додому, яких рознесло вітром по всіх сценах світової культури. Ці люди ліпилися до купи, до тирана-продюсера, а водночас мага, чаклуна новітнього театру, який звався сезонами. Ця назва не є адекватною, сезони були надісторичними, надкультурними, існували як певний цикл діалогу культур з їх історичними постатями, але естетичний архетип буття сцени був непохитним. Дягілев володарював світом, грою його просторів, уявлень, волі, сили як історичним пантеоном образів, що починаються з язичництва, проходить через античність, східний світ Шахерезади і завершується «сталевим скоком», який фактично поставив крапку в образній динаміці сценічного простору, але відкрив безодню для ніщовіння, руйнації і духовної стагнації того сценізму, який формується після С. Дягілева стараннями С. Лифаря.

Музичний, хореографічний і сценографічний синтези є єдиним організмом і єдиною сценою, яку можна назвати рефлексом опери, а можна – рефлексом історичних катастроф, рефлексом могутніх драм, доль, зрушень, звершень і рефлексом одного великого «Я» художника-продюсера, що ніс вирок, формувач естетичну помсту – сталевий скок пам'ятника Петру I, родичем якого вважав себе Сергій Дягілев.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безгін І. Д., Семашко О. М., Ковтуненко В. І. Театр і глядач в сучасній соціокультурній реальності. Київ : Наука, 2002. Ч. 1 : Соціально-художні виміри українського театру: ретроспектива, стан, тенденції. 336 с.
2. Бенуа А. Мои воспоминания. Москва : Наука, 1990. Кн. 4, 5. 744 с.
3. Гаевский В. Хореографические портреты. Москва : Артист. Режиссер. Театр, 2008. 608 с.

4. Зайцев В. П. Режисюра естради та масових видовищ. Київ : Дакор, 2006. 252 с.
5. Клитин С. История искусства эстрады. Санкт-Петербург: Санкт-Петерб. гос. академия театрального искусства, 2008. 448 с.
6. Переверзев М. П., Косцов Т. В. Менеджмент в сфере культуры и искусства. Москва : ИНФРА-М, 2007. 192 с.
7. Рубб А. А. Феномен эстрадной режиссуры. Опыт исследования. Москва : Луч, 2001. 229 с.
8. Хренов Н. А. Зрелища в эпоху восстания масс. Москва : Наука, 2006. 646 с.

REFERENCES

1. Bezhin, I. D., Semashko O. M., Kovtunenکو V. I. (2002) Teatr i hlyadach v suchasniy sotsiokulturniy real'nosti. Kyiv: Nauka. CH. 1: Sotsial no-khudozhni vymiry ukraïnskoho teatru: retrospektyva, stan, tendentsiyi. 336 s. [In Ukrainian].
2. Benua, A. (1990) Moy vospomynaniya. Moskva: Nauka. Kn. 4, 5. 744 s.
3. Haevskyy, V. (2008) Khoreorafycheskiye portrety. Moskva: Artyst. Rezhysер. Teatr. 608 s. [In Russian].
4. Zaytsev, V. P. (2006) Rezhysura estrady ta masovykh vydovyshch. Kyiv: Dako. 252 s. [In Ukrainian].
5. Klytyn, S. (2008) Ystoryya yskusstva éstrady. Sankt-Peterburh: Sankt-Peterburhskaya hosudarstvennaya akademya teatral'noho yskusstva. 448 s. [In Russian].
6. Pereverzev, M. P., Kostsov, T. V. (2007) Menedzhment v sfere kul'tury y yskusstva. Moskva: YNFRA-M. 192 s. [In Russian].
7. Rubb, A. A. (2001) Fenomen estradnoy rezhysury: Opyt yssledovaniya. Moskva: Luch. 229 s. [In Russian].
8. Khrenov, N. A. (2006) Zrelyshcha v épokhu vosstaniya mass. Moskva: Nauka. 646 s. [In Russian].

Арефьева Анна Юрьевна, кандидат философских наук,
докторант кафедры этики и эстетики, Национальный педагогический
университет имени М. П. Драгоманова

СИНТЕЗ АНТРЕПРИЗЫ, ПРОДЮСЕРСТВА И РЕЖИССУРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ СЕРГЕЯ ДЯГИЛЕВА

Статья посвящена определению роли художественного менеджмента в сезонах С. Дягилева. От традиционной антрепризы, которая в театре существовала на правах определенной синкретической деятельности, когда известные режиссеры отвечали за репертуарную политику, финансовые дела, подбор актерской труппы, до дифференциальной продюсерской деятельности, которая определяется определенным кластером функций художественного менеджмента, возникает большая

дистанция в становлении функций опосредующей деятельности сценического пространства. Эта деятельность связана с созданием синтетического художественного произведения, где любая организационная функция становится рефреном стиля режиссуры. С. Дягилев был преимущественно менеджером, который задавал тип режиссуры в хореографии, сценической деятельности в целом.

Ключевые слова: *сценическая культура, хореография, художественный менеджмент, антреприза, продюсерская деятельность, меценатство.*

Arefeva A. Yu. Candidate of Philosophical Sciences, PhD student of the Department of Ethics and Aesthetics of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov.

SYNTHESIS OF ENTREPRISE, PRODUCTION AND DIRECTING IN THE WORKS OF SERGEY DYAGILEV

The article is devoted to defining the role of art management in S. Diaghilev's seasons. From the traditional enterprise, which existed in the theater on the rights of a certain syncretic activity, when famous directors were responsible for repertoire policy, financial affairs, selection of the troupe, to differential production, which became a cluster of artistic management, there is a long distance in the mediation stage space. This activity involves the creation of a synthetic work of art, where any organizational function is a refrain of the type and style of directing. S. Diaghilev was mainly a manager who set the type of directing in choreography, stage activities in general.

Keywords: *stage culture, choreography, art management, enterprise, production activity, patronage.*

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 321.01(477)

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.249960>

Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: i_polischuk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6864-4425

ГЕОПОЛІТИЧНА РОЛЬ УКРАЇНИ

У статті розглядається геополітичне позиціонування України за умов формування багатопольярної моделі світового порядку. Розкриваються основні чинники, що впливають на місце та роль України на сучасній геополітичній карті світу. Територія України завжди знаходилася в центрі геополітичних подій. Україна на початку XXI ст. перебуває на широтній геополітичній осі, полюсами якої є Європейський Союз і Російська Федерація. Робиться висновок, що ефективне геополітичне позиціонування України на сучасному етапі – східний форпост західної демократичної цивілізації, який протистоїть авторитарній загрози зі Сходу для всього колективного Заходу. Європейський вибір України вимагає конкретизації та чіткого визначення термінів вступу до ЄС як повноправного члена. В іншому випадку необхідно зробити перегляд геостратегічної доктрини в бік більшої суверенізації в рамках євроатлантичної цивілізації.

Ключові слова: Україна, геополітика, євроатлантична цивілізація, Європейський Союз, Російська Федерація, модернізація.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної геополітичної ситуації в світі свідчить про те, що формується нова багатопольярна модель світового устрою, у межах якої поряд із США з'являються нові центри сили: Китай, Європей-

ський Союз, Індія, Бразилія, Росія тощо. Власні інтереси кожної з цих країн та міждержавних утворень є розбіжними в політичній, економічній, безпековій та інших сферах, що призводить до протистояння між ними і на світовому, і на регіональному рівнях, а як наслідок – до посилення світової нестабільності, розв’язання війн та збройних конфліктів [1, с. 50]. Як зазначає О. Кривицька, «сучасний світ стрімко змінюється і загострює традиційні та породжує нові загрози й виклики національній безпеці України, вимір яких залежатиме від глобалізаційних перетворень» [2, с. 133]. Україна як суверенна держава опинилася у складній ситуації, коли швидкі зміни у світі потребують уточнення її місця і ролі за умов формування нової реальності [3]. Пострадянська трансформація України затягнулася (триває понад 30 років), тому наш європейський вибір, який закріплено в Конституції, вимагає конкретизації та чіткого визначення термінів євроінтеграції або перегляду геостратегічної доктрини в бік більшої суверенізації в рамках євроатлантичної цивілізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням геополітичних питань з різних сторін наразі займаються багато іноземних і вітчизняних учених. Так, відомий український геополітик професор В. О. Дергачов пропонує, зокрема, геополітичну теорію Великих багатомірних просторів, аналізує геополітичний код України, надає геополітичні прогнози тощо [4]. Ю. І. Шмаленко розглядає сутність геополітичних вчень українських дослідників та геостратегію Української держави [5]. О. В. Дашевська розкриває геополітичний статус держави [6]. О. С. Вонсович розкриває безпековий аспект України в геополітичному просторі Європи [7]. В. А. Булгаков визначає концептуальні засади геополітичних пріоритетів України [8]. А. С. Гальчинський показує місце України на перехресті геополітичних інтересів провідних світових гравців [9]. М. Русанова здійснює критичний аналіз класичної геополітики як джерела створення імперій [10]. А. Ставицький показує вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави [11]. У той же час відкритим залишається питання геополітичної ролі України, геостратегічної концепції нашої держави для визначення нашого геополітичного майбутнього.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення геополітичної ролі України на сучасному етапі та надання рекомендацій щодо посилення геополітичної позиції нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Визначення геополітичної ролі України натеper є різноплановим у різних джерелах та у різних вчених різних країн.

Наведемо декілька з них. «Буферна зона», окраїна «руського світу», складова східно-слов’янської православної цивілізації («Откуда есть и пошла Русская земля»), «серце Європи», «брама Європи», «міст» між Європою та

Азією («Із варяг у греки»), «країна стратегічного транзиту», «цивілізаційне роздоріжжя», «геополітична вісь», «розколота країна», «сила стримування Росії» тощо. Усі ці визначення певною мірою передають різні аспекти геополітичного місця України здебільшого в історичному контексті.

Як зазначає С. Плохій, «розташована на західному краю Євразійського степу, Україна протягом багатьох століть була брамою Європи. Інколи, коли «брама» зачинялася внаслідок війн чи конфліктів, Україна допомагала зупинити іноземні навали зі сходу та заходу; коли ж вона була відчинена, як це найчастіше траплялося в українській історії, вона правила за міст між Європою та Азією, сприяючи обміну людьми, товарами та ідеями» [12, с. 23].

Для розуміння сучасного місця України на геополітичній карті світу необхідно враховувати її екзистенційне значення для Росії, яка не може уявити своє буття та майбутнє без української складової. Цьому сприяє понад 300-річний період існування в спільній державі. На мій погляд, доволі точно передає логіку розсудів російської еліти І. Тодоров: «Протягом пострадянського періоду Росія намагалася визначитися, чим їй слід бути: імперською силою, яку всі бояться, або країною, яка передусім турбується про добробут громадян. Президент В. Путін, здається, вирішив це питання на користь амбітної політики експансії. Процвітання – це добре, але до певного часу, адже воно народжує людей, які незалежно мислять і які можуть шляхом голосування скинути свого правителя» [13, с. 293].

Зб. Бжезінський цілком справедливо наголошував: «... те, що Україна згодом якимось чином буде «реінтегрованою», залишається предметом віри багатьох членів російської політичної еліти. У результаті, російський геополітичний та історичний сумнів у відокремленому статусі України недвозначно зіткнувся з американським переконанням, що імперська Росія не може бути демократичною Росією» [14, с. 104]. Російське минуле для України ще тривалий час залишатиметься вагомим чинником розвитку та перспективи, адже все одно ми будемо залишатися поруч, маючи найдовший спільний кордон та зв'язки.

Проміжне положення України зумовило надзвичайну різноманітність нашої природи. Якщо більшість європейських країн відзначаються одним природним типом, то Україна має аж п'ять кліматично-рослинних зон: поліську, лісостепову, степову, гірську і середземноморську (на південному березі Криму). Три найбільші природні зони України вдало доповнюють одна одну. Кожна з них зумовлює цілком певний спосіб життя свого населення. Різниця природних умов підштовхує населення до контакту й обміну. Така взаємодія в масштабі цілої України фіксується ще з часів землеробської трипільської цивілізації і сучасних їй степових кочівників.

Історично інтереси України спрямовувалися не так на мало заселений Схід, як на густонаселену Європу. Пошук Україною свого місця в Європі є наскрізь-

ною домінантою нашої історії. Самим своїм розташуванням Україна приречена на сильну зовнішню політику, на вироблення свідомої європейської геостратегії. Стабільна Україна є гарантом безпеки в ключовій зоні, де стикається континентальна й середземноморська Європа. Колективний Захід має остаточно визнати Україну як частину євроатлантичної цивілізації, адже це підтверджує її історичне минуле, географічне розміщення, належність до культурних традицій європейської цивілізації, демографічний склад населення, можливості економічних зв'язків із країнами Європи.

Терени України завжди перебували в центрі геополітичних подій. Адже тут перетиналися й перетинаються основні геополітичні осі. Так називають держави, які через своє вразливе місцерозташування опинилися всередині активних впливів різних геополітичних центрів. До таких держав належить і Україна, яка на початку XXI ст. перебуває на широтній геополітичній осі, полюсами якої є Західна Європа (Європейський Союз) і Російська Федерація. При цьому на заході територія України безпосередньо прилягає до європейських держав, які після розширення ЄС входять у найпотужніше інтеграційне угруповання світу. Крім того, поступово відбувається відродження традиційної меридіональної осі – Балтійсько-Чорноморської [15, с. 64]. Отже, Україна лежить на перетині транспортних артерій, що з'єднують Захід і Схід, Північ і Південь Євразійського материка. А чорноморські порти створюють сприятливі умови для безпосередніх зв'язків із країнами інших континентів.

Росія, як один із найбільших експортерів нафти та газу, саме використовуючи газотранспортний важіль, зокрема будівництво нових газопроводів, прагне вирішити свої основні геополітичні завдання, головним з яких є прагнення позбавити Україну статусу транспортно-транзитної держави. Домінуючі на сьогодні типи геополітичної свідомості не в змозі забезпечити об'єктивне сприйняття реальних викликів та запропонувати оптимальні варіанти розвитку, що загалом потребує виходу на нові геоментальні парадигми, у тому числі й у процесі творчого переосмислення національно-державницьких ідей та принципів економічного націоналізму.

Багато дослідників стверджують, що всі біди України в XX ст. виникали тому, що уряди, які володіють геополітичними методиками, перемагали нас на міжнародній арені та намагалися втручатися в наші внутрішні справи. Просторове розміщення України дає їй право на визначення своєї специфічної геополітичної ролі – бути мостом, що поєднує країни Європи та Азії. Розміри території України (найбільша країна субконтиненту Європи), чисельність її населення (понад 40 млн осіб), природні ресурси (п'яте місце в світі за корисними копалинами; перше місце за чорноземами – 70 % світових обсягів) у поєднанні з вигідним географічним положенням (торговий шлях «з варяг у греки»), демократична орієнтація політичного режиму (прагнення до волі

як національний імператив) дають нам право мати статус великої європейської держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічною орієнтацією. Україна є асоційованим членом Європейського Союзу, одним із найважливіших союзників ЄС на сході в рамках Європейської політики сусідства. Ідеться про програму «Східне партнерство». Україна разом з іншими пострадянськими країнами – Молдовою, Грузією, Азербайджаном розглядається ЄС як основний партнер серед колишніх республік СРСР.

Після російської анексії Кримської автономії та агресії 2014 р. на Сході України відбулися тектонічні зсуви у визначенні місця й ролі України в сучасному світі. Багатовекторність у зовнішній політиці та негласний протекторат Росії змінилися на користь європейського вибору. Ідеться про цивілізаційне повернення України в Європу. За оцінками багатьох західних та вітчизняних аналітиків, Україна є лідером демократизації на пострадянському просторі (протягом 30 років незалежності в нас змінилося 6 президентів, для порівняння – у Росії за цей час було три президенти, у Білорусі – один президент тощо).

Сьогодні відбувається стратегічний перехід України з пострадянського формату політики в європейський контекст. Головна мета – створення сильної сучасної держави європейського зразка. У геополітиці діє принцип: «Слабкість провокує, а сила застерігає». Геополітика – це справа сильних! Тому ми ніколи не станемо суб'єктом геополітики, поки не побудуємо сильної конкурентоздатної держави, мета діяльності якої – забезпечення гармонійного самобутнього розвитку українського народу. Це передбачає збереження та захист системи традиційних національних цінностей, заперечення яких ставить під питання саме існування нашого народу [16, с. 558–562]. Серед першочергових національних геополітичних інтересів України на сучасному етапі слід назвати: відбиття військової агресії Російської Федерації, відновлення миру, запобігання війні, гарантування зовнішнього та внутрішнього суверенітету, державної й територіальної цілісності, створення сучасної ефективної системи оборони й національної безпеки, налагодження постійних взаємокорисних зв'язків із ключовими міжнародними стратегічними партнерами: США, Великою Британією, Канадою, Польщею, Німеччиною та ін. [17, с. 498–500].

На мій погляд, єдино можливе ефективне геополітичне позиціонування України на сучасному етапі – східний форпост західної демократичної цивілізації, який протистоїть авторитарній загрозі зі Сходу для всієї об'єднаної Європи. Стратегічна мета нашого транзиту полягає в тому, щоби з часом перетворитися на самодостатнього регіонального лідера Східної Європи. Це неможливо здійснити без вирішення декількох важливих завдань розвитку: істотне нарощування економічного потенціалу щонайменше втричі, вимагання для цього Плану Маршалла для України при залученні не менше 200 млрд

доларів інвестицій; перехід від олігархічно-монопольної економіки до економіки народного капіталізму; ревізія карти корисних копалин для визначення реєстру стратегічних копалин для розвитку нової сучасної економіки; побудова парламентської республіки європейського зразка, що дозволить прибрати дуалізм влади та підвищити ефективність та прозорість державного управління; створення ефективного механізму рекрутингу державної та політичної еліти через побудову мережі елітних вишів; модернізація армії, створення сучасних ПВО та військово-морського флоту.

Висновки. Спільна з Росією історична спадщина для України ще тривалий час залишатиметься вагомим фактором розвитку та перспективи, адже все одно ми будемо залишатися поруч, маючи найдовший спільний кордон та зв'язки. Сьогодні відбувається стратегічний перехід України з пострадянського формату політики до європейської інтеграції. Головна мета – модернізація Української держави згідно з європейськими стандартами. Європейський вибір України, який закріплено в Конституції, вимагає конкретизації та чіткого визначення термінів вступу до ЄС як повноправного члена. В іншому випадку необхідно зробити перегляд геостратегічної доктрини в бік більшої суверенізації в рамках євроатлантичної цивілізації. Ефективне геополітичне позиціонування України на сучасному етапі – східний форпост західної демократичної цивілізації, який протистоїть авторитарній загрозі зі Сходу для всього колективного Заходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сучасна політична лексика : енциклопед. слов.-довід. / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : Новий Світ-2000, 2015. 396 с.
2. Кривицька О. Геополітична дилема України як визначальний фактор її історичного майбутнього. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 133–144.
3. Требін М. П. Україна перед воєнними викликами сучасності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 4 (23). С. 246–251.
4. Дергачев В. А. Геополитическая трансформация Украины. *Вестник аналитики*. 2006. № 2. С. 37–43.
5. Шмаленко Ю. І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2002. 19 с.
6. Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані*. 2015. № 9 (125). С. 33–37.
7. Вонсович О. С. Україна в геополітичному просторі Європи: безпековий вимір : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2013. 18 с.

8. Булгаков В. А. Концептуальні засади визначення геополітичних пріоритетів України : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2002. 18 с.
9. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. Київ : Знання України, 2002. 180 с.
10. Русанова М. Класична геополітика як наука, що сприяє створенню імперій: критичний зсув у дослідницький парадигмі геополітики. *Гілея*. 2013. Вип. 74. С. 400–402.
11. Ставицький А. Вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. № 4 (199). С. 45–55.
12. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Харків : Фоліо, 2016. 496 с.
13. Тодоров І. Війна на українському Сході: геополітичні витоки. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2014. Вип. 2. С. 285–295.
14. Бжезінський Зб. Велика шахівниця. Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. 236 с.
15. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. ; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 492 с.
16. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія / [О. О. Безрук, В. С. Бліхар, Л. М. Герасіна та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
17. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : Федорко М. Ю., 2021. 558 с.

REFERENCES

1. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Suchasna politychna leksyka : entsykloped. slovnyk-dovidnyk* [Modern political vocabulary: encyclopedic dictionary-reference book] / za nauk. red. Khomy N. M. Lviv : «Novyi Svit-2000» [in Ukrainian].
2. Kryvytska, O. (2011). Neopolitychna dylema Ukrainy yak vyznachalny faktor yii istorychnoho maibutnoho [Geopolitical dilemma of Ukraine as a determining factor of its historical future]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 5, 133-144 [in Ukrainian].
3. Trebin, M. P. (2014). Ukraina pered voienyny vyklykamy suchasnosti [Ukraine before the present military challenges]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Serii: *Filosofii, filosofii prava, politohiia, sotsiologiia – Bulletin of the National University “Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine”*. Series: *Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 4 (23), 246-251 [in Ukrainian].
4. Dergachev, V. A. (2006). Geopoliticheskaja transformacija Ukrainy [Geopolitical transformation of Ukraine]. *Vestnik analitiki – Analytics Bulletin*, 2, 37-43 [in Russian].

5. Shmalenko, Yu. I. (2002). *Heopolitychni priorytety Ukrainy v suchasnomu sviti* [Geopolitical priorities of Ukraine in the modern world]: Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
6. Dashevskaya, O. V. (2015). Heopolitychnyi status derzhavy: sutnist, faktory ta funktsii [Geopolitical status of the state: essence, factors and functions]. *Hrani – Facets*, 9 (125), 33–37 [in Ukrainian].
7. Vonsovych, O. S. (2013). *Ukraina v heopolitychnomu prostori Yevropy: bezpekovi vymir* [Ukraine in the geopolitical space of Europe: the security dimension]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
8. Bulhakov, V. A. (2002). *Kontseptualni zasady vyznachennia heopolitychnykh priorytetiv Ukrainy* [Conceptual bases for determining Ukraine's geopolitical priorities]: Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
9. Halchynskyi, A. S. (2002). *Ukraina – na perekhresti heopolitychnykh interesiv* [Ukraine is at the crossroads of geopolitical interests]. Kyiv : Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
10. Rusanova, M. (2013). Klasychna heopolityka yak nauka, shcho spryiaie stvorenniu imperii: krytychnyi zsum u doslidnytskyi paradyhmi heopolityky [Classical geopolitics as a science that contributes to the creation of empires: a critical shift in the research paradigm of geopolitics]. *Hileia – Gilea*, Issue 74, 400-402 [in Ukrainian].
11. Stavitskyi, A. (2018). Vplyv suchasnykh heopolitychnykh vyklykiv na ekonomichnu bezpeku derzhavy [The impact of current geopolitical challenges on the economic security of the state]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 4 (199), 45-55 [in Ukrainian].
12. Plokhii, S. (2016). *Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti* [Gate of Europe. History of Ukraine from the Scythian wars to independence] / Per. z anhl. R. Klochko. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
13. Todorov, I. (2014). Viina na ukrainskomu Skhodi: heopolitychni vytoky [The war in the Ukrainian East: geopolitical origins]. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist – Geopolitics of Ukraine: history and modernity*, Issue 2, 285-295 [in Ukrainian].
14. Bzhezinskyi, Zb. (2000). *Velyka shakhivnytsia* [Big chessboard]. Lviv – Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].
15. Vdovychyn, I. Ya., Uhryn, L. Ya., & Shypunov, H. V., et al. (2015). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory)* [The latest political vocabulary (neologisms, occasionalisms and other innovations)] / za zah. red. N. M. Khomy. Lviv: «Novyi Svit – 2000» [in Ukrainian].
16. Bezruk, O. O., Blikhar, V. S., & Herasina, L. M., et al. (2019). *Polityko-pravova mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehratsii* [Political and legal mentality of Ukrainian society in the context of European integration]: monohrafiia / za red. M. P. Trebina. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
17. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinarnyi dyskurs* [Wars of the information age: interdisciplinary discourse]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].

Полищук Игорь Алексеевич, доктор политических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ РОЛЬ УКРАИНЫ

В статье рассматривается геополитическое позиционирование Украины при формировании многополярной модели мирового порядка. Раскрываются основные факторы, влияющие на место и роль Украины на геополитической карте мира. Территория Украины всегда находилась в центре геополитических событий. Украина в нач. XXI в. находится на широтной геополитической оси, полюсами которой являются Европейский Союз и Российская Федерация. Делается вывод, что эффективное геополитическое позиционирование Украины на современном этапе – восточный форпост западной демократической цивилизации, противостоящий авторитарной угрозе с Востока всему коллективному Западу. Европейский выбор Украины требует конкретизации и четкого определения сроков вступления в ЕС как полноправного члена. В противном случае необходимо сделать пересмотр геостратегической доктрины в сторону большей суверенизации в рамках евроатлантической цивилизации.

Ключевые слова: Украина, геополитика, евроатлантическая цивилизация, Европейский Союз, Российская Федерация, модернизация.

Polishchuk Ihor Oleksiiovych, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

GEOPOLITICAL ROLE OF UKRAINE

The article considers the geopolitical positioning of Ukraine under the conditions of formation of a multipolar model of the world order. The main factors influencing the place and role of Ukraine on the modern geopolitical map of the world are revealed. The territory of Ukraine has always been at the center of geopolitical events. Ukraine at the beginning XXI century is on the latitudinal geopolitical axis, the poles of which are the European Union and the Russian Federation. It is concluded that the effective geopolitical positioning of Ukraine at the present stage is the eastern outpost of Western democratic civilization, which resists the authoritarian threat from the East to the entire collective West. Ukraine's European choice requires concretization and clear definition of the terms of accession to the EU as a full member. Otherwise, it is necessary to revise the geostrategic doctrine towards greater sovereignty within the framework of Euro-Atlantic civilization.

Keywords: Ukraine, geopolitics, Euro-Atlantic civilization, European Union, Russian Federation, modernization.

Стеблина Наталія Олександрівна, доктор політичних наук, доцент, професор кафедри журналістики та соціальних комунікацій, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, Україна
e-mail: n.steblyna@donnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9799-9786

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ АКТОРІВ У НОВИХ МЕДІА ДЕРЖАВ ІЗ ПЕРЕХІДНИМИ ТА АВТОРИТАРНИМИ РЕЖИМАМИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА РФ)

У статті пропонуються критерії для розмежування політичних дискурсів у державах із перехідним (Україна) та авторитарним (РФ) режимами. Матеріалом для дослідження стали Телеграм-канали провідних ЗМІ цих держав (дописи за осінь 2021 р.). Формальний аналіз політичного контенту показав, що політичні актори в Україні є набагато більш активними, вони постійно присутні в новинах, генерують контент для нових медіа тощо. Натомість у РФ така ситуація не спостерігається. Аналіз складу політичних акторів, що входять до трійки найпопулярніших, показав також, що значною є відмінність у присутності першої особи держави: Зеленський в українських каналах з'являвся у 8,9–38,8 % дописів, Путін у російських – у 2,3–5,5 % дописів. Також різнилася приналежність політичних акторів. В Україні переважали вітчизняні політики, у прокремлівських каналах – зарубіжні, що може свідчити про постійні спроби переключати увагу підписників на зовнішні загрози. Також спостерігається різниця за фреймами «скандали» та «діяльність».

Ключові слова: політичний дискурс, політичний режим, телеграм, політичний контент, політичні актори.

Постановка проблеми. Телеграм-канали є відносно новим і дуже зручним інструментом для поширення політичних меседжів і в деяких випадках здатні суттєвим чином вплинути на формування політичного дискурсу в країні [1, с. 26]. Так, телеграм-канал «Нехта» фактично став самостійним політичним гравцем під час білоруських протестів у 2020 р., інформуючи мільйони підписників про перебіг подій, поширюючи альтернативну до офіційної інформації картинку, мобілізуючи громадян тощо. Активно розвиваються телеграм-канали в Україні та РФ. Серед них як анонімні, так і офіційні майданчики, які все частіше використовуються як зброя в політичній боротьбі. Отже, для сучасної політичної науки важливо вивчати контент цих каналів, встановлювати особливості сучасного політичного дискурсу, який продовжує трансформуватися в середовищі

нових медіа [2, с. 166–167]. Так, у цьому дослідженні ми вирішили порівняти репрезентацію політичних акторів у телеграм-каналах України та РФ, для того щоб зрозуміти, чи є принципова різниця в тому, як генерується політичний контент у цих державах. А також – у підсумку – визначити, якими є особливості політичних дискурсів України та РФ, що постійно трансформуються в середовищі нових медіа. Адже якими б безмежними не були можливості телеграм-каналів та інших соцмереж, політичний дискурс все одно визначає те, яким буде контент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові медіа дають політичним акторам безпрецедентні можливості для впливу на громадську думку, мобілізації прихильників тощо. І оскільки за часів нових медіа вже немає посередника між аудиторією та політичним актором, то кожен політик, чиновник, партія або уряд може формувати довкола своєї діяльності мережу прихильників і поширювати ті меседжі, які вважає за потрібне. Так, згідно з каскадною моделлю Р. Ентмана та Н. Ушер [3], у США кожна партія має свою аудиторію, при цьому ці аудиторії мало пов'язані між собою. Відповідно, ті повідомлення, які отримує аудиторія «демократів», не доходять до аудиторії «республіканців» та «незалежних». Така ситуація, а також феномен вибіркового уникнення [4] та «бульбашка» фільтрів [5] призводить до того, що мережеві аудиторії живуть кожна у власній реальності. Отже, на сьогодні дуже важливо аналізувати ці реальності з точки зору репрезентації у них політичних акторів, а також пропонувати нові критерії для вимірювання комунікативної активності в державах різних типів.

Вивчення впливу телеграму на сучасну політичну комунікацію знаходиться ще на початкових етапах, однак при цьому науковці визнають можливість серйозного впливу цієї платформи на формування політичної реальності. Так, Р. Роджерз аналізує цю мережу, вивчаючи феномен «деплатфомінгу» – можливості видаляти акаунти певних користувачів, у тому числі й політичних акторів, за порушення правил певної платформи. Таким чином, цифрова платформа може здійснювати селекцію дописувачів та контенту. Р. Роджерз зазначає, що правила телеграму не є настільки жорсткими, як у випадку, наприклад, фейсбуку чи інстаграму. Тож існує ризик того, що небезпечний контент (заклики до екстремізму, наприклад) поширюватиметься через цю платформу. Проте все ж він побачив, що телеграм найчастіше використовується для того, щоб періодично транслювати короткі дописи в публічних каналах без закликів до насильства [6, р. 226]. Серед переваг соціальної мережі називають те, що вона пропонує користувачам open-source-платформу поки що без реклами та без плати за користування, чіткий, швидкий інтерфейс, але найбільше – безпеку для користувача [7, р. 909]. Також було визначено, що телеграм має деякі відмінності від інших соцмереж: так, користувачі рідко використовують можливість тегування. Тож ця мережа може ще більше роз'єднувати мережеві аудиторії, ніж інші платформи (фейсбук чи інстаграм, до прикладу).

Телеграм може використовуватися для мобілізації протестних рухів (наприклад, у Гонконзі), але й екстремістські групи також можуть працювати з ним [8]. Із його допомогою поширюються теорії змови [9]. Проблемою можуть також бути боти, які можуть порушувати права людини, наприклад, збираючи приватну інформацію про користувачів [10]. Дослідники вивчають також, як авторитарні держави намагаються блокувати телеграм як платформу, яка не погоджується упроваджувати техніки стеження за користувачами [11]. Примітним є кейс РФ, де телеграм на офіційному рівні вважається нелегальним, при цьому з 2018 р. робляться спроби блокувати його, але на неофіційному рівні російська влада намагається активно використовувати соцмережу для політичної комунікації, впливу на громадську думку та моніторингу суспільних настроїв. Наприклад, свій телеграм-канал мають пресекретар В. Путіна Д. Песков, Слідчий комітет, партія «Единая Россия» [12, р. 98]. Так само дослідження телеграм-каналів в Ірані під час передвиборчої кампанії у 2017 р. показало, що генерований користувачами контент частіше підтримує і посилює, ніж ставить під питання домінуючі дискурси влади [13, р. 88]. Багато є досліджень історичного характеру, де вивчається контекст виникнення цієї мережі. Н. Маречал характеризує телеграм так: «... кібер-лібертаріанський проєкт у традиціях шифрпанку» [10, р. 5029]. Це означає, що користувачі мають бути вільні в тому, щоб слідувати своїм інтересам та смакам онлайн і бути впевненими у своїй індивідуальній автономії.

Отже, на сьогодні вивченими є питання історії появи соціальної мережі, її особливостей, деякі кейси (використання телеграму під час протестних акцій), існування соціальної мережі в державах з авторитарними режимами. А от питання політичного контенту все ж не охоплено достатньо. У цьому плані можна відзначити хіба що моніторинги соціальних мереж, які в Україні здійснюють професійні медійні організації [14–16]. Але тут найбільш важливими видаються питання маніпуляцій: поширення контенту з ознаками політичної замовності та пропаганди [17, с. 263–269].

Формулювання цілей. Саме тому в цьому дослідженні ми здійснимо компаративний аналіз політичного контенту в мережі телеграм. Метою буде визначити особливості цифрового політичного дискурсу України та РФ у результаті аналізу контенту телеграм-каналів провідних ЗМІ цих країн і запропонувати критерії для розмежування дискурсів держав з авторитарними та перехідними режимами. *Завдання дослідження:*

зібрати та здійснити формальний аналіз політичного контенту найбільш популярних ЗМІ України та РФ різних типів;

здійснити компаративний аналіз репрезентації політичних акторів у дописах;

виявити відмінності в складі найпопулярніших політичних акторів у ЗМІ, визначити спільні та відмінні риси у представленості політичних акторів залежно від типу ЗМІ та типу політичного режиму;

проаналізувати та порівняти використання фреймів щодо першої особи держави (комунікація, діяльність, зустрічі, скандали).

Період дослідження – осінь 2021 р., яка була насичена політичними подіями в обидвох країнах. Для України – це відставка спікера Верховної Ради, замах на радника президента, «вагнергейт», ухвалення «закону про олігархів», протистояння між Офісом президента та Р. Ахметовим тощо. Для РФ – вибори до Держдуми, публікація відеоматеріалів про тортури в російських в'язницях, вручення Нобелівської премії редактору видання «Новая газета» Дмитру Муратову, самоізоляція Путіна через ковід, включення деяких ЗМІ та громадських організацій до складу так званих «іноагентів».

Медіа, які бралися до аналізу, – це телеграм-канали найпопулярніших сайтів ЗМІ різних типів власності, що оновлюються не рідше п'яти разів на день: «Обозреватель» (належить політику та підприємцю М. Бродському); «Цензор.нет» (очолює журналіст Ю. Бутусов); LIGA.net (гендиректором групи компаній «ЛІГА» та «СЕО Ligamedia» є Дмитро Бондаренко, а заснована група Мариною та Сергієм Бондаренками ще в 1991 р.) [18]; «Новое время» (очолює журналіст В. Сич, інвестор – бізнесмен Т. Фіала); «РИА Новости» (контрольоване державою ЗМІ, власник «Россия сегодня»), «Лента.ру» (видання, власник «Rambler media group»); «Новая газета» (76 % акцій належить колективу, 14 % колишньому депутату Держдуми Лебедєву, 10 % – М. Горбачову [19]).

Матеріалом дослідження стали дописи телеграм-каналів цих ЗМІ. Спочатку експортувалася історія каналу, потім через відповідні html-теги виявлялися дописи. Так, було виявлено 2298 («Обозреватель»), 975 («Цензор.нет»), 915 («Новое время»), 18944 («РИА Новости»), 6150 («Лента.ру»), 4176 («Новая газета») дописів. Після цього проводився контент-аналіз. Одиницями аналізу були назви політичних акторів, що вживалися в заголовках дописів (політики, громадянські активісти, журналісти, експерти, чиновники, політичні партії, установи тощо). Для здійснення комп'ютерного аналізу укладався словник цих акторів. Та на виході укладався рейтинг згадуваності політиків / політичних інститутів та аналізувався склад політичних акторів, які увійшли до топ-10. Для роботи використовувалася програма find_political_actors.py (мова Python) (детальніший опис роботи цієї програми [20]). Після цього проводився аналіз фреймів – також за допомогою комп'ютерного аналізу. Спочатку укладався словник найтиповіших ситуацій, у яких зображувалася перша особа держави. Такими фреймами / ситуаціями стали: візити / участь у заходах, комунікація / заяви, діяльність, скандали. Для кожної з цих ситуацій укладався словник виразів, що допомагав виявити фрейм (назви форматів заходів, дієслова на позначення комунікації, діяльності, вирази, що свідчили про скандали). І в результаті вираховувався відсоток згадок того або іншого фрейму щодо кількості згадок першої особи держави.

Виклад основного матеріалу. Компаративний аналіз репрезентації політичних акторів показує різницю між українськими та російськими телеграм-каналами незалежно від форми власності (рис. 1).

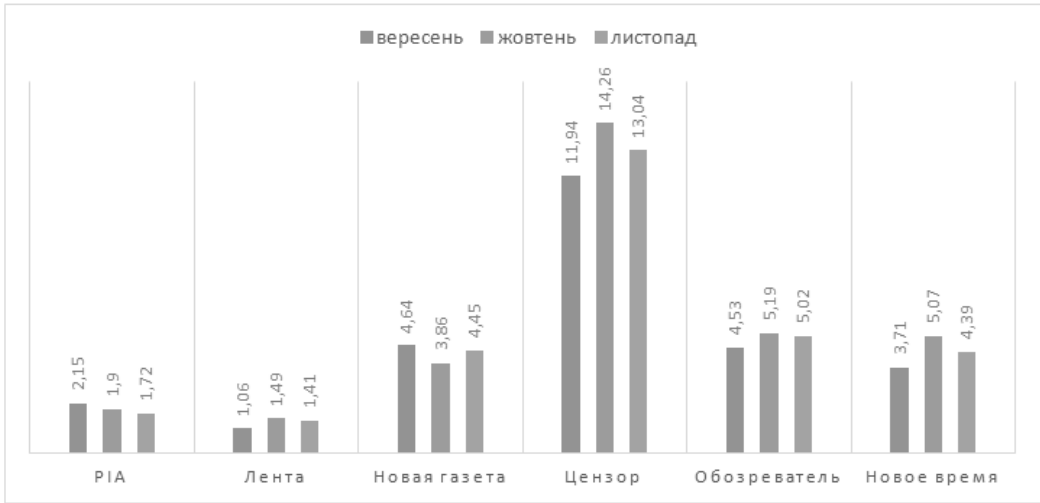

Рис. 1. Репрезентація найбільш популярних політичних акторів у телеграм-каналах українських та російських ЗМІ

Так, ми бачимо, що присутність десятки найпопулярніших політичних акторів у телеграм-каналах українських ЗМІ в цілому вища, ніж у випадку російських. Особливо це видно на каналі «Цензор.нет», натомість «Обозреватель» та «Новое время» значно відстають. І показники деяких місяців наближаються до показників російської «Новой газеты», яка сповідує опозиційні до нинішньої російської влади погляди. Тим часом для прокремлівських РІА та Лента.ру показник значно нижчий. Така картина свідчить про більш закритий характер політичного дискурсу в РФ, де постійна присутність політичних акторів у новинах нових медіа не є настільки важливою, як в Україні. Так, в РФ, судячи із аналізу, не так багато впізнаваних політиків, прізвища яких могли б привернути увагу підписників телеграм-каналів. Тому переважна більшість новин створюється без згадки про них або ж у текстах присутні епізодичні політичні актори.

Ось один із прикладів такого повідомлення із телеграм-каналу «РІА Новости»: «Росія та Білорусь сьогодні переходять на постійні знижені («комфортні») тарифи на роумінг. Оператори зв'язку ще близько року тому почали тестувати нову тарифікацію в роумінгу: ставка інтерконнекта знизилася у 20 разів – з 30 центів до 1,5 цента за хвилину. Нагадаємо, що сторони мають намір зовсім скасувати роумінг – і зробити це планували ще рік тому, але терміни були переглянуті».

Тут не є важливою участь певних компаній або ж персон, які стали ньюзмейкерами, хоча йдеться про позитивну новину: більш дешеві послуги. Натомість фігурують назви країн. В Україні ж, як правило, подібні тексти подаються як заслуга певних політичних сил, компаній. Для того щоб впливати

на громадську думку, на виборців. Ось приклад повідомлення із телеграм-каналу «Цензор.нет»: «Зеленський поставив мету звільнити Донбас і Крим до 2030 року, – “слугам” презентували стратегію. У Трускавці народним депутатам з фракції “Слуга народу” презентували цілі на 20–30 років. “Яка наша загальна мета? У 2030 році Україна відновила свої суверенні кордони і стала розвиненою економікою”, – сказано у презентації. Як вам такі терміни реалізації?». Тут, навпаки, новина подається через присутність у ній провідних політичних фігур: Зеленського та його партії, нібито тільки завдяки яким буде досягнуто цих цілей.

Подивімося тепер на склад найбільш популярних політичних акторів (табл. 1).

Таблиця 1

Склад найбільш популярних політичних акторів у телеграм-каналах України та РФ

вересень		жовтень		листопад	
Цензор					
назва	%	назва	%	назва	%
Зеленський	32,3	Зеленський	37,1	Зеленський	38,8
Офіс президента	17,0	Слуга народу	17,8	Офіс президента	18,3
Верховна Рада	18,4	Свакашвілі	16,9	Єрмак	11,9
Обозревателі					
Зеленський	10,2	Зеленський	10,8	Зеленський	15,3
Усик	5,5	Поляков	6,4	Путін	8,4
Шефін	4,9	Свакашвілі	6,3	Верховна Рада	4,6
Нове время					
Зеленський	8,9	Зеленський	12,9	Зеленський	16,5
Верховна Рада	3,8	Facebook	7,7	Слуга народу	3,7
Кабмін	3,8	Слуга народу	5,5	Верховна Рада	4,3
РИА Новости					
Путін	4,8	Путін	5,3	Путін	4,1
Держдуза	2,6	МЗС	2,1	МЗС	2,7
МЗС	2,5	Facebook	2,0	Лукашенко	1,8
Лента					
Путін	2,6	Путін	2,5	Путін	3,3
Apple	1,3	Facebook	2,2	Лукашенко	1,7
Google	1,2	Telegram	2,0	Слідчий комітет	1,6
Новая газета					
Держдуза	8,2	Слідчий комітет	6,4	Меморіал	9,7
Єдина Росія	6,6	Мін'юст	6,0	Мін'юст	8,1
КПРФ	6,0	Путін	5,1	Навальний	4,2

Тут ми бачимо чітку різницю в репрезентації перших осіб держави: значно більша увага в українських телеграм-каналах (8,9–38,8 %), ніж у російських (2,3–5,5 %). При цьому у випадку телеграм-каналу «Новой газеты» Путін взагалі не виходить на першу позицію і з'являється на третій тільки одного разу – у жовтні. Це підтверджує наші попередні спостереження щодо особливостей присутності політичних акторів в українському та російському політичних дискурсах, але й дозволяє стверджувати, що ця присутність різна, залежно від політики самого телеграм-каналу. Якщо у випадку прокремлівських ЗМІ увага до президента найвища, але в цілому увага до політичних акторів незначна, то у випадку опозиційних медіа ситуація інша. Більший відсоток присутності політиків та політичних інститутів пов'язано з тим, що медіа активно висвітлюють переслідування активістів та опозиціонерів, організацій: це видно через найбільш популярні назви (Слідчий комітет, Мін'юст, рішенням якого організації включаються до складу «іноагентів», «Меморіал» – організація, яку збираються закрити, Навальний). І для опозиційного видання ці проблеми видаються більш важливими, ніж діяльність влади (тобто ми можемо припускати, що в авторитарних державах функції незалежних ЗМІ дещо змінюються: контролю та критиці влади приділяється менша увага, ніж питанням дотримання прав людини, переслідуванням тощо). Хіба що в місяць виборів до Держдуми (вересень) картина інша. Також прокремлівські медіа більше зосереджені на міжнародній політиці, ніж на внутрішній (у випадку РІА на другій-третьій позиції постійно присутнє МЗС, а в жовтні-листопаді ще й зарубіжна компанія та самопроголошений президент Білорусі). Подібний підхід свідчить про намагання переключити увагу підписників із внутрішніх проблем на зовнішні загрози (зазначимо також, що схожі тенденції ми спостерігали у випадку російських ЗМІ упродовж тривалого періоду часу [21, с. 154]. Натомість в українських медіа найбільше представлено внутрішню політику: найчастіше згадуються президент, пропрезидентська партія, парламент, що свідчить про те, що ці політичні інститути постійно генерують інформаційні приводи, для того щоб бути присутніми в інформаційному полі. А ЗМІ намагаються контролювати їхню діяльність. Хоча тут мусимо зазначити, що до топ-політиків та політичних сил не входять опозиціонери, що раніше було важливою рисою українського політичного дискурсу.

Звернімо тепер увагу на результати аналізу фреймів (рис. 2).

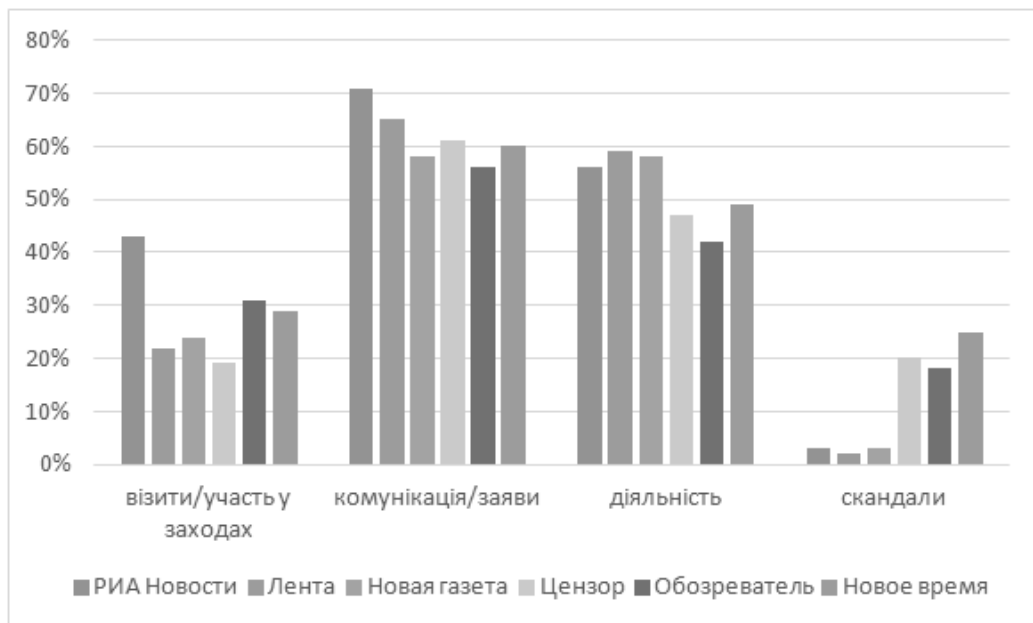

Рис. 2. Аналіз фреймів у телеграм-каналах України та РФ

Тут суттєву різницю між телеграм-каналами бачимо тільки для двох фреймів. Так, зрозуміло, що українські медіа у випадку більш відкритої політичної системи пишуть про скандали, пов'язані з першою особою держави, набагато частіше (у середньому – вдесятеро). Однак тут цікаво, що опозиційний російський ЗМІ у цьому плані нічим не відрізняється від прокремлівських за показником. При цьому усі три російські медіа більше зосереджені на висвітленні діяльності президента (підписання указів, розпоряджень, вираженні співчуттів, народженнях тощо), натомість для українських медіа це є менш важливим.

Різниця між іншими двома фреймами не є настільки очевидною. У випадку висвітлення заяв президента найактивнішим є телеграм-канал «РИА Новости», який можемо характеризувати як «рупор» Кремля (більше 70 % контенту). Також більший показник має й інше прокремлівське видання – «Лента». Опозиційне російське видання та українські ЗМІ зосереджені на цьому менше, хоча все ж увага до заяв є високою – до 60 % випадків.

Цікавою є також ситуація з висвітленням візитів та участю в заходах. Тут на першому місці знову «РИА Новости», що говорить про намагання видання ретельно відстежувати активність першої особи держави в усіх напрямках, окрім скандалів. А також ще раз підтверджує наше спостере-

ження про зосередженість телеграм-каналу саме на міжнародному порядку денному. Так, телеграм-канал намагається показати Путіна світовим лідером, який нібито вирішує всі важливі глобальні проблеми, постійно комунікує з лідерами країн світу тощо. Менш активні в цьому решта російських видань. Натомість для українських медіа характерний інший підхід. Тут найменше уваги візитам / заходам за участю президента приділив «Цензор». Хоча все ж, якщо аналізувати висвітлення конкретних подій, то найпопулярнішим для всіх трьох українських видань був пресмарафон Зеленського в кінці листопада. А от російські медіа висвітлювали зустрічі та перемовини Путіна. Це також свідчить про різні особливості дискурсів: більш протокольний підхід, що не передбачає обміну думками із суспільством у висвітленні заходів російськими ЗМІ. І більш відкритий для українських.

Висновки. Отже, наше дослідження показало, що здебільшого політичний контент в Україні та РФ генерується по-різному, хоча деякі схожі риси також вдалося знайти. Тому, використовуючи дані аналізу (контент-аналіз та аналіз фреймів), можна визначити особливості політичних дискурсів України та РФ і запропонувати критерії для розмежування дискурсів цих держав, а також держав зі схожими політичними режимами.

Формальний аналіз політичного контенту телеграм-каналів найпопулярніших ЗМІ України та РФ різних типів показав, що є значна відмінність між прокремлівськими ЗМІ та українськими виданнями, незалежно від форми власності (залежні чи незалежні). Так, політичні актори нашої країни є набагато більш активними, вони постійно присутні у новинах, генерують контент для нових медіа тощо. Натомість у РФ в умовах авторитарного режиму така ситуація не спостерігається. Офіційні особи, які є найпопулярнішими для цих каналів, створюють інформаційні приводи не так часто. Однак для каналу опозиційного російського ЗМІ є відмінність: там активність політичних акторів значно вища. Тож у подальших дослідженнях було б важливо дослідити це питання.

Аналіз складу політичних акторів, що входять до трійки найпопулярніших, показав також, що значною є відмінність у присутності першої особи держави: Зеленський в українських каналах з'являвся у 8,9–38,8 % дописів, Путін у російських – у 2,3–5,5 % дописів. Також різнилася приналежність політичних акторів. В Україні переважали вітчизняні політики, у прокремлівських каналах – зарубіжні, що може свідчити про постійні спроби переключати увагу підписників на зовнішні загрози. І замовчувати проблеми внутрішньої політики. Тут, знову ж таки, є різниця з опозиційним російським телеграм-каналом. Там найбільше писали про політичні переслідування, згадуючи як опозиціонерів, так і силові структури та політичні інститути, на яких покладено репресивну функцію.

Аналіз фреймів дав змогу показати як схожі, так і відмінні риси. Так, ми побачили, що за фреймом «комунікація / заяви» та «візити / заходи» різниця між українськими та російськими телеграм-каналами не настільки очевидна. Це може свідчити про те, що телеграм-канали, як і онлайн-ЗМІ є значно залежними від такого типу контенту, який поширюється, як правило, пресслужбами. Тож у подальших дослідженнях було б важливим знайти відмінності саме в цьому напрямку.

А от якщо говорити про інші два фрейми, то більш разючою є відмінність у фреймі «скандали». Російські телеграм-канали, незалежно від власника, не пишуть про це. Навіть опозиційне видання має низький показник – на рівні прокремлівських. Це може свідчити про зміну в пріоритетах суспільних функцій ЗМІ в авторитарних державах: контроль та критика влади не є найважливішим. Натомість більше пишуть про проблеми з дотриманням прав людини. Натомість в Україні в середньому кожен п'яту згадку присвячено саме скандалам.

Також різною є увага до фрейму «діяльність». Тут більш активними є російські телеграм-канали, що знову ж таки є свідченням більш закритої політичної системи, у якій непросто отримувати інформацію про першу особу держави, тож видання просто передрукуюють «протокольні» матеріали про підписання указів, нагородження героїв тощо. Для України це є менш характерним.

Таким чином, наше дослідження показало, що є чіткі критерії для розмежування політичних дискурсів у державах із перехідним (Україна) та авторитарним (РФ) режимами. Це значно більша активність політичних акторів для держав першого типу, у тому числі для першої особи. Також спостерігається різний підхід до селекції політичних акторів: вітчизняні для держав першого типу, зарубіжні – для другого. Є відмінності й у фреймах: фрейм «скандал» найбільше представлений також для держав першого типу, фрейм «діяльність» – для держав другого. Однак у подальших дослідженнях варто детальніше з'ясувати характер репрезентації політичних акторів для опозиційних видань у державах другого типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Специфіка розвитку сучасного соціально-гуманітарного середовища : кол. моногр. / Березовська-Чміль О. Б., Кучин С. П., Чернишова Т. О. та ін. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2021. 124 с.
2. Політологія : навч. енцикл. слов.-довід. для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко, В. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін. ; за наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. 779 с.

3. Entman R., Usher N. Framing in a Fractured Democracy: Impacts of Digital Technology on Ideology, Power and Cascading Network Activation. *Journal of Communication*. 2018. Vol. 68, Issue 3. P. 298–308. DOI:10.1093/joc/jqx019.
4. Zhu Q., Skoric M., Shen F. I Shield Myself From Thee: Selective Avoidance on Social Media During Political Protests. *Political Communication*. 2017. Vol. 34, Issue 1. P. 112–131. DOI:10.1080/10584609.2016.1222471.
5. Pariser E. The filter bubble : what the Internet is hiding from you. New York : Penguin Press, 2011. 294 p.
6. Rodgers R. Deplatforming: Following extreme Internet celebrities to Telegram and alternative social media. *European Journal of Communication*. 2020. Vol. 35, Issue 3. P. 213–229. DOI:10.1177/0267323120922066.
7. Sutikno T., Handayani L., Stiawan D., Riyadi M. A., Subroto I. M. I. WhatsApp, Viber and Telegram: which is the Best for Instant Messaging. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*. 2016. Vol. 6, No. 3. P. 909–914. DOI:10.11591/ijece.v6i3.10271.
8. Baumgartner J., Zannettou S., Squire M., Blackburn J. The Pushshift Telegram Dataset. *Proceedings of the Fourteenth International AAAI Conference on Web and Social Media*. 2020. Vol. 14. P. 840–847. URL: <https://arxiv.org/pdf/2001.08438.pdf> (accessed: 20.12.2021).
9. Hoseini M., Melo P., Benevenuto F., Feldmann A., Zannettou S. On the Globalization of the QAnon Conspiracy Theory Through Telegram. *arXiv: Computers and Society*. 2021. URL: <https://arxiv.org/pdf/2105.13020.pdf> (accessed: 20.12.2021).
10. Marechal N. When Bots Tweet: Toward a Normative Framework for Bots on Social Networking Sites. *International Journal of Communication*. 2016. Vol. 10. P. 5022–5031.
11. Akbari A., Gabdulhakov R. Platform Surveillance and Resistance in Iran and Russia: The Case of Telegram. *Surveillance & Society*. 2019. Vol. 17, No. 1/2. P. 223–231. DOI:10.24908/ss.v17i1/2.12928
12. Salikov A. Telegram as a Means of Political Communication and its use by Russia's Ruling Elite. *Politologija*. 2019. Vol. 95, Issue 3. P. 83–110. DOI:10.15388/Polit.2019.95.2
13. Kermani H. Decoding Telegram: Iranian Users and 'Prodisaging' Discourses in Iran's 2017 Presidential Election. *Asiascape: Digital Asia*. 2020. Vol. 7, Issue 1–2. P. 88–121. DOI:10.1163/22142312-123401.
14. Моніторинг регіональних медіа під час виборів 2020 (звіт). URL: http://cvu.od.ua/ua/library/monitoring-regionalnihmedia-pid-chas-viboriv-2020-zvit_1269/ (дата звернення: 20.12.2021).
15. Вісім із десяти найпопулярніших Телеграм-каналів в Україні є анонімними – дослідження ІМІ. URL: <https://imi.org.ua/news/visim-iz-desyaty-najpopulyarnishyh-telegram-kanaliv-v-ukrayini-ye-anonimnuyu-doslidzhennya-imi-i41295> (дата звернення: 20.12.2021).
16. Стеблина Н. Війна олігархів у Телеграм-каналах, або Як видання Ахметова та Коломойського писали про топових українських політиків. *Інститут демократії ім. Пилипа Орлика*. 08.12. 2021. URL: <https://idpo.org.ua/analytics/4427-vijna-oligarxiv-u-telegram-kanalax-abo-yak-vidannya-ahmetova-ta-kolomojskogo-pisali-pro-topovih-ukra%1%97nskix-politikiv.html> (дата звернення: 20.12.2021).

17. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
18. Кондратова В. Кто владеет популярными СМИ в Украине и как это отражается на их информационной политике. *LIGA.net*. 27.11.2019. URL: <https://www.liga.net/politics/articles/oboz-strana-znaj-kto-stoit-za-angajirovannymi-i-ne-ochen-smi-v-ukraine-mediagigiena> (дата обращения: 20.12.2021).
19. Смирнов Д. От «Комсомольской правды» до Нобелевской премии: история Дмитрия Муратова и «Новой газеты». *The Bell*. 08.10.2021. URL: <https://thebell.io/ot-komsomolskoj-pravdy-do-nobelevskoj-premii-istoriya-dmitriya-muratova-i-novoj-gazety> (дата звернення: 20.12.2021).
20. Стеблина Н. О. Цифровізація політики в контексті трансформації сучасного світопорядку : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 358 с.
21. Стеблина Н. Компаративний аналіз дискурсів колишніх радянських республік і динаміка української цифрової політики. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2020. Вип. 32. С. 152–157.

REFERENCES

1. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., & Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyshcha* [The specifics of the development of the modern social and humanitarian environment]: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].
2. Khoma, N. M. (Ed.) (2014). *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii* [Political Science: educational encyclopedic dictionary reference book for university students of I-IV levels of accreditation] / [V. M. Denysenko, O. M. Sorba, L. Ya. Uhryn ta in.]. Lviv : «Novyi Svit – 2000» [in Ukrainian].
3. Entman, R., & Usher, N. (2018). Framing in a Fractured Democracy: Impacts of Digital Technology on Ideology, Power and Cascading Network Activation. *Journal of Communication*, 68 (3), 298-308. DOI:10.1093/joc/jqx019.
4. Zhu, Q., Skoric, M., Shen, F. (2017). I Shield Myself From Thee: Selective Avoidance on Social Media During Political Protests. *Political Communication*, 34 (1), 112-131. DOI:10.1080/10584609.2016.1222471.
5. Pariser, E. (2011). *The filter bubble : what the Internet is hiding from you*. New York: Penguin Press.
6. Rodgers, R. (2020). Deplatforming: Following extreme Internet celebrities to Telegram and alternative social media. *European Journal of Communication*, 35 (3), 213–229. DOI:10.1177/0267323120922066.
7. Sutikno, T., Handayani, L., Stiawan, D., Riyadi, M. A., & Subroto, I. M. I. (2016). WhatsApp, Viber and Telegram: which is the Best for Instant Messaging. *International Journal of Electrical and Computer Engineering*, 6 (3), 909-914. DOI:10.11591/ijece.v6i3.10271.

8. Baumgartner, J., Zannettou, S., Squire, M., & Blackburn, J. (2020). The Pushshift Telegram Dataset. *Proceedings of the Fourteenth International AAAI Conference on Web and Social Media, 14*, 840–847. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/2001.08438.pdf>.
9. Hoseini, M., Melo, P., Benevenuto, F., Feldmann, A., & Zannettou, S. (2021). On the Globalization of the QAnon Conspiracy Theory Through Telegram. *arXiv: Computers and Society*. Retrieved from <https://arxiv.org/pdf/2105.13020.pdf>
10. Marechal, N. (2016). When Bots Tweet: Toward a Normative Framework for Bots on Social Networking Sites. *International Journal of Communication, 10*, 5022–5031.
11. Akbari, A., & Gabdulhakov, R. (2019). Platform Surveillance and Resistance in Iran and Russia: The Case of Telegram. *Surveillance & Society, 17* (1-2), 223-231. DOI:10.24908/ss.v17i1/2.12928.
12. Salikov, A. (2019). Telegram as a Means of Political Communication and its use by Russia's Ruling Elite. *Politologija, 95* (3), 83–110. DOI:10.15388/Polit.2019.95.2
13. Kermani, H. (2020). Decoding Telegram: Iranian Users and 'Prodisaging' Discourses in Iran's 2017 Presidential Election. *Asiascape: Digital Asia, 7* (1-2), 88-121. DOI:10.1163/22142312-123401.
14. Monitorynh rehionalnykh media pid chas vyboriv 2020 (zvit) [Monitoring of regional media during the 2020 elections (report)]. Retrieved from http://cvu.od.ua/ua/library/monitoring-regionalnihmedia-pid-chas-vivoriv-2020-zvit_1269/ [in Ukrainian].
15. Visim iz desiaty naipopuliarnishykh Telehram-kanaliv v Ukraini ye anonimnymy – doslidzhennia IMI [Eight of the ten most popular Telegram channels in Ukraine are anonymous IMI research.]. Retrieved from <https://imi.org.ua/news/visim-iz-desyaty-najpopulyarnishyh-telegram-kanaliv-v-ukrayini-ye-anonimnymy-doslidzhennya-imi-i41295> [in Ukrainian].
16. Steblyna, N. (2021). Viina oliharkhiv u Telehram-kanalakh, abo yak vydannia Akhmetova ta Kolomoiskoho pysaly pro topovykh ukrainskykh politykiv [The war of oligarchs in the Telegram channels, or as the publications of Akhmetov and Kolomoisky wrote about the top Ukrainian politicians]. *Instytut demokratii im. Pylypa Orlyka*. Retrieved from <https://idpo.org.ua/analitics/4427-vijna-oligarxiv-u-telegram-kanalax-abo-yak-vidannya-axmetova-ta-kolomojskogo-pisali-pro-topovix-ukra%d1%97niskix-politikiv.html> [in Ukrainian].
17. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinaryni dyskurs* [Wars of the information age: interdisciplinary discourse]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].
18. Kondratova, V. (2019). Kto vladeet populjarnymi SMI v Ukraini i kak jeto otrazhaetsja na ih informacionnoj politike [Who owns the popular media in Ukraine and how does this affect their information policy.]. *LIGA.net*. Retrieved from <https://www.liga.net/politics/articles/oboz-strana-znaj-kto-stoit-za-angajirovannymi-i-ne-ochen-smi-v-ukraine-mediagigiena> [in Russian].

19. Smirnov, D. (2021). Ot “Komsomol’skoj pravdy” do Nobelevskoj premii: istorija Dmitrija Muratova i “Novoj gazety” [From ‘Komsomolskaya Pravda’ to the Nobel Prize: the story of Dmitry Muratov and ‘Novaya Gazeta’]. *The Bell*. Retrieved from <https://thebell.io/ot-komsomolskoj-pravdy-do-nobelevskoj-premii-istoriya-dmitriya-muratova-i-novoj-gazety> [in Russian].
20. Steblyna, N. O. (2020). *Tsyfrovizatsiia polityky v konteksti transformatsii suchasnoho svitoporiadku* [Digitization of politics in the context of the transformation of the modern world order]: monohrafiia. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
21. Steblyna, N. (2020). Komparatyvnyi analiz diskursiv kolyshnykh radianskykh respublik i dynamika ukrainskoi tsyfrovoy polityky [Comparative analysis of the discourses of the former Soviet republics and the dynamics of Ukrainian digital policy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filofsfsko-politolohichni ctudii Bulletin of Lviv University. A series of philosophical and political studies*, Issue 32, 152–157 [in Ukrainian].

Стеблина Наталия Александровна, доктор политических наук, доцент, профессор кафедры журналистики и социальных коммуникаций, Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, г. Винница, Украина

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ АКТОРОВ В НОВЫХ МЕДИА ГОСУДАРСТВ С ПЕРЕХОДНЫМИ И АВТОРИТАРНЫМИ РЕЖИМАМИ (НА ПРИМЕРЕ УКРАИНЫ И РФ)

В статье предлагаются критерии для различения политических дискурсов в государствах с переходным (Украина) и авторитарным (РФ) режимами. Материалом для исследования стали телеграмм-каналы ведущих СМИ этих государств (тексты за осень 2021 г.). Формальный анализ политического контента показал, что политические акторы в Украине гораздо активнее, они постоянно присутствуют в новостях, генерируют контент для новых медиа и т.д. В то же время в РФ такая ситуация не наблюдается. Анализ состава политических акторов, входящих в тройку самых популярных, показал также, что существует значительное различие в присутствии первого лица государства: Зеленский в украинских каналах появлялся в 8,9–38,8 % сообщений, Путин в российских – в 2,3–5,5 % сообщений. Также отличалась принадлежность политических акторов. В Украине преобладали отечественные политики, в прокремлевских каналах – зарубежные, что может свидетельствовать о постоянных попытках переключать внимание подписчиков на внешние угрозы. Также наблюдается разница по фреймам «скандалы» и «деятельность».

Ключевые слова: политический дискурс, политический режим, телеграмм, политический контент, политические акторы.

Steblyna Nataliia Oleksandrivna, Doctor of Political Sciences,
Associate Professor, Professor at Journalism and Social Communications
Department, Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsya, Ukraine

**POLITICAL ACTORS REPRESENTATION
IN NEW MEDIA OF THE STATES
WITH TRANSITIONAL AND AUTHORITATIVE REGIMES
(CASES OF UKRAINE AND RUSSIA)**

The criteria for political discourses differentiation in the states of transitional (Ukraine) and authoritative (Russia) regimes are proposed in the paper. Material for the research is Telegram-channels of the states' leading mass media (posts for Autumn 2021). In the political discourses different activity of political actors and different approach for the actors selection is defined. Formal analysis of political content has shown that political actors in Ukraine are much more active, they are constantly present in the news, generate content for new media etc. Instead, in Russia such a situation is not observed. Analysis of the list of the most popular political actors also showed that there is a significant difference in the presence of the presidents: Zelensky appeared in Ukrainian channels in 8.9–38.8 % of posts, Putin in Russian in 2.3–5.5 % of posts. The affiliation of political actors also differed. In Ukraine domestic politicians dominated, while pro-Kremlin channels gave preference to foreign ones, which may indicate constant attempts to divert subscribers' attention to external threats. There is also a difference in the frames of “scandals” and “activities”.

Keywords: political discourse, political regime, Telegram, political content, political actors.

Trebin Mykhailo Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

Chernyshova Taisya Oleksiivna, PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Philosophy,
Ivan Kozhedub Kharkiv National University of the Air Force, Ukraine
e-mail: taisya76@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5299-8421

LINGUISTIC ANALYSIS OF UKRAINIAN PRESIDENT VOLODYMYR ZELENSKYI'S POLITICAL RHETORIC: STRATEGIES & TACTICS

The purpose of the study is to characterize the discursive strategies and tactics of the Ukraine's President V. Zelenskyy. V. Zelenskyy's political discourse is mainly determined by the strategy for increase and the strategy of theatricality. The strategy for increase is used to create a positive mental space around oneself and one's political force, so it is implemented through the tactics of analysis-“plus”, which involves analyzing the political situation without explicit approval of one's contribution, with gratitude to ordinary citizens. The strategy of theatricality is realized through the tactics of cooperation, which explains the intention to identify with the people. Techniques here are the use of vocatives-ethnonyms and the inclusive pronoun “we”, which participate in the construction of “we-discourse” and “the communitization of responsibility”; reduced everyday communication in the format of storytelling; translingual speech practice. The tactics of irony is manifested in the use of irony against political opponents in order to self-position and create a “manipulative discourse of the positive”. V. Zelenskyy's presidential discourse is a complex speech formation, the characteristic features of which are: the format of reduced everyday communication in addressing the Ukrainian people; intention to show solidarity with the people in solving common problems; representation of the values of the youth linguistic community; dissemination of public messages through social networks; actualization in speech of physiological and social needs of people; performative function of irony.

Keywords: *political discourse, strategy for increase, strategy of theatricality, “we-discourse”, tactics of cooperation, tactics of irony, tactics of analysis-“plus”.*

Problem setting. One of the functions of a person's language, like any other productive activity (in this case, products in the form of written or spoken text), is the function of influence. It is the one that is of particular interest to researchers and is considered from different points of view and in different contexts by linguists, sociolinguists, psycholinguists, psychologists, sociologists, political scientists, etc. The suggestive component literally becomes an air of political communication, without which it simply cannot exist and be successful.

Analysis of recent research and publications. Researchers' interest in the problems of political communication, which is manifested in a large number of publications devoted to various aspects of this topic [1–12], testifies not only to the theoretical significance of this field of knowledge, but also to the demand for results in many applied contexts related to the interests of entire states and individuals.

In the context of the formation of a qualitatively new geopolitical system, the development of the information society, the emergence of new threats in a rapidly changing world, special attention is paid to the figure of a political leader as the most influential communicator in the political world, awareness of how his verbal picture of the world is formed and improved, how it affects the use of various verbal strategies, tactics and techniques to ensure a conceptive and persuasive influence on his surroundings, opponents and associates, ordinary citizens of the country [13–19]. A political leader like *Homo loquens* is not an abstract, average reference native speaker, but a specific individuality immersed in the discourse that shapes the goal, the plan of verbal actions, the behavior in the discourse.

Of course, the most influential political leader in the presidential, presidential-parliamentary and even parliamentary-presidential republics is the president. Therefore, it is quite understandable that the task, which in 1979 set itself the American Association of Speech Communication – to investigate the presidential rhetoric as a means by which the president of the United States uses his power to govern the nation, to develop and communicate a strategic course for the development of the country, and to build popular support for it. In the American tradition, the subject of presidential rhetoric's research is the study of the genres of presidential discourse with the research of certain presidential speeches, rhetorical movements, speechmaking processes, the nature of presidential rhetoric and ethics, modern political language on the perception of new reality, social and political problems, politicians and influences of the present-day and the future [20–23]. Moreover, the study of the genres of presidential rhetoric is focused on comparing the statements of different presidents in similar situations, on the same topic and for different categories of listeners [24, p. 20].

It should be noted that in Ukrainian science there is a lack of thorough research of presidential discourse, and occasional studies in this field are mainly focused on identifying the specifics of implementation of the verbal influence in the discursive

practice of American presidents. Therefore, the relevance of our research is motivated by the need to study the rhetorical practice of Ukrainian presidents.

The purpose of the article is to describe the political discourse of President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy in the first year of cadence. The specific objectives of the proposed study are the analysis of those discourse strategies and specific tactics of the current President of Ukraine, which are the explication of a certain cognitive model and serve as the implementation of speech influence.

Paper main body. In the process of sociolinguistic research, a set of methods was used, which is due to the complexity and versatility of the Ukrainian President's speech activity.

First, discourse analysis was used to identify both verbal components (combination of speech marks, their distribution in speech) and pragmatic factors (situations of speech and perception, study of the context of a communicative event, communicative and pragmatic settings of the president). Michel Foucault, the founder of the cratological theory of discourse, who interpreted discourse as a powerful resource of power, said: "There is no power without rational use of discourse about the truth, which manifests itself in power, moves in the power and acts with the help of it. Under the influence of power, we are doomed to produce truth and can use power only through the production of truth" [25, p. 43]. Therefore, discursive analysis was used to understand how the president produces the truth and communicates it to the people through his discursive strategies and tactics.

Secondly, cognitive analysis was used to explain how people's knowledge about the world, including the political world, modern society and people's place in it, and how Homo loquens formed a verbal picture of the world, is revealed in the structures of language. Thanks to it, studying concepts, frames and metaphorical wordings, we tried to identify mental schemes or cognitive models, which form the basis of the president's discursive strategies in a particular speech.

Third, by exploring the conceptual space of presidential discourse, we tried to find out what concepts constitute the center and periphery of the worldview, what is the content of basic political concepts and how they change over time, taking into account the possible lacunarity of the concept or its individual components. The ideal model for the implementation of conceptual analysis, according to O. Selivanova, is "a mental-psychonetic complex based on the synergetic supersystem of intelligence, on the conceptual and engram nature of memory, quantum-wave ability of encoding and transcoding of information by the human brain" [26, p. 197].

Fourthly, any text is a product of mental processes, as it contains one or more intents of different conjugation. Due to the content analysis we tried to find out the approach senses of speeches, intentions and goals, which influence the presidential discourse, determining the choice of this or that strategy, as well as the tactics of verbal influence, that are inaccessible with other types of analysis.

Political discourse is aimed at creating a certain reality that verbalizes the appropriate mentality and is organized in a special way depending on the intensities of *Homo loquens* as a carrier of power. This virtual political reality, especially in the modern post-truth era, impresses with its extraordinary full-bloodedness and ability to intercede in people's minds the real practice of social and political communication. No doubt, the aim of political discourse has always been domination in the political space, discrediting the opponents, winning the approval of the authoritarian party. Thus, the political reality, which is constructed by political discourse, not only reflects the way of interpreting the social reality and represents the ideological position of the spokesperson, but also actively forms in the minds of people the desired social and political image of the world and the patterns of their social and political activity.

The discursive practice of the head political leader of the country – the president, who creates a system of interpretation of political reality in the name of the state, thereby offering official ideology and specifying politically correct activity for the recipients, is extremely important and demanding. Presidential discourse must be aimed at ensuring public consolidation and solving domestic problems, as well as at coping with the challenges of the modern world, which can pose a threat to national security. In the current solution the formation of social and political identity of the citizens of the country depends on successful communicative practice of the president of the country.

Political discourse involves using speech strategies as a set of planned producer's moves aimed at achieving the goal. In the process of implementing the strategy various tactics are used, i.e. specific speech acts necessary at the appropriate stage of deployment of the speech strategy. Any tactics, in turn, is carried out by means of techniques – ways of creating a text or an individual statement using the appropriate lexical means and syntactic constructions. The classification of strategies of verbal influence, carried out according to different criteria by many researchers, can be limited in principle by two main options (as done by the Netherlandish linguist Tion Adrianus van Dijk [27]: the strategy of positive self-presentation (based on the desire of the addressee of the message “to maximize the significance of the own status” [9, p. 52] and the strategy of negative representation of the opponent (aimed at discrediting the political opponent and destabilizing his position in the political arena). Besides this subset of speech influence's strategies Olga Mihaljova adds the strategy of theatricality, which is focused on performativity of political discourse, on the people's perception of political reality as a kind of spectacle, which is played specially for them. Thus, we believe that O. Mihaljova's classification is the most thorough, because it describes all possible strategies, as well as tactics of speech influence.

In our opinion, Volodymyr Zelenskyy exploits mainly the positive “strategy for increase” (according to Mihaljova’s terminology) and the strategy of theatricality, which were chosen by him as the leading ones during the election campaign and continue to define (more or less consistently) his political discourse as the President of Ukraine. The main intension of the speech strategies in the context of political rhetoric of President V. Zelenskyy, from our point of view, is harmonization of communication with the citizens of Ukraine, namely the increase of communicative and performative acts, which maximally contribute to the elimination of cognitive contradictions of the assessment of the political situation. It should be added that the strategy of theatricality could not fail to be used by the Ukrainian President due to his past experience as an actor and successful entertainment manager, therefore, it is actively and productively implemented with the help of tested tactics and speech influence techniques.

1. The strategy for increase

1.1. The analysis-“plus” tactics. Using the verbal strategy for increase, V. Zelenskyy tends to create “positive mental space” [9, p. 57] around himself and the political party he has brought into power, emphasizing the constructive and vital role of the new political force. Most often the President uses the tactics of implicit positive analysis in his speeches (or, according to the classification of O. Mihaljova, analysis-“plus” tactics), which implies a fact-based analysis of the situation, which involves an implicit expression of the positive attitude of the producer of the statement to the situation under consideration. Without any pompous wordiness, as well as speech clichés, using wordy expressive means and trying to maintain the format of reduced casual communication with the Ukrainian people, the President tells the latter about the changes initiated by the government and the plans that have been implemented. This is a speech, not a statement or a report, so the distance between the communicants (the President and his people) in this case is reduced and the conditions of communication are intimated. We can say that V. Zelenskyy became the first Ukrainian president who “managed to explain politics to Ukrainians better than all deputies and presidents in 28 years” [28]. Not being a political expert and admitting it explicitly (“I went to the presidency without any political experience...” [29, 2020, March 4]), the Ukrainian President is practicing in the eyes of his people, together with them and sometimes with them, while absolutely recognizing the mistakes and asking for support, which insanely ensures high ratings of his own popularity.

We will analyze the content of the presidential speeches related to the coronavirus pandemic. Throughout the spring months of 2020, starting with the appeal on March 13 for measures against the spread of the coronavirus in Ukraine, President Zelenskyy addressed his people regularly, several times a week. The analysis-“plus” tactics is used here through the fixation of the actions of the authorities to prevent

the spread of the disease and to help the population fight it: “we have received...”, “we have intervened...”, “we are working on this...”, “the cargo from China has arrived”, “sufficient supply of medical facilities is being decided...” etc. However, the producer of the statement in all contexts is kept from a positive assessment of the measures listed by him: he is limited to the position of the registrar of positive changes, moreover, practically avoids negative judgments regarding the actions of the previous government, which (unsuccessfully, by implicit assessment) implemented medical reform. Instead, in all his appeals, V. Zelenskyy expresses gratitude to all those ordinary people who helped in confronting a dangerous disease, for example:

I am grateful to the Ukrainian border guards... I am grateful to our military in eastern Ukraine... I am grateful to our ambassadors and diplomats... Our policemen and national guards... I am grateful to socially responsible businesses and our volunteers... The taxi services that provided free transport for the doctors to work... [29, 2020, March 23].

In this context the significance of the contribution of ordinary citizens of the country to the fight against the spread of coronavirus (the President is also grateful to them for their compliance with quarantine conditions) is evident, although, insanely, there is an implicit embarrassment of the Ze-authorities' actions.

2. The strategy of theatricality

2.1. The tactics of cooperation. The strategy of theatricality is realized in the political discourse of V. Zelenskyy mainly through the tactics of cooperation. Ukrainian President mainly through the tactics of cooperation, i.e. “this method of appealing to the addressee, through which the speaker constructs the image of the latter, appealing to those ideas and values, which he (in the opinion of the speaker) is” [9, p. 63]. The tactics of cooperation used by President V. Zelenskyy and which, in fact, ensured his victory in the elections, are manifested significantly in all public speeches of the politician, demonstrating his intention to identify himself with the people, to be in solidarity with them in solving common problems, to reveal almost family ties with every citizen of the country he has the honor to lead. A significant role in creating a positive image of the President as “his own guy”, “native of the people”, who perfectly understands and feels all the problems of the latter, was played purposefully created thanks to the successful marketing strategy of V. Zelenskyy and his team media content – the series “Servant of the People”, which dedicated the Ukrainian people to all the subtleties and intricacies of Ukrainian politics. Masterfully filmed and significantly broadcasted on domestic TV, the film prepared the future electorate of V. Zelenskyy for the natural acceptance of the unprecedented event in the political life of Ukraine – the phenomenon of the president finding an ordinary person, a crossed schoolteacher, who has no experience in political administration. Voters and later supporters of the newly elected

President inertly perceived (and most continue to perceive) V. Zelenskyy as his movie hero V. Holoborodko – a simple, but principled and honest politician, who hates corruption, is not afraid of change and knows exactly how to be a real “servant of the people” in his high position of power.

2.1.1. The technique of creating “we-discourse”. Let us consider in detail the tactics of cooperation. One of the techniques of its implementation is the vocatives used by the President in his public speeches addressed to the citizens of the country. “Dear Ukrainians!” is the most frequently used in the speeches of the acting president: of the 40 speeches we have analyzed, it is used 30 times (for comparison: “Dear ladies and gentlemen!” – 5 times, “Dear citizens!” – 3 times, “Dear compatriots!” – 1 time, “Hello everyone!” – 1 time). In addition to the fact that this form of address to the citizens of their country contains an expressive component (expression of a friendly, warm attitude), it also plays an important role in the design of the so-called “we-discourse”, which “has an expression in integration strategies with any social group that closely correlates with the nomination strategies” [30, p. 79]. Analyzing the use of the vocative with a group relation (in our context it is the ethnonym “Ukrainians”) in the context of the verbal techniques of creating “we-discourse”, the researcher points out the irreversible connection of the latter with the notion of nation as a universal value in the political life [30]. The frequency of use of this very kind of address by President V. Zelenskyy is strategically conditioned: its referential juxtaposition with the “basic operator in the social classification system” as well as an important “element of the political and symbolic-ideological order” [31] provides the “identification” of the recipients of expression with the Ukrainian people and consolidates this nomination on the level of ideology. In addition, the call “Ukrainians” realizes the function of integration and positive experience of belonging to the Ukrainian people of all those who consider themselves Ukrainians regardless of the territory of residence and citizenship.

2.1.2. The technique of “translingual creativity”. The peculiarity of V. Zelenskyy’s political discourse is based on the intention to use the everyday language in the communication with the listeners’ audience, orienting in this way (both purposefully and unconsciously, as a carrier of everyday consciousness) on the functioning of the world view in the everyday social practice. It should be noted that the use of the live practice of the people allowed the Ukrainian President to arouse interest to his person in the traditionally most inert part of the electorate – the youth – already at the stage of the election campaign. Similar to Barack Obama, who was called the “youth president” and two-thirds of Americans aged 18-29 voted for him, Zelenskyy also gained the support of young people under 30, among whom he received 57 % of the votes. The high media mobility of the acting president together with the creation of content in a (youthful) auditorium provided (and

provide) his adequate understanding of it. In this context, we would like to point out the characteristic of V. Zelenskyy's "translingual creativity", which represents the value orientations of young "linguistic community as the most sensitive to external influences and able to creatively put themselves to the potential of both own and foreign languages" [32, p. 142], for example:

*Such is the Ukrainian **doing business** [29, 2019, September 13]; **These are not informational drives that are "on-trend" or "off-trend". These are people's lives** [29, 2020, February 15]; **Customs should collect not likes on Facebook, but funds to the state treasury** [29, 2020, March 4]; **Fakes about it spread much faster from the virus** [29, 2020, March 18]; **In difficult times for the country to engage in political hype – in fact equal to looting** [29, 2020, March 23]; ... **the first draft of changes got into the public space**" [29, 2020, March 29]; **I say this to every hater who considered it his sacred duty to write abomination against Ukrainian teachers** [29, 2020, April 10]; **You can post as many happy memes as you like about guarantees of security of the Budapest Memorandum, but it will not return our territories, Ukraine is already becoming a world IT-hub** [29, 2020, January 20].*

Therefore, the free service (as well as maintenance) by the hybrid translingual discourse relevant to the most progressive part of the Ukrainian society provides the acting president with the necessary level of "solidarization" with his electorate.

2.1.3. The technique for communicating with citizens through social media.

Here we should also pay attention to the ways of content distribution, which is mostly used by V. Zelenskyy and which, in fact, ensured his victory in the elections. We are talking about the dissemination of public messages by the President through social networks against his opponents, who needed the help of mass media for this purpose. The American researcher C. Harris calls it a "social media strategy" and presidents B. Obama and D. Trump, who actively used this strategy, are "social media presidents" [33]. As for V. Zelenskyy, both during the elections and after coming to power, he was a leader in changing the logistics of political communication, making social networks rather than traditional mass media a tool of "delivery" of the necessary content to the addressee. "Instagram for Zelenskyy was like a twitter for Trump", says Ukrainian philosopher and journalist Volodymyr Yermolenko, one of the authors of the "Internews-Ukraine" study on the role of social media in the 2019 elections. "Zelenskyy not only won in Instagram, he defeated his opponents: 80 percent of the political publications on this platform were about him, he broke the barriers between politics and showbiz", says V. Yermolenko [34]. One can argue about how important offline and online media are today in supplying information to the public by the state authorities. However, the fact that V. Zelenskyy is a new type of politicians, who are becoming "virtual" in the sense that communication with the people is established without mediators, using Internet channels and messengers, is irrefutable. It is known that the acting president com-

municates with the audience through his YouTube channel, Instagram and Facebook (through which he broadcasted most of the electoral content). This form of political communication saves time on “delivery” of information to recipients, allows making content interactive, and ensures “personal involvement in the author’s production of information and visual products” [35, p. 13], and most importantly – to give without filters media, from the first person understandable answers to complex questions. The research of the Ukrainian Agency for Strategic Communications and Reputation Management RMA “Communicating the President of Ukraine on Facebook and Instagram as compared to foreign leaders”, conducted at the beginning of 2020, is very interesting. At that time, compared to 41 leaders of European countries (without Belarus and Russia), the U.S. and Canada, V. Zelenskyy “came in second place with more than 9 million followers... The number of his followers exceeds the total number of followers of Canadian Prime Minister Justin Trudeau (3.3 million), French President Emmanuel Macron (1.6 million) and German Chancellor Angela Merkel (1.1 million)” [36]. The first place at that time was taken by U.S. President Donald Trump (17.3 million followers). Current data allows us to say that the President of Ukraine remains in the second place for the number of followers in Instagram (9.3 million), just behind the first American president Joe Biden (18 million). According to the results of the survey, V. Zelenskyy wins the rating of the heads of states in terms of the ratio of the number of followers to the number of followers in the country (83.64 %). Given the change in the number of Instagram users in Ukraine as of the end of 2020 (14 million), the percentage to the number of V. Zelenskyy’s followers will be 66 %. In our opinion, this may indicate that the priority in this rating still remains with the Ukrainian President. According to the RMA agency, “Volodymyr Zelenskyy’s indicator can be explained by his media popularity, which he achieved during his artistic career, as well as systematic work with campaigning in social networks during the 2019 presidential election” [36].

2.1.4. The technique for actualization of people’s actual needs in the speech.

The tactics of cooperation are also used by the President V. Zelenskyy through the adoption of a focus on life values – that is, actualization in the speech of physiological, security and social needs of people (health, family, housing, salary, personal security, etc.). The guarantor not only shows awareness of what worries the Ukrainian people in his daily ordinary life, but also promises concrete assistance. When the President says that only those “who have never had a child in a standard hospital” witness improvements in medicine [29, 2019, February 20], the recipients of this statement believe that he must have treated his child in such a hospital, and he has witnessed firsthand the presence of problems in the health care sector. Thus, the President, without taking upon himself the responsibility to operate with abstract notions of patriotism or community, at the same time appeals to the innermost feel-

ings of any person – love for his child and desire to always protect him. The tenderness toward your own little son, in whom the President is learning to see the world from a new perspective, extends to the younger generation of today’s Ukraine: in his speeches V. Zelenskyy constantly talks about his desire to leave a livable country for the next generation, for example:

We have a lot of hard work ahead of us – to build Ukraine, which we want to pass on to our children [29, 2020, February 1]; We must promise ourselves that we will pass on a new country to the next generation” [29, 2020, February 28].

In a speech on the Independence Day of Ukraine 2020, the President used the reception of a detailed comparison, also based on family values: the mother-child relationship is compared with the relations between Ukraine and its citizens:

I think the main thing for every mother is the happiness of her children. The most important thing is that her children, Ukrainian citizens, are healthy. Today we are doing everything possible to stop the coronavirus in Ukraine... I also think every mom wants her kids not to quarrel. We are all children of Ukraine. And don’t give anyone a chance to divide us ... Every mother wants her children to always be at home. Unfortunately, Donetsk, Luhansk and Crimea are missing at our family table today. But we’re doing everything we can to make the day come, and they’re back... [29, 2020, August 24].

And finally, the format of the President’s New Year’s greeting was chosen to communicate with the children, for whom the appropriate format of storytelling was created and they were given the opportunity to express their wishes and to promise (personally by a guarantor) to fulfill them. Such active exploitation of the topic of almost kinship with Ukrainians forms a tangible narrative of the “father of the nation”, who cares, advises, protects against adversity, educates and quarrels his children.

2.1.5. The technique of joint responsibility for a good perspective. The tactics of cooperation are used in political discourse of V. Zelenskyy through the technique of joint responsibility for a good perspective. The President is consistent with the idea that only productive activity of each citizen for the good of the state determines its well-being and prosperity, for example:

This is a joint struggle where we will win only together [29, 2020, March 26]; We are all guarding democratic values and freedoms [29, 2020, April 7]; Today is a situation where each of us can save the lives of people around us [29, 2020, April 27]; Each of us should be an integral part of a single army – and only then will we defeat the disease [29, 2020, May 13]; Who should make the development of each region? Just you. To the owner of his land. Because Ukraine is you. Ukraine starts with you. All yours. Your home, yard, street, village or city, your region, and therefore your country” [29, 2020, August 24].

The modern domestic researcher Olena Chorna defines this technique as “the communitization of responsibility”, that is, “forming in the minds of the audience

the idea that not only the authorities are responsible for the well-being of the state, but also every citizen of the country” [37, p. 14]. Although, according to O. Chorna, “politics want “to communitize” and to share with the addressee mainly problems, failures and responsibility for unpopular steps” [37, p. 14], we believe that the use of this technique in the context of political discourse of V. Zelenskyy is conditioned by another intension – tolerance of differences: “We are different. But equal. We are different. But relatives” [29, 2020, August 24] and initiate a sense of “Ukraine in itself”, i.e. the perception of the troubles and joys of its neighbors and daughters as the own experience of each citizen, for example:

...this is our common dream. But we also have common pain. Each of us died in Donbas. Every day we lose each of us. And each of us is a displaced person... And each of us is a worker... [29, 2019, May 20]; With the whole country we were cutting coupons and watching “The Rich also Cry”... With the whole country we were scraping the record height – 6 meters and 14 centimeters... With the whole country we made the giants of game football tremble... With the whole country, from Donetsk to Karpaty, we flew to the stars with Leonid Kadeniuk and rejoiced when “Shche ne vmerla Ukrainy...” sounded for the first time in history in the open space... With the whole country, on the internet and near television screens, we were riveted to the news from the east... [29, 2019, August 24].

In this way, the President tries to create the widest possible circle of spiritual involvement, in which Ukrainian citizens will exchange vital energy and jointly experience defeats and victories, “regardless of age, gender, religion” [29, 2019, August 24]. In this way, the President also includes himself, demonstrating to every Ukrainian his intimacy, “homeliness”, “normality” and, accordingly, his duty and vocation to take responsibility for the fate of the country he led.

As we can see from all the above examples, linguistically “we-discourse”, created by President V. Zelenskyy due to tactics of cooperation, is expedated through the frequency use of the inclusive pronoun “we”. The latter is expressed in the formula “we” = “me + you (recipients)”, and thus it correlates with the speaker and his whole audience, i.e. “the Ukrainians”, to whom the acting president is constantly addressing.

2.2. The irony tactics. In the context of the above it is worth characterizing another tactic of speech influence used by the President in the process of realization of the strategy of theatricality – the irony tactics. We have stated that V. Zelenskyy practically does not subject his political opponents to poor attacks, and if they do fall into the focus of critical analysis, they receive an ironic assessment similar to the practice of the “95th quarter”, for example:

We have constantly heard about the economic leap, but there is an impression that the economy has taken overclocking, stumbled and risks passing face to face on the ground [29, 2020, March 4]; Under the new mechanism, some hospitals will

have enough money except for a door lock and a poster: 'We have closed. Stay strong. Good luck [29, 2020, February 4]; The point is that a virus has become active in some political parties and it has been sitting in them for the last 28 years. This virus is called "slyness" [29, 2020, February 6]; We all started to get sick. It turned out that there was not much in the hospitals and pharmacies. Why? Simply, some people lost their sense of smell long before the "kovid" [29, 2020, March 31].

We can see that in the above examples (as well as in all other similar cases) the criticism of the opponents in the aspect of political rhetoric of the acting Ukrainian president is carried out in the form of well-intended ironic mockery, and not an outright sarcastic mockery. At the same time, the function of irony is non-aggressive (when the speech act is aimed at destroying the image of a certain person), but rather performative: it is the self-presentation of the author of the statement, his positive self-positioning as a person with a sense of humor, erudite and smart, the main means of successful speech influence of which in his "pre-presidential" time was the humor itself. Therefore, we do not believe that a negative assessment is a necessary component of irony in the context of V. Zelenskyy's political discourse. Rather, we accept the opinion of those researchers (such as Iryna Shkytska) who consider irony to be a component of "positive manipulative discourse" because, being ironic towards his political opponents, V. Zelenskyy demonstrates by this both his desire to avoid aggressive opposition and his implicit recognition that he does not have enough political experience to be able to successfully criticize his opponents.

Conclusions. Thus, we can make a conclusion that the political discourse of Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy is represented mainly by two strategies: for increase and theatricality, the main intensions of which are the harmonization of communication with the citizens of the country and the maximum elimination of cognitive contradictions in assessing the political situation. Speech influence tactics that implement the above strategies are mainly tactics of implicit positive analysis, cooperation and irony. A direct manifestation of the use of these tactics is a whole range of verbal applications of the intentions of the head of state, i.e. the use of specific language tools which are used to construct the body of discourse in order, in turn, to generate political reality. Our research has shown that the presidential discourse of V. Zelenskyy is a complex and richly varied verbal creation, the characteristic features of which are: the format of reduced daily communication in addressing the Ukrainian people; the intention to identify oneself with the people, to cooperate with them in solving common problems, to reveal a near-family connection with every citizen; the representation of value orientations of the young linguistic culture; expansion of public messages by means of social media; actualization of people's physiological, security and social needs in the speech; acceptance of joint responsibility for a good perspective; performative function of irony.

REFERENCES

1. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., & Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyssha* [The specifics of the development of the modern social and humanitarian environment]: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].
2. Crespo-Fernández, E. (Ed.) (2021). *Discourse studies in public communication*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
3. Dimante, I. V. (2015). Instrumentarij professional'nogo komunikatora (prijomny rechevogo vozdeystvija) [Professional communicator's toolkit (methods of speech influence)]. *Kommunikativnye issledovanija – Communication research*, 4 (6), 52-64 [in Russian].
4. Freelon, D., & Wells, C. (2020). Disinformation as Political Communication. *Political Communication*, 37(2), 145-156. DOI: 10.1080/10584609.2020.1723755.
5. Jarvis, S. E. (Ed.) (2021). *Conservative political communication: how right-wing media and messaging (re)made American politics*. New York, NY: Routledge.
6. Kondratenko, N. V., Kiselova, A. A., & Zavalska, L. V. (2020). Strategies and tactics of communication in parliamentary discourse. *Studies about Languages / Kalby studijos*, 36, 17–29. DOI: 10.5755/j01.sal.0.36.23401.
7. Lilleker, D., Coman, I. A., Gregor, M., & Novelli, E. (Eds.) (2021). *Political communication and COVID-19: governance and rhetoric in times of crisis*. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
8. Makarenko, L. (2017). *Politychna komunikatsiia u demokratychnykh protsesakh v Ukraini*: monohrafiia [Political communication in democratic processes in Ukraine: monograph]. Kyiv: Kyi [in Ukrainian].
9. Mihajlova, O. L. (2009). *Politicheskij diskurs: Specifika manipuljativnogo vozdeystvija* [Political discourse: Specificity of manipulative influence]. Moskva: Knizhnyj dom "LIBROKOM" [in Russian].
10. Trebin, M. P. (2021). Public consciousness under the influence of manipulative technologies. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philosophical Sciences*, 2(90), 113–125. DOI 10.35433/PhilosophicalSciences.2(90).2021.113-125.
11. Trebin, M. P., & Chernyshova, T. O. (2021). Borotba za svidomist liudei v epokhu postpravdy [The Fight for People's Consciousness in the Post-Truth Era]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filozofii, filozofii prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 3(50), 153–171. DOI: 10.21564/2663-5704.50.235224 [in Ukrainian].
12. Vegetti, F. & Mancosu, M. (2020). The Impact of Political Sophistication and Motivated Reasoning on Misinformation. *Political Communication*, 37(5), 678–695. DOI : 10.1080/10584609.2020.1744778

13. Adair, J. (2019). *Develop your leadership skills: fast, effective ways to become a leader people want to follow*. 4th ed. New York: Kogan Page Ltd.
14. Adolphsen, M. (2014). *Communication strategies of governments and NGOs: Engineering global discourse at high-level international summits*. Wiesbaden: Springer VS.
15. Babkina, O. V., Derev'ianko, S. M., & Trebin, M. P., et al. (2018). *Amerykanskyi prezydentsializm: instytut hlavy derzhavy u SShA u personaliakh vid zarozhennia do sohodennia*. Biohrafichna entsyklopediia [American Presidentialism: The institution of the head of state in the United States in personalities from its inception to the present. Biographical encyclopedia] / za nauk. red. N.M. Khomy. Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
16. Berlin, L. N. (Ed.). (2020). *Position and stance in political discourse: the individual, the party, and the party line*. Wilmington: Vernon Press.
17. Gavrilova, M. V. (2017). Lingvisticheskij analiz vystuplenij glavy gosudarstva: tematika, napravlenija i metody issledovanija [Linguistic analysis of the speeches of the head of state: topics, directions and research methods]. *Politicheskaja nauka – Political Science*, 2, 54-72 [in Russian].
18. Geest, van der I., Jansen, H., & Klink, van B. (Eds.) (2020). *Vox populi : populism as a rhetorical and democratic challenge*. Northampton: Edward Elgar Publishing.
19. Smyrnova, L. D. (2012). Dyskursyvni aspekty promovy novoobranoho prezydenta Nimechchyny Yoakhima Gauka [Discursive aspects of the speech of the newly elected President of Germany Joachim Gauck.]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University*, 65, 207-209 [in Ukrainian].
20. Degani, M. (2015). *Framing the rhetoric of a leader : an analysis of Obama's election campaign speeches*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan.
21. Heidt, S. J., & Stuckey, M. E. (Eds.) (2019). *Reading the presidency: advances in presidential rhetoric*. New York: Peter Lang.
22. Lockhart, M. (Ed.) (2019). *President Donald Trump and his political discourse: ramifications of rhetoric via Twitter*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group.
23. Schneider, U., & Eitelmann, M. (Eds.) (2020). *Linguistic inquiries into Donald Trump's language : from 'fake news' to 'tremendous success'*. London; New York : Bloomsbury Academic.
24. Tamzina, A. T. (2001). *Problemy sovremennoj amerikanskoj prezidentskoj ritoriki* [Problems in contemporary American presidential rhetoric]. Abakan: Izd-vo Hakas. gos. un-ta im. N.F. Katanova [in Russian].
25. Foucault, M. (2005). “Nuzhno zashhishhat' obshchestvo”: kurs lekcij, pročitannyh v Kollezhe de Frans v 1975-1976 ucheb. godu [“Need to protect society”: a course of lectures given at the College de France in the 1975-1976 academic year] / per. s fr. E. A. Samarskoj. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].

26. Selivanova, O. (2006). Kontseptualnyi analiz: problemy ta pryntsyipy [Conceptual analysis: problems and principles]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya "Linhvistyka" – Scientific Bulletin of Kherson State University. Linguistics Series, 4*, 194-197 [in Ukrainian].
27. Dijk, T. A. van. (2006). Politics, ideology, and discourse. In Brown, K. (Ed.), *The Encyclopedia of Language & Linguistics* (Vol. 9, Pp. 728–740). 2nd ed. Amsterdam; Boston: Elsevier.
28. Ze!-marketynh: 9 vysnovkiv, yaki kozhen marketoloh povynen zrobyty z peremohy Volodymyra Zelenskoho [Ze!-Marketing: 9 conclusions that every marketer must draw from the victory of Vladimir Zelenskyy]. Retrieved from <https://toplead.com.ua/ua/blog/id/marketing-zelenskogo-225/> [in Ukrainian].
29. Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskyy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo. Promovy [President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy. Official online representation. Speeches]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/news/speeches> [in Ukrainian].
30. Filinskij, A. A. (2002). *Kriticheskij analiz politicheskogo diskursa predvybornyh kampanij 1999-2000 gg.* [Critical Analysis of the Political Discourse of the 1999-2000 Election Campaigns]: Candidate's thesis. Tver' [in Russian].
31. Verdery, K. (1993). Whither "Nation" and "Nationalism"? *Daedalus*, 122 (3), 37–46.
32. Chernyshova, T. O. (2020). Do problemy translinhvizmu v suchasni vitchyzniani linhvistytsi [To the problem of translinguism in modern domestic linguistics]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social communications*, 31(70), No 1, Part 4, 138-145 [in Ukrainian].
33. Harris, C. (2019). Missing the Mark: Obama and Trump's use of similar communication strategies. *Political Science*, 32. Retrieved from https://scholarsarchive.library.albany.edu/honorscollege_pos/32.
34. Krutishyi, nizh Tramp? Yak Zelenskyy perekonuvav vybortsiv u sotsmerezhakh [Steeper than Trump? How Zelenskyy persuaded voters on social networks]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/vyborch-kampanija-u-sotsmerezhakh/30563343.html> [in Ukrainian].
35. Rusakova, O. F. (2014). Kommunikativnye strategii performativnogo diskursa [Communicative strategies of performative discourse]. *Diskurs-Pi – Discourse-Pi*, 1 (14), 12–14 [in Russian].
36. Komunikatsiia Prezydenta Ukrainy u Facebook ta Instagram u porivnianni iz zakhidnyimi lideramy [Communication of the President of Ukraine on Facebook and Instagram in comparison with Western leaders]. Retrieved from https://rma.team/western_leaders/ [in Ukrainian].
37. Chorna, O. O. (2013). *Komunikatyvni zasoby tvorennia imidzhu politychnoho lidera (na materialy ukrainskoho, rosiiskoho ta anhliiskoho politychnoho diskursu)* [Communicative means of creating the image of a political leader (based on Ukrainian, Russian and English political discourse)]: Extended abstract of candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Чернишова Таїсія Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОЇ РИТОРИКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВОЛОДИМИРА ЗЕЛЕНСЬКОГО: СТРАТЕГІЇ ТА ТАКТИКИ

Мета дослідження – схарактеризувати дискурсивні стратегії та тактики Президента України В. Зеленського. Політичний дискурс В. Зеленського багато в чому визначають стратегія на підвищення та стратегія театральності. Стратегія на підвищення використовується для створення позитивного ментального простору навколо себе та своєї політичної сили, тому вона реалізується за допомогою тактики аналіз-«плюс», що передбачає розбір політичної ситуації без експліцитного схвалення власних досягнень. Стратегія театральності реалізується за допомогою тактики кооперації, що експлікує намір ототожнити себе з народом. Прийомами тут є використання вокативів-етнонімів та інклюзивного займенника «ми», що беруть участь у конструюванні «ми-дискурсу» та «успільненні» відповідальності; знижене повсякденне спілкування у форматі сторітелінгу; транслінгвальна мовна практика. Тактика іронізації виявляється у використанні щодо політичних опонентів іронії з метою самопозиціонування та створення «маніпулятивного дискурсу позитиву».

Ключові слова: політичний дискурс, стратегія на підвищення, стратегія театральності, «ми-дискурс», тактика співпраці, тактика іронії, тактика аналіз-«плюс».

Требин Михаил Петрович, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Чернышова Таисия Алексеевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры философии, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РИТОРИКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАИНЫ ВЛАДИМИРА ЗЕЛЕНСКОГО: СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ

Цель исследования – охарактеризовать дискурсивные стратегии и тактики Президента Украины В. Зеленского. Политический дискурс В. Зеленского во многом определяют стратегия на повышение и стратегия театральности. Стратегия

на повышение используется для создания позитивного ментального пространства вокруг себя и своей политической силы, поэтому она реализуется с помощью тактики анализ-«плюс», предусматривающей разбор политической ситуации без эксплицитного одобрения собственных достижений. Стратегия театральности реализуется с помощью тактики кооперации, эксплицирующей намерение отождествить себя с народом. Приемами здесь являются использование вокативов-этнонимов и инклюзивного местоимения «мы», участвующих в конструировании «мы-дискурса» и «обобществлении» ответственности; сниженное повседневное общение в формате сторителлинга; транслингвальная речевая практика. Тактика иронизирования проявляется в использовании относительно политических оппонентов иронии с целью самопозиционирования и создания «манипулятивного дискурса позитива».

Ключевые слова: политический дискурс, стратегия на повышение, стратегия театральности, «мы-дискурс», тактика сотрудничества, тактика иронии, тактика анализ-«плюс».

СОЦІОЛОГІЯ

UDC 355.01

DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.249948>

Panfilov Oleksandr Yuriyovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: o.yu.panfilov@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-8997-0120

Savchenko Olga Oleksandrivna, PhD, Associate Professor,
Professor of the Foreign Languages Department,
Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University, Ukraine
e-mail: savolg106@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0085-7189

SOCIOLOGICAL ASPECT IN THE CONTENT OF THE MODERN HYBRID WARFARE

The goal of the article is to study the essence of hybrid warfare within the sociological aspect. The paper focuses on the essence of “soft power” as the basis of a certain social technology that comprises the system of means and methods of purposeful action on social processes, the life of people under a hybrid war. The essence of organisational weapons is highlighted in the sociological context. It is noted that organisational weapons are based on special technologies of organisational management reflexion, which are aimed at representatives of social groups and institutions who are directly or indirectly involved in the long-term and short-term regulation of the behaviour of the population. The mechanism of the organizational weapons impact on the value and semantic models of social reality perception is determined.

Keywords: hybrid warfare, “soft power”, social technology, organizational weapons, mass consciousness.

Problem setting. One of the key issues of modern sociology of warfare is the study of the features of a new stage of warfare – hybrid wars. It can be noted that while the military theorists of the early twentieth century discussed new forms of warfare focusing on the use of new technological developments of the armed forces, the focus was shifted to the use of information technologies at the beginning of the 21st century. Sociological concepts of modern wars emphasize the change in the subjects of military conflicts and strategies for establishing control. In the broadest sense, researchers define the new type of war as “nonlinear”, but today there is no single approach to the interpretation of this concept. International legal documents and doctrinal documents of the leading countries of the world do not define this concept officially [1, p. 49].

Recent research and publications analysis. M. Trebin is one of the first Ukrainian researchers who defined the hybrid warfare as the combination of a guerrilla fighting and a civil war, insurgency and terrorism, the main characters of which are irregular military formations, militants, criminal gangs, international terrorist networks, intelligence services of foreign states, private military companies, military contingents of international organizations [2, p. 366]. He thinks that that throughout the hybrid war, the greatest attention is paid to information warfare, where the main active participants are the media and the Internet; the information warfare carried out throughout the hybrid war is aimed at destroying the spiritual world of the nations and peoples against whom the war is being fought [2, p. 367-370].

The phenomenon of hybrid warfare, historical prerequisites and features of such a conflict, its components, and stages of development were first considered by F. Hoffman [3], who is thought to be the founder of the concept of hybrid warfare that is the problem studied by the modern political science. Scientific works by S. C. Williamson [4] and N. Frier, a professor at Peacekeeping and Stability Operations Institute, U.S. Army War College [5], that focus on the analysis of the fourth generation wars and network-centric warfare, should also be mentioned. US Vice Admiral A. Cebrowski and J. Garstka [6] analyse hybrid threats and challenges in terms of US defence strategy in their works.

Considering modern warfare, the works of named researchers, politicians, historians, and theorists who study the issues of war and peace such as Z. Brzezinski, O. Bogdanov, L. Hart, V. Gorbulin, O. Dz’oban’, H. Kissinger, S. Kurginyan, V. Mandragelya, S. Mann, J. Nye, G. Pocheptsov, I. Ruschenko, M. Senchenko, V. Serebryannikov, V. Slipchenko, V. Smolyanyuk, A. Toffler, M. Trebin, and others should be mentioned. The main attention in these works is paid to the military and information aspects, however, the sociological aspects are not studied. Generally, it should be emphasized that scientific literature sources do not highlight the sociological aspects of modern hybrid wars. So, there is a need for further research of the hybrid warfare essence to develop effective strategies to counter such threats for Ukraine.

Paper objective. The goal of the article is to reveal some sociological aspects of modern hybrid warfare.

Paper main body. Modern wars are not declared and, in general, the lines between peace and war are becoming blurred. In such wars, the importance of non-military solutions increases, the ratio between non-military and military means during a hybrid war is 4-to-1. This actualizes the use of “soft power”, a fairly broad concept that is used to refer to various instruments of pressure on a sovereign country without the use of weapons.

J. Nye understands “the soft power” as the capability of a nation to achieve the desired results within the international relations by persuading, but not by forcing or imposing violence, which is typical for “hard power”. “Soft power” acts by encouraging others to follow (or seeking their consent to follow) certain standards of behaviour and institutions in the international arena, which results in achieving the desired result without actual forcing [7, p. 21].

Using “soft power” in modern international relations is advantageous because no weapons are used, which is much more prestigious and profitable for the state than using the tools of “hard power”. That is why even great states strive to include “soft power” in their arsenal. V. Gorbatenko notes that “soft power” has more flexible instruments that are directed at supporting various economic projects and opening new promising markets. Soft power covers the issues of energy and food security, problems related to global climate change, cooperation in the field of science and technology, cultural and humanitarian ties, support of compatriots abroad, programs of assistance to developing countries, and providing humanitarian aid [8, p. 27–28].

The main channels for implementing the policy of “soft power” are public diplomacy, foreign cultural policy (foreign cultural strategy, cultural diplomacy, development of foreign cultural policy), information policy (including the use of social networks and other innovative media resources), international educational policy, networking humanitarian interaction (high humanitarian technologies, revolutions), financial and economic instruments (attracting investment into the country, access to the economic infrastructure of the recipient country), export of products for the masses (cinema, music, show business) [9, p. 203].

J. Nye defines public diplomacy as one of the most effective tools for building up the potential of soft power. The purpose of public diplomacy, first of all, is to promote the national interests of the state and ensure its national security by studying foreign public opinion, informing the external audience about their own policies, and influencing those who form this opinion [10].

“Soft power” is an important element in the foreign policy of many countries of the world – the USA, China, the countries of the European Union, Canada, Russia, Japan. Of course, each country has its own national approaches to the imple-

mentation of this element and uses different instruments of “soft power”, taking into account the political and economic conditions, as well as socio-cultural characteristics.

Researchers also believe that mass culture has the greatest influential potential in the context of soft power. Mass (popular) culture should be entertaining, accessible, and meet the needs of most people. Television and social networks are tools for promoting mass culture. It is through them that society receives information about the leading states and outsiders. Thus, the “soft power” of one state affects other countries due to the attractiveness of education, culture, values, language, religion, public diplomacy, and ideology [11, p. 113]. J. Nye believes that the campaign for hearts and minds in the global information age is becoming more burning than ever before. “Soft power” comes from the attractiveness of the culture, political ideals, and state policy of the country. When a country’s policy is recognized as legitimate, then its capacity for soft influence increases.

“Soft power” includes a whole range of tools of interdependence – the dynamism of the economy, the social cohesion of society, its focus on the perception of new information, inclusion in the system of international communications, the universality and attractiveness of the cultural and ideological values of a particular society and the professionalism of diplomats [12, p. 84].

From the point of view of sociological theory, the course of events at the stage of “soft power” contains the signs of social technologies of a certain type. The theory of social technology is a kind of special sociological theories, developed, of course, for the benefit of humanity. The idea was to effectively use sociological expertise to guide social processes. Over the past decades, there were a lot of theoretical works on the essence and ways of developing social technologies. I. Ruschenko says that “sociologists have always seen in this direction an opportunity to step from the acknowledgment of social reality to the construction of the social world. The hopes were quite “promising”, at least no one considered it possible to turn the idea of technology against the social order. Although, on the other hand, everything can be rationalized and technologized: war, crime, prostitution, corruption, and so on” [13, p. 37].

Social technologies are a set of means and methods of purposeful impact on social processes, people’s lives and actions, that enable obtaining the most significant results with a limited amount of social and economic resources, and ensuring the selection and implementation of the most optimal ways to streamline, harmonize, preserve or transform social objects according to the necessary parameters. Social technologies are used to manage people, social phenomena, social actions, and social systems. Depending on the hierarchy of social systems, actions, and phenomena, three groups of technologies are singled out as follows: macrotechnology (global) – managing society and its main spheres; mesotechnology – managing

regional structures, public institutions, organizations; microtechnology – managing small groups of people and self-organization of the individual [14, p. 73].

Social technology is the reasonable standardization of separate or corporate agents' actions, which ensures the effective achievement of the set goals. The word "effective" is meant either as a definite (unconditional) achievement of the goal, or a reduction in costs, implementation time, or the maximum increase in the final effect. In practice, charitable or volunteer activities, admission to higher educational institutions, the electoral process, conscription, and much more aspects are technologized. Technology is an alternative to chaos, entropy, uncertainty. There are two forms of social development: the program containing stages, operations, procedures, means of activity; the activity built according to the program. If the program is hidden, the activity is visual and can be the object of analysis.

I. Ruschenko proposes to introduce into scientific circulation the concept of "disruptive social technology" (DST), which is a specific type of social technology aimed at creating "chaos" and artificially promoting the scenario of "para-revolution" on the enemy's territory. DST should direct "soft power" to achieve tactical and strategic military goals and are built so that they can apply massive and a kind of "peaceful" protest actions against using weapons that stab in the enemy's back, so to say [13, p. 37].

DST requires three types of resources: social resources – corporate subjects and individuals who are involved in mass actions and social processes on the appointed day; financing – money, most often in the form of cash, although today bank payment cards and other means of non-cash payments are used; organizational resources – "leaders", prepared social networks, databases of people who can be quickly involved in planning actions, patterns of operational communication and notification, and so on. Media resource is constant "brainwashing" and psychological weaponry, it is of independent significance and is a compulsory DST component. The resource is needed to keep the mass consciousness on the "right toes". Thus, taking over the media space is a strategic goal of hybrid warfare [13, p. 39].

Each DST has one or several critical points where there is a transition to a certain new phase of events. Prompt intervention in the chain of events, destruction of the aggressor's plans at a critical point destroys the entire combination. Unlike revolutionary events, when the masses cross a certain limit of conformism, are abnormally excited and ready for self-sacrifice (this is one of the so-called mysteries of a real revolution), the tactics of "controlled chaos" [14] is based on artificially created temporary groups of activists; their fervour might end at any time when the pre-set scenario is faced with unforeseen circumstances or reasonable and vigorous resistance.

The aggressor considers the use of the "controlled chaos" tactics with the use of PST as a significant advantage over the tactics of earlier warfare generations.

Events take place on the enemy territory including in the deep rear, therefore, the influence of the government of the victim country is simultaneously paralyzed over vast territories; there exists an opportunity to enter the fortress without storming the walls, metaphorically speaking, but through the gate, opened by the “fifth column”. There is a real opportunity to use the human and economic resources of the regions that are not destroyed by military actions but captured with the help of “soft power” to continue the war including by military means. War is not declared but the thesis about the civil war is emphasized by the controlled media, which is a significant plus for the aggressor who supposedly respects international law and can even play the role of a “peacemaker”. The victim-country finds itself in a stalemate because it has to declare war even if it avoids it.

Expanding the ideas of I. Ruschenko, we can add that when using the technology of “controlled chaos”, significant success can be achieved when using organizational weapons [15].

In the context of the sociological aspect, the organisational weapons are based and made up of special technologies of the organizational management reflexion. They are ordered sets of methods (models, programs, strategies, procedures, forms) to implement constantly improving management decisions, to introduce innovations, support information, ideological and other necessary structural links, to recruit and train personnel, to plan, report, monitor, and so on.

Since the basis of any organizational system is made up of people whose activities are motivated by physiological, social, and informational needs, the productive, correctly calculated use of organisational weapons within a certain organizational environment (primarily by power structures) influence directly not only on the security level of the state organizational system but on its very existence. A long-term destructive massive informational and moral and psychological impact on the consciousness of each society member creates a real threat to the existence of the nation as a result of the transformation of the main worldview, cultural and ideological attitudes, that is, changes in the internal organizational environment that determines the country life system.

The action of organisational weapons is aimed at the representatives of social groups and institutions who directly or indirectly participate in long-term and short-term guidance of population behaviour. Managing elite, creative intellectuals, educators, teachers, well-known cultural and moral authorities of the state – they are the objects of organisational weapons impact.

People’s behaviour is significantly influenced not only by people who are promoted by the media but also by “shadow authorities” who also fall into the sphere of planning actions of organisational weapons. A separate area is creating new subjects to be used as organisational weapons in the form of subcultures, non-traditional confessions, alternative educational structures. Educational resources de-

serve special mention since they involve introducing new disciplines, reforming of curricula and syllabi in educational institutions and establishing new educational institutions in a target country to create a positive image of the country-aggressor. We earlier highlighted that educational means have increasingly been the subjects of organisational weapons since they can make a significant positive impact on the ideological orientation of the elite and society of a target country since the activities of the country-aggressor in the international arena might seem constructive [16].

Thus, using organisational weapons is a way of activating a pathological system within the functional system of the target state, where the pathological system absorbs the carrier resources to get developed. A feature of the pathological system (the use of organisational weapons) is that it affects the functional system of society, primarily from the outside, from a hierarchically higher power level of the systemic organization. Moreover, traditional forms of scientific observation cannot always notice the use of organisational weapons and cannot understand them within the framework of the traditional logic of everyday knowledge. Destruction as the influence of organisational weapons is aimed at achieving results that lie in the “value system” of the initiator of these resources usage.

The maximum effect of the use of organisational weapons is achieved in networked societies [17]. M. Castells understands the networked society as a dynamic and open system. The network in modern society acts as a building material for organizing people’s joint activities and also represents a structure that ignores boundaries. M. Castells thinks that “it is networks that constitute the new social morphology of our societies, and spreading the “network” logic greatly affects the course and result of processes related to production, everyday life, culture, and power” [18].

G. Voitovich emphasizes that a feature of the network, unlike all other forms of organizational structure, is that it does not have clearly defined centres and boundaries. It is the network as the main form of organization of the modern world order that is a flexible system of situational connections that are formed between the subjects of the global space, which makes it possible to establish a new social structure that characterizes the variability and mobility of the development of the modern world. That is, we are talking about the level of social self-organization, which ensures the internal integrity and consistency of the network, each of the elements of which is a component of a network system of a more general nature and exists within it on the terms of equal communication [19, p. 5].

Network structures are foundations, means of communication, mass media, transnational corporations, banking structures, public, religious, non-governmental, and non-profit organizations, political organizations, special services of different states, editorial offices of newspapers and magazines, and amateur publications or blogs, which are engaged in a conflict by one of the parties of the conflict. These

can be associations or clubs of hunters, philatelists, or antiques collectors who have connections with other similar clubs in different parts of the world, whose members periodically come to general meetings or forums. A network is a medium through which a certain signal can be sent, which will be perceived, transmitted further, and implemented. Thus, new ideas, different strategic models, alien logic are easily perceived in a networked society, which means that it can be conquered.

The consequences of the use of organisational weapons are the replacement of the system of basic values and meanings of the target state with values and meanings of the aggressor state since they are presented as more promising ones. G. Pochetsov states that meanings are governed by assessments and values of the past and which are not invented today, they are borrowed ready-made from the arsenal of semantic weaponry and are located around two poles – good and evil. “Our” concepts will always be approaching to good while “alien” – to evil. Organisational weapons in this context are characterized by the process of rethinking facts and values in favour of the aggressor [20].

Any sign system has two sides – meaning and sense. A technocratic industrial society, preferring the practical meaning of things, underestimates the role of senses. Technocrats usually look down on the humanitarians, but in recent years they are increasingly losing to them. The semantic aspect of organisational weapons can change existing goals into necessary or unnecessary ones, diminishing or exaggerating the existing meaning of things and actions, and legalizing the forbidden and tabooed things. Such impacts imply the use of a completely different toolkit. The facts fade into the background. The credibility of the fact is not as important unlike in the information space. If the audience does not perceive a fact, another one can be suggested. A fact is secondary, the primary one is a necessary image or meaning. A. Kharitonenko notes that semantic diversions “start” from an image, a metaphor, or an aptly chosen cliché to which actual facts are tailored. The enemy in this war “works with the image and fact separately, they make the desired image bright while the unwanted fact – muddy and controversial” [21, p. 161]. In this case, the main methods are reinterpretation, “conceptual translation”, mythologization of consciousness and ritualization of behaviour.

Scientists agree that the current hybrid war is taking place with the help of narratives that, to one degree or another, create and maintain the level of socio-political and psychological tension, influencing individual actions, decisions, and other activities of participators in a conflict [22, p. 114]. Narrative as a tool of hybrid war contains a twisted hybrid paradigm, which is designed to legitimize the actual state of the aggressor’s actions and shift correct accents to the wrong ones while explaining the existing picture of the world, sacred symbols, missions, and cause-and-effect relations that exist in such a hybrid world.

Thereby, the components affect the mass consciousness since they represent a rather simplified view of events associated with outright armed aggression. In the context of social development, the mass consciousness is a set of ideas of different social groups about the phenomena of the surrounding world (economic, political, cultural, which affect their social interests and the nature of their life as members of society.) Regarding the content, knowledge, ideas, norms, values, and patterns of behaviour shared by any group of individuals (mass) reflect in the mass consciousness [23, p. 58].

In the context of the global crisis of societies, the mass consciousness experiences transformational influences caused by information flows and the simulacra created by them, the hyperreality created by mass media, and so on. Thus, this results in the fact, as some researchers note, that people are a priori ready to trust tendentious interpretations of events in media reality rather than look for reliable facts of objective reality. They are mostly satisfied with the version of events that they receive from the media. Actually, the media narrative creates patterns, norms, clichés, and filters of the outlook of the masses as a combination of sensual, verbal, and semantic patterns [24, p. 62].

The media environment and the phenomena of fakes generated by it, post-truths along with clip thinking and perception, which originate from mass culture, now have the greatest influence on the methods of cognition, perception, and thinking under the conditions of colossal generation of information.

A feature of today is that the mass consciousness perceives problems from the point of view of immediate vital interests and the most common experience and the figurative representations based on it. This perception is somewhat limited, which poorly reflects the probable prospects and consequences of current events [23, p. 58].

In the context of influence on mass consciousness, narratives are mental and psychological constructs that shape and determine the life of society. Therefore, in the context of information confrontation, the narrative becomes, to a certain extent, a part of the general rhetoric in the policy of the aggressor country and an integral part of information propaganda. The narrative as a part of hybrid aggression includes myths and mythologemes since these are the most ancient archaic forms of thinking, and they encourage the rapid assimilation and comprehension of reality and appropriately presented information.

Modern means of communication and information propaganda and impacts practically build and use neo-myths that are understood as “ready-made” cliché schemes, to which the content expected by society is embedded and with the help of which certain needs are satisfied. The main thing in the structure of the neo-myth is the idea around which the cliché scheme is based. Such neo-myths in the system of narrative are a kind of imaginary construction that is linked to the fundamental values of the community. A neo-myth is neither real nor unreal but unfolds in ac-

cordance with the laws of the imagination and aims to demonstrate the essence of cosmic and social phenomena [22, p. 18].

Thus, a special dimension of aggressive behaviour is involved in a hybrid war, motivated by the creation of a parallel social reality as a combination of elements of actual reality and an imaginary one. The new quality of war consists of a radical shift in the emphasis of motivation to the level of constructing an imaginary pseudo-reality. The value-semantic model organizes the perception of reality as an integral complex of facts and phenomena with an appropriate assessment of their significance. Everything that does not fit into the general model of the world is designated as peripheral and hostile, capable of destroying reality, therefore, people need to defend themselves against it by certain heroic actions [25].

Conclusions of the research. Summing up the above, it should be noted that in the sociological aspect, the sublevels of social technologies are one of the most important elements of hybrid warfare, the purpose of which is to program the opinions or aspirations of the masses, the mental state of the population, and so on [26, p. 108-110]. The ultimate goal of such efforts is control over the population, its governability and obedience, the historical memory (or discourse of historical memory) that is formed on the one hand, as a construct of mythological, folklore, literary-artistic, traditional forms of social thinking, and on the other hand, with the help of ideologemes. Disruptive social technologies are based on global narratives, which in the information space and at the level of mass consciousness form alternative views and a hybrid meta reality that get the functions of a true, genuine social reality [27, p. 20-27]. Under the conditions of hybrid social reality, value-semantic models of local significance are used, which are modified under the influence of manipulative technologies and may have different value-informational content.

REFERENCES

1. Smola, L. Ie. (2016). Aspekty vedennia informatsiinoi ta hibrydnoi viiny v konteksti zastosuvannia komunikatsiinykh tekhnolohii [Aspects of information and hybrid warfare in the context of communication technologies]. *Society, Politics, Administration in Central Europe, 1*, 48-53 [in Ukrainian].
2. Trebin, M. P. (2014). Fenomen «hibrydnoi» viiny [The phenomenon of “hybrid” war]. *Hileia: nauk. visn – Helley: Scientific Bulletin*, Issue 87, 366–371 [in Ukrainian].
3. Hoffman, F. (2009). Hybrid Threats: Reconceptualizing the Evolving Character of Modern Conflict. *Strategic Forum, 240*, 1–9.
4. Williamson, S. C. (2009). From fourth Generation Warfare to hybrid war. Retrieved from <https://indianstrategicknowledgeonline.com/web/FROM%20FOURTH%20GENERATION%20to%20hybrid.pdf>
5. Frier, N. (2009). Hybrid Threats and Challenges: Describe... Don't Define. *Small Wars Journal*. Retrieved from: <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-frier.pdf>.

6. Cebrowski, A., & Garstka, J. (1998). Network-Centric Warfare: Its Origins and Future. *U.S. Naval Institute. January*. Vol. 124, 1(1139). Retrieved from <https://www.usni.org/magazines/proceedings/1998/january/network-centric-warfare-its-origin-and-future>
7. Nye, J. S. Jr., & Owen, W. A. (1996). America's Information Edge. *Foreign Affairs*, 75 (2), 20–36. DOI: 10.2307/20047486.
8. Horbatenko, V. (2014). «M'iaka syła» yak osnova suchasnoi heopolitychnoi stratehii [“Soft power” as the basis of modern geopolitical strategy]. *Studia politologica Ucraino-Polona – Studia politologica Ucraino-Polona, Issue 4*, 27–31 [in Ukrainian].
9. Fesyk, O. (2015). Katehoriia «m'iaka syła» u doslidzhenniakh mizhnarodnykh vidnosyn [The category of “soft power” in the study of international relations]. *Naukovyi visnyk [Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu] – Scientific Bulletin [of Odessa National Economic University]*, 11, 196–209 [in Ukrainian].
10. Nye, J. S. Jr. Soft Power, Hard Power and Leadership. Retrieved from <https://numerons.files.wordpress.com/2012/04/soft-power-hard-power-and-leadership.pdf>
11. Savon, K. V., (2020). Vplyv polityky «miakoi syly» na imidzh derzhavy [The influence of “soft power” policy on the image of the state]. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of policy*, 66, 112–117 [in Ukrainian].
12. Sviatkovska, Yu. Yu. (2017). «Miaka syła» yak instrument zovnishnoi polityky derzhavy [“Soft power” as an instrument of state foreign policy]. *Politychni problemy mizhnarodnykh system ta yevropeyski studii – Political problems of international systems and European studies*. 285. Vol. 297, 83–87 [in Ukrainian].
13. Rushchenko, I. (2015). Pidryvni sotsialni tekhnolohii (z dosvidu rosiisko-ukrainskoi hibrydnoi viiny) [Subversive social technologies (from the experience of the Russian-Ukrainian hybrid war)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia sotsiologichna – Visnyk of the Lviv University. Series Sociology. Issue 9*, 435–439 [in Ukrainian].
14. Surmin, Yu. P., & Tulenkov, N. V. (2004). *Teoriya sotsial'nykh tekhnologiy* [The Theory of Social Technologies]. Kyev: MAUP [in Russian].
15. Marutian, M., & Zahorulko, A. (2018). Orhanizatsiina zbroia u hibrydnoi viiny [Organizational weapons in hybrid warfare.]. Retrieved from <https://matrix-info.com/orga-nizatsijna-zbroya-u-gibrydniy-vijni/> [in Ukrainian].
16. Panfilov, O. Yu., & Savchenko, O. O. (2021). Us Educational Foreign Policy as a «Soft Power» Factor: Retrospective Aspect. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*. Kharkiv: Pravo, 4 (51), 179–191.
17. Senchenko, O. (2017). Merezhevyi instrumentarii novykh viin [Network tools of new wars]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty – Bulletin of the Book Chamber*, 1, 37–41 [in Ukrainian].
18. Castells, M. (1999). *Formation of the Society of Network Structures. New post-industrial wave in the West. Anthology* / Edited by V. L. Inozemtsev. Moscow: Academia [in Russian].
19. Voitovych, R. (2010). Merezheve suspilstvo yak nova forma sotsialnoi orhanizatsii v umovakh hlobalizatsii [Network society as a new form of social organization in the context of globalization]. *Politychnyi menedzhment – Political management*, 5, 3–18 [in Ukrainian].

20. Pocheptsov, H. Smyslovi viiny v politytsi ta biznesi [Semantic wars in politics and business]. Retrieved from <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4633/2013-03-10-smislovi-viini-v-polititsi-ta-biznesi/> [in Ukrainian].
21. Kharytonenko, O. Smyslovi viiny v mezhakh hibrydnykh protystoian. Retrieved from http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22259/1/Kharytonenko_HVIZh_2018_S.%20143-228.pdf. [in Ukrainian].
22. Melnyk, I. V. (2020) Hibrydni naratyvy masovoi svidomosti v umovakh informatsiinoho protystoiannia: vyklyky dlia systemy derzhavnoho upravlinnia. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 3, 113–120 [in Ukrainian].
23. Isakova O. I., (2018). Masova svidomist yak vladna tekhnolohiia: sutnist i mekhanizmy realizatsii. *Rehionalni studii – Regional studies*. 12, 57–61 [in Ukrainian].
24. Zelenin, V. V. (2018). Istorychni mifodyzain yak psykhotekhnolohiia suchasnoi informatsiino-psykholohichnoi viiny: bazovi postulaty, zavdannia ta struktura mifotvorennia. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal – Ukrainian Psychological Journal*, 1(7), 58–73 [in Ukrainian].
25. Trebin, M. P., & Panfilov, O. Yu. (2020). Postmodernism as a Methodology of Modern Semantic Wars. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology*. Kharkiv: Pravo, 1 (44), 53–65 [in Ukrainian].
26. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinaryni dyskurs* [Wars of the information age: interdisciplinary discourse]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].
27. Berezovska-Chmil, O. B., Chernyshova, T. O., & Kuchyn, S. P., et al. (2021). *Spetsyfika rozvytku suchasnoho sotsialno-humanitarnoho seredovyshcha* [The specifics of the development of the modern social and humanitarian environment]: kol. monohr. Kharkiv: SH NTM «Novyi kurs» [in Ukrainian].

Панфілов Олександр Юрійович, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна

Савченко Ольга Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри іноземних мов, Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ У ЗМІСТІ СУЧАСНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Метою статті є подальше дослідження сутності гібридної війни в соціологічному аспекті. У рамках дослідження розглянуто сутність «м'якої сили» як основи певної соціальної технології, що поєднує систему засобів і методів цілеспрямованої дії на суспільні процеси, життєдіяльність людей у ході ведення гібридної війни.

З соціологічного погляду розкрито сутність організаційної зброї, основу якої складають спеціальні технології рефлексії організаційного управління, що спрямована на представників соціальних груп і інститутів, які прямо або опосередковано беруть участь у довгостроковому і короткостроковому регулюванні поведінки населення. Розкрито механізм впливу організаційної зброї на ціннісно-сміслові моделі сприйняття соціальної реальності.

Ключові слова: гібридна війна, «м'яка сила», соціальні технології, організаційна зброя, масова свідомість.

Панфилов Александр Юрьевич, доктор философских наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Савченко Ольга Александровна, кандидат философских наук, доцент, профессор кафедры иностранных языков, Харьковский национальный университет Воздушных Сил имени Ивана Кожедуба, Украина

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ В СОДЕРЖАНИИ СОВРЕМЕННОЙ ГИБРИДНОЙ ВОЙНЫ

Целью статьи является дальнейшее исследование сущности гибридной войны в социологическом аспекте. В рамках исследования рассмотрена сущность «мягкой силы» как основы социальной технологии, объединяющей систему средств и методов целенаправленного воздействия на общественные процессы, жизнедеятельность людей в ходе ведения гибридной войны. С социологической точки зрения раскрыта сущность организационного оружия, основу которого составляют специальные технологии рефлексии организационного управления, направленные на представителей социальных групп и институтов, прямо или косвенно участвующих в долгосрочном и краткосрочном регулировании поведения населения. Раскрыт механизм влияния организационного оружия на ценностно-смысловые модели восприятия социальной реальности.

Ключевые слова: гибридная война, «мягкая сила», социальные технологии, организационное оружие, массовое сознание.

Pohribna Viktoriia Leonidivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5101-0386

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL IN PROFESSIONAL SOCIALIZATION OF PERSONALITY

The article analyzes the influence of social capital on the process and result of professional socialization of the individual, argues that in the mechanism of professional socialization social capital largely determines the choice by the individual of identification objects and value-normative system that will regulate his or her behaviour. It is emphasized that social capital of the professional environment in which the individual finds himself can not only promote but also hinder the accumulation of socially acceptable cultural skills, knowledge and information. This is due to the social and moral orientation of the value system on which it is based.

Keywords: *social capital, individual social capital, group social capital, professional socialization, professional identification, diffuse identity.*

Problem setting. It is known that every person is born with certain social statuses, which are determined by his/her belonging to definite social groups. As a result of the increase in the number of these groups, the individual acquires new statuses, which is accompanied by the expansion of the range of social networks in which the individual is involved, i.e. he/she increases his/her social capital. The strategic European integration course of the state policy of Ukraine, which is determined by the Association Agreement between Ukraine and the EU, envisages the formation and increase of social capital in Ukraine. This is, of course, theoretically and practically justified, because world experience shows that countries that pay due attention to its formation and multiplication have a much higher level of realization of human potential and satisfaction of social needs.

Analysis of recent research and publications on the problems of social capital and its impact on the process of socialization, shows considerable attention to them by representatives of various scientific fields – sociologists, political scientists, philosophers, economists. The scientific and theoretical basis for the analysis of social capital was laid in the works of P. Bourdieu [1], G. Becker [2], J. Coleman [3], R. Putnam [4–5], J. Turner [6], W. Stone [7], F. Fukuyama [8], which have already become classics and made the relevant issues multidisciplinary.

Domestic science was also involved in this area of research. Social capital in its various aspects was analyzed by A. L. Bagniyuk [9], A. A. Bova [10], S. I. Bandur [11], L. B. Barannyk [12], H. K. Volchkova [13], A. M. Grynenko and V. V. Kyryliuk [14], O. Demkiv [15], A. Drozdova [16], M. D. Lesechko and O. G. Sidorchuk [17], O. G. Mukhailovskaya [18], N. M. Polyvyana and O. A. Hrishnova [19], I. I. Semkiv [20], Yu. V. Sereda [21], O. A. Turetskiy [22], T. V. Shapovalova [23] and others. Thus, M. Ye. Horozhankina [24] in particular, proposed to consider social capital as a structural element of intangible capital that combines human, intellectual, cultural, symbolic, institutional types of capital and ensures the formation of general humanitarian capital of society. The author emphasized the need to capitalize the social sphere through the formation and functioning of humanitarian capital, which is created in the process of social transformation of society through the consistent accumulation of some forms of intangible capital by others. O. O. Ubeyvolk [25] explored the essence, genesis and modern forms of social capital. Emphasizing that the latter is realized in social relations, and therefore is not the property of the subject that uses it, so there is a natural need to invest in its storage and replenishment. At the same time, according to the researcher, the development of social capital in Ukraine continues to be significantly influenced by the “Soviet heritage”, when acquaintances and interpersonal relationships continue to determine the relationship between social actors. The negative external manifestation of such relations is the rapid and significant spread of corruption, which produces an environment conducive to the formation and strengthening of *anti-social* capital. This idea was taken up by O.H. Mykhaylovs’ka, who noted that one of the reasons for the low level of social capital in Ukraine is the spread of “negative social capital, which is manifested in corruption and fraud. Most citizens are not able to resist the corruption of government or antisocial behaviour of citizens” [18, p. 365]. It is almost uncontrolled today, and the transformation of social capital into antisocial is an extremely important factor that led to the definition of the *purpose* of our study which is the analysis of the impact of social capital on the professional socialization of the individual.

Presentation of the main material. Professional socialization is the basis of social behaviour in the professional sphere, which involves mastering the social principles of the professional community, transforming them into structural elements of the personality of the specialist [26, p. 802–803]. These principles are implemented in behavioural acts both in the performance of their direct professional duties and in informal interactions. When a person becomes a member of the professional community, the labour collective, he/she enters there with a certain “baggage” and receives internal status in this group. What this status will be depends on the individual, his/her belonging to other social groups, as well as on the values of the group. Over time, intragroup status may rise or fall, and the individual will

enjoy more or less respect. The ability to accumulate resources through different social ties depends on this. But such capital cannot be called social in the full sense of the word. In our view, status capital is most important for this phenomenon, and the relationships on which it is based can be formal or informal.

Individual social capital is related to the specifics of the norms of the group, and not to the characteristics of the individual who is included in the relevant social ties. According to these rules, each member of the group (unlike those who are not members) can receive additional resources. Thus, individual social capital differs from group capital only in the subject who benefits, i.e. accumulates resources [27].

It should be noted that individual social capital gained through membership in a group can have different consequences for the group itself. Thus, by bringing to the professional group his/her own social ties with representatives of other socio-professional groups, the individual expands the boundaries of group social capital, thereby increasing the effectiveness of the team as a whole. On the other hand, he/she may use his/her group's social network in such a way that it harms it. If such cases are isolated, norm violators will be removed from the group network, but if not, a "parasitic community" will emerge within the group, which uses its social capital to its advantage and can harm the system as a whole. Thus, in the process of professional socialization of a person the following situations may arise:

- the goals and values of the team and the individual coincide and are socially positive. This is the best option, the process of socialization is usually almost painless, and the social capital of the group and the individual capital of the employee are organically combined;

- the goals and values of the team and the individual coincide and are socially negative. This is the worst option in terms of social consequences, but the process of professional socialization also does not cause special problems, because the combination of capital of the group and the team occurs;

- the goals and values of the team are negative (false, backward, etc.), and the goals and values of the individual are positive. This situation leads to two possible consequences: either he/she remains in his/her position and is repelled by the team and, as a result, there are difficulties in professional socialization of the employee and combining social capital of the group and his/her individual capital, or due to the negative effect of conformity the individual accepts them, but then personality disorder may begin, psychological problems may appear;

- the goals and values of the team are socially positive, and the goals and values of the individual are negatively oriented. In this case, he/she often unites with the "periphery" of the team, the members of which do not have a clearly defined value system, and, uniting people around him/her, tries to either reorient the team "according to him/herself", or, without changing the positions, "do not stand out", and solve his/her own tasks. In this case, undoubtedly, the process of

combining social capital of a group and the individual capital of the employee acquires a distorted form.

This is *the first important thesis* we wanted to draw attention to.

Second thesis. Social capital consists of three main forms of ties: “shackles”, “bridges” and “links”. “Ties – shackles” means family and non-professional friendly relationships, “ties – bridges” refer to the relationships with colleagues, “ties – links” describe the interaction between members of large social groups. In the process of professional socialization, social capital will play a role, which is formed through membership in various social groups, but the decisive role will be played by “ties – bridges” and “ties – links”. Thus, the analysis of social capital at the microlevel is impossible without meso- and macrolevel analysis.

Group social capital (mesolevel) “works” when social relations contribute to the goals not so much of the individual but of the group as a whole, the realization of their interests. This can be achieved if individual members of the group will identify themselves with the group, share its goals and values, and the norms of interaction between them will help to fulfill the respective roles.

The analysis of social capital at the macrolevel requires emphasis on the significant spread of groups with a subculture of anti-social orientation in our society, as well as the presence of formal institutions the actions of which would be aimed at supporting each member of society. This means that for public social capital it is extremely necessary to have norms and values no longer of a particular but of a universal nature [28–29].

It is possible to use all types of capital – physical (certain physical qualities of other members of the group), material (their money), cultural (recommendations that facilitate access to other networks of interaction), human (knowledge and skills), status (ability to influence other people) etc., but only through social relations it is possible to increase any kind of one’s own capital.

Third thesis. Social capital can be characterized by two vector components: accessibility and volume. The accessibility of social capital is determined by the ability of each member of the group, regardless of his/her status, to obtain the resources of individual members of the group or the resources of the group as a whole. The volume of social capital is determined by the variety of components and the volume of capital owned by group members. By themselves, these components do not give an idea of the role of social capital in the process of professional socialization. Thus, the accessibility of social capital in its small amount is unlikely to help a young professional to socialize quickly and successfully in the profession. At the same time, large in volume, but not available to the employee social capital will not allow him/her to use the resources of the social network. Thus, social capital cannot be considered in fragments, offering the research on its vector components separately [30, p. 623–624]. A systematic approach allows us to trace the mechanism

of influence of social capital on the process of professional socialization in the dynamics.

The first stage of professional socialization is the formation of professional intentions. Professional self-determination is usually influenced by the immediate social environment and reference groups (“ties – shackles”). Firstly, through social ties, the individual learns certain values, his/her professional motivation is formed. Secondly, the social circle largely determines the possibility of accumulating the amount of physical and, above all, human capital that is needed to master the profession [31]. Of course, inclusion in certain social circles is not yet a guarantee of increasing cultural, physical and human capital.

J. Coleman noted that the human and financial capital of parents may be irrelevant to their children if parents do not play an important role in the life of the child, if their capital is used exclusively at work or in other activities outside the home [3]. This means that all types of parental capital must be complemented by social capital embodied in the family relationships. However, this embodiment has a downside. There are a number of parenting strategies that negatively affect a child’s future career choices.

Strict sexual preference forms the type of family upbringing, when a child of the opposite sex than expected is born, there is either upbringing of the child in the type of the expected sex with a strict imposition of corresponding interests and professions, or a decline in interest in upbringing and ignoring the child’s obvious abilities at all. Both options significantly complicate the process of professional self-determination and, quite predictably, further professional self-identification. *The desire to continue in the child their own line of development* leads to the fact that the child is actively imposed a professional direction similar to the parents’, which is often contrary to the true natural abilities and inclinations of the child, and for that the child’s circle of communication is artificially limited and programmed. As a result, social capital “works”, but professional identification is usually formal, professional motivation is situational, and professional marginalism becomes very likely. *Compensatory parenting strategy* is reproduced when the parents believe that the child is simply obliged to achieve what the parents failed to achieve. Parental pressure distorts the child’s personality, depletes the child before professional socialization takes place, and social capital is used solely to impose appropriate professional motivation. *Implementation of the “parents of the prodigy” scenario* (the child is focused on very high achievements in education, sports or art in an environment of increased responsibility and fatigue) and a strategy that characterizes *the desire to maintain parental authority at all costs* (the development of the child is deliberately hampered for the child would not exceed the level of the parents, including in the professional sphere), are essentially diametrically opposed, but equally flawed, because the total control over social interactions of the child

restricts free choice of profession, the child's career aspirations are artificially stimulated or, conversely, inhibited.

It is also necessary to note *the influence of the reference group* on the process of professional self-determination. Thus, a group role, often enshrined in a nickname, can largely determine a person's future professional goals, as it significantly affects the formation of a productive "I-concept". In this case, the same group role in different social environments can be assessed as positive and negative, which creates the need to either continue this role in future professional activities, or, conversely, to avoid it, i.e. in some way motivates to professional activity [32, p. 357–360].

The next step. Thanks to the social capital of educational institutions, the process of professional socialization can be adjusted, especially in terms of its main mechanism – identification. The structure of the personality undergoes significant changes during this period. And these changes can happen for the better and for the worse. First of all, it concerns the motivational sphere, which includes value orientations, ideas about professional role, motives, goals, guidelines that determine the orientation of the individual. And if the student does not receive support from those groups whose culture focuses on socially acceptable values, then the objects of his/her identification will be the individuals or social formations with other orientations, which in the future may lead to contradictions between societal demands for the corresponding social role and its performance by a person, which, in turn, will contribute to the emergence of professional marginalism. Thus, we again note the influence of social capital on the process of professional socialization, the functional significance of which acquires a special colouring. E. Erickson noted that adolescence is directly related to the identity crisis, which consists of a series of social and individual choices, identifications and self-determination [33]. If a young man fails to solve these problems, he develops an inadequate identity, the development of which has several variants: 1) self-isolation, avoidance of close interpersonal relationships; 2) blurred sense of time, inability to make life plans, fear of growing up and changes; 3) blurring of productive, creative abilities, inability to mobilize the internal resources and focus on any major activity; 4) the formation of "negative identity", the rejection of self-determination and the choice of negative images to follow.

J. Marcia et al., highlighting the stages of identity development, introduced into scientific circulation the concept of *diffuse identity*, which is characterized by the destruction of the internal integrity of the individual, forming a negative emotional background, dominated by passivity, pessimism, apathy and anxiety [34]. He noted that such an identity can be formed at the stage of premature identification, when the individual joined the relevant system of relationships, but did not do it by him/herself, i.e. as a result of crisis and trial, but on the basis of other people's opinions, example or authority, thus, based on social capital.

Professional socialization ends with a phase of professional activity. Its success depends on the quality of solving previous problems of professional genesis and the possibility of developing special professionally important qualities and abilities in the individual. This period involves a symbiotic combination of all three (micro-, meso-, macro-) levels of social capital.

Conclusions. The analysis of the role of social capital in the professional socialization of the individual allowed us to draw the following conclusions:

1. Social capital is inextricably connected with social relations networks. It cannot exist outside these networks, i.e. the availability of social capital in the individual is possible only due to his/her belonging to certain social groups.

2. Uncontrolled transformation of social capital into antisocial significantly affects on the professional socialization of the individual.

3. Social capital should be considered at the micro-, meso- and macrolevels. At the microlevel it is about the social capital of the individual, i.e. individual social capital. Mesolevel is the level of social groups. The macrolevel means society as a whole. The main criterion for distinguishing these three levels is the subject that uses the relevant social ties.

4. By bringing into the professional team their own social ties with representatives of other socio-professional groups, the individual expands the boundaries of group social capital.

5. Despite the fact that social capital is characterized by two vector components – accessibility and volume, these components in themselves do not give an idea of the role of social capital in the process of professional socialization.

6. In the process of professional socialization from the basic forms of which social capital consists of (“ties – shackles”, “ties – bridges” and “ties – links”), the ties “ties – bridges” and “ties – links” will play a crucial role.

7. In the process of professional socialization, social capital influences the individual’s choice of identification objects and value-normative system that will regulate his/her behaviour.

8. The social capital of the professional environment in which an individual finds him/herself can not only promote but also hinder the accumulation of socially acceptable cultural skills, knowledge and information. This is due to the social and moral orientation of the value system on which it is based.

REFERENCES

1. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood.
2. Becker, G. S., & Tomes, N. (1993) Human capital and the rise and fall of the families. In Becker, G.S. *Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (pp. 257–298). 3rd ed. Chicago: The University of Chicago Press.

3. Coleman, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, 94 (Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure), S95-S120.
4. Putnam, R. D. (1993). The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, 4(13), 35–42.
5. Putnam, R. (2001). Social Capital: Measurement and Consequences. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 41–51.
6. Turner, J. (2000). The Formation of Social Capital. In Dasgupta, P. & Serageldin, I. (Eds.) *Social Capital: A Multifaceted Perspective* (pp. 94-146). Washington, D. C.: The World Bank.
7. Stone, W., & Hughes, J. (2002). Measuring Social Capital: Towards a standardised approach. *Australasian Evaluation Society International Conference*. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.568.5896&rep=rep1&type=pdf>.
8. Fukuyama, F. (2008). Sotsial'nyy kapital [Social capital]. *Nezalezhnyy kul'turolohichnyy chasopys "YI" – Independent culturological magazine "Yi"*, 53. <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm> [in Ukrainian].
9. Bahniuk, A. L. *Sotsial'nyy kapital i kvantyfikatsiya suspil'nykh protsesiv u suchasnomu sotsiumi* [Social capital and quantification of social processes in modern society]. <http://intkonf.org/bagnyuk-al-sotsialniy-kapital-i-kvantifikatsiya-suspilnih-protsesiv-u-suchasnomu-sotsiumi/> [in Ukrainian].
10. Bova, A. (2003). Sotsial'nyy kapital v Ukrayini: dosvid empirychnoho analizu. [Social capital in Ukraine: the experience of empirical analysis.] *Ekonomichnyy chasopys XXI – Economic Journal-XXI*, 5, 24–37 [in Ukrainian].
11. Bandur, S. I., Bogush, L. G., & Zayats, T. A. (2010). *Sotsial'nyy kapital Ukrayiny: teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannya: monohrafiya* [Social capital of Ukraine: theoretical and methodological bases of formation: monograph]. Kyiv: RVPS of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
12. Barannyk, L. B., & Cherba, V. M. (2018). Rozvytok sotsial'noho kapitalu v Ukrayini v umovakh hlobalizatsiynykh vyklykiv [Development of social capital in Ukraine in the context of globalization challenges]. *Ekonomichnyy visnyk – Economics Bulletin*, 4, 41–51 [in Ukrainian].
13. Volchkova, H. K. (2020). Teoretychni pidkhody do formuvannya sotsial'noho kapitalu [Theoretical approaches to the formation of social capital]. *Byznes-Inform – Business-Inform*, 12, 19–25 [in Ukrainian].
14. Grynenko, A. M., & Kyrlyuk, V. V. (2017). Sotsial'nyy kapital: sutnist' i henezys yoho traktuvannya [Social capital: essence and genesis his interpretation]. *Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka – Socio-labor relations: theory and practice*, 2, 321–328 [in Ukrainian].
15. Demkiv, O. (2004). Sotsial'nyy kapital: teoretychni zasady doslidzhennya ta operatsional'ni parametry [Social capital: theoretical principles of research and operational parameters]. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh – Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 99–111 [in Ukrainian].

16. Drozdova, A. (2013). Sotsial'nyy kapital v konteksti rozvytku hromadyans'koho suspil'stva [Social capital in the context of civil society development]. *Politychnyy menedzhment – Political Management*, 1–2, 70–79 [in Ukrainian].
17. Lesechko, M., & Sydorhchuk, O. (2010). *Sotsial'nyy kapital: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Social capital: theory and practice: monograph]. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
18. Mykhaylovs'ka, O. H. (2010). «Sotsial'nyy kapital» yak resurs instytutiv hromadyans'koho suspil'stva [“Social capital” as a resource of civil society institutions]. *Hileya: naukovyy visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 40(10), 361–366 [in Ukrainian].
19. Hrishnova, O., & Polyv'yana, N. (2009). Sotsial'nyy kapital: sutnist', znachennya, vzyayemozv'yazok z inshymy formamy kapitalu [Social capital: essence, meaning, relationship with other forms of capital]. *Ukrayina: aspekty pratsi – Ukraine: Aspects of Labor*, 3, 19–24 [in Ukrainian].
20. Semkiv, I. I. (2009). *Sotsial'nyy kapital yak chynnyk hromadyans'koyi aktyvnosti students'koyi molodi: psykholohichna model'* [Social capital as a factor in civic activity of student youth: a psychological model]: Extended abstract of PhD dissertation. Kyiv: Instytut sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi APN Ukrayiny [in Ukrainian].
21. Sereda, Yu. V. (2015). Sotsial'nyy kapital vnutrishn'o peremishchenykh osib yak chynnyk lokal'noyi intehratsiyi v Ukrayini [Social capital of internally displaced persons as a factor of local integration in Ukraine]. *Ukrayins'kyi sotsium – Ukrainian Society*, 3(54), 29–41 [in Ukrainian].
22. Turetskiy, O. A. (2011). *Sotsial'nyy kapital i rynek truda: monografiya* [Social capital and labor market: monograph]. Odessa: Feniks [in Russian].
23. Shapovalova, T. V. (2016). *Sotsial'nyy kapital: teoretychni zasady ta stratehiyi transformatsiyi: monohrafiya* [Social capital: theoretical principles and strategies of transformation: monograph]. Syevyerodonets'k: Vyd-vo SNU im. V. Dalya [in Ukrainian].
24. Horozhankina, M. Ye. (2008). *Sotsial'nyy kapital suspil'stva v umovakh transformatsiyi ekonomichnoyi systemy (pytannya teoriyi i metodolohiyi)* [The social capital of the society in conditions of the economic system transformation (theory and methodology aspects)]: Extended abstract of Doctor's thesis. Donetsk: Donets. nats. un-t [in Ukrainian].
25. Ubeyvolk, O. O. (2008). *Sotsial'nyy kapital: sutnist', heneza, suchasni formy* [Social capital: essence, genesis, modern forms]: PhD dissertation. Zaporizhzhya, Zaporiz'kyy natsional'nyy universytet [in Ukrainian].
26. Trebin, M. P. (Ed.) (2020). *Sotsiologhiya prava: entsyklopedychnyi slovnyk* [Sociology of Law: Encyclopedic Dictionary]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
27. Tatarko, A. N. (2013). Kul'tura, individual'nyy sotsial'nyy kapital i predprinimatel'skoye povedeniye [Culture, individual social capital and entrepreneurial behavior]. *Psikhologicheskyy zhurnal – Psychological Journal*, 31(5), 42–54 [in Russian].
28. Tatarko, A. N., & Lebedeva, N. M. (2009). *Sotsial'nyy kapital: teoriya i psikhologicheskyye issledovaniya: monografiya* [Social capital: theory and psychological research: monograph]. Moskva: RUDN [in Russian].

29. Drahomirova, Ye. S. (2010). *Formuvannya sotsial'noho kapitalu na derzhavnomu i rehional'nomu rivnyakh* [Formation of social capital at the state and regional levels]: Extended abstract of PhD dissertation Donets'k, Donets. derzh. un-t upr. [in Ukrainian].
30. Khoma, N. M. (Ed.) (2014). *Politologhiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZI-IVrivniv akredytatsii* [Political Science: An Encyclopedic Educational Dictionary-Handbook for Students of Higher Educational Institutions of I-IV Accreditation Levels] / [V. M. Denysenko, O. M. Sorba, L. Ya. Uhryn ta in.]. Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
31. Kolot, A. M. (2010). *Sotsial'no-trudova sfera: stan vidnosyn, novi vyklyky, tendentsiyi rozvytku: monohrafiya* [Socio-labor sphere: the state of relations, new challenges, development trends: a monograph]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
32. Vasyliiev, H. Yu., Vodnik, V. D., & Volianska, O.V., et al. (2013). *Hromadianske sus-pilstvo: politychni ta sotsialno-pravovi problemy rozvytku* [Civil Society: Political and Socio-Legal Problems of Development]: monohrafiya. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
33. Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York: W. W. Norton.
34. Marcia, J. E., Waterman, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., & Orlofsky, J. L. (1993). *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer-Verlag.

Погрібна Вікторія Леонідівна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; м. Харків, Україна

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ПРОФЕСІЙНІЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Стратегічний євроінтеграційний курс державної політики України, що визначений Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, передбачає формування та примноження в Україні соціального капіталу. Це є теоретично і практично виправданим, бо світовий досвід свідчить, що країни, які приділяють належну увагу цьому процесу, мають значно вищий рівень реалізації людського потенціалу та задоволення суспільних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичну базу аналізу соціального капіталу було закладено в роботах П. Бурд'є, Г. Беккера, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Дж. Тьорнера, В. Стоуна, Ф. Фукуями, які давно вже стали класичними і зробили відповідну проблематику мультидисциплінарною. Вітчизняна наука також не залишилася осторонь цього напрямку досліджень. Соціальний капітал у різних його аспектах аналізували А. Л. Багнюк, А. А. Бова, С. І. Бандур, М. Ю. Бондаренко, А. М. Гриненко та В. В. Кирилюк, О. Демків, М. С. Дороніна та А. І. Нечепуренко, А. Дроздова, М. Д. Лесечко та О. Г. Сидорчук, О. Г. Михайловська, Н. М. Полив'яна та О. А. Грішнова, І. І. Семків, Ю. В. Середа, О. А. Турецький, Т. В. Шаповалова та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз впливу соціального капіталу на професійну соціалізацію особистості.

Виклад основного матеріалу. Професійна соціалізація становить основу соціальної поведінки людини у професійній сфері, що передбачає засвоєння соціальних принципів функціонування професійного співтовариства, перетворення їх на структурні елементи особистості фахівця. Ці принципи реалізуються в поведінкових актах як під час виконання своїх безпосередніх професійних обов'язків, так і в неформальних взаємодіях. Індивідуальний соціальний капітал пов'язано зі специфікою норм групи, а не з особливостями особистості, включеної до відповідних соціальних зв'язків. Отриманий завдяки членству у групі, він може мати різні наслідки для самої групи. З одного боку, привносячи у професійний колектив власні соціальні зв'язки з представниками інших соціально-професійних груп, індивід розширює межі групового соціального капіталу, тим самим підвищуючи ефективність діяльності колективу в цілому. З іншого – він може використовувати соціальну мережу своєї групи в такій спосіб, що це завдає їй шкоди. Соціальний капітал складається з трьох основних форм зв'язків: «зв'язків-кайданів», «зв'язків-мостів» і «зв'язків-ланок». «Зв'язки-кайдани» характеризують родинні та позапрофесійні дружні стосунки, «зв'язки-мости» стосуються відносин з колегами, «зв'язки-ланки» описують взаємодію між членами великих соціальних груп. У процесі професійної соціалізації певну роль буде відігравати соціальний капітал, який формується завдяки членству в різних соціальних групах, проте вирішальними будуть «зв'язки-мости» і «зв'язки-ланки». Груповий соціальний капітал (мезорівень) «працює» тоді, коли соціальні відносини сприяють досягненню цілей не стільки окремого індивіда, скільки групи в цілому, реалізації нею своїх інтересів. Це може бути досягнуто, якщо окремі члени групи будуть ідентифікувати себе з цією групою, поділяти її цілі та цінності, а норми взаємодії між ними сприятимуть виконанню відповідних ролей. Аналіз соціального капіталу на макрорівні потребує акцентуації уваги на значному поширенні в нашому суспільстві груп із субкультурою асоціальної спрямованості, а також наявності формальних інституцій, дії яких було б спрямовано на підтримку кожного члена суспільства. Це означає, що для суспільного соціального капіталу вкрай необхідним є існування норм та цінностей не партикулярного, а універсального характеру. Соціальний капітал характеризується двома векторними складовими: доступністю та обсягом. Доступність визначається спроможністю кожного члена групи, незалежно від його статусу, отримати ресурси окремих членів групи або ресурси групи в цілому, а обсяг – різноманітністю складових та обсягом тих капіталів, якими володіють члени групи. Самі по собі ці складові не надають уявлення про роль соціального капіталу у процесі професійної соціалізації, бо доступність соціального капіталу за умов його незначного обсягу не допоможе молодому фахівцеві швидко та успішно соціалізуватися у професії, а великий за обсягом, але недоступний працівникові соціальний капітал не дозволить йому скористатися ресурсами соціальної мережі. Системний підхід дозволяє відстежити механізм впливу соціального капіталу на процес професійної соціалізації в динаміці.

Висновки. Соціальний капітал нерозривно пов'язано з мережами соціальних відносин. Він не може існувати поза цими мережами, тобто наявність соціального капіталу в окремої людини можлива тільки завдяки її приналежності до певних соціальних груп. Неконтрольована трансформація соціального капіталу в асоціальний суттєво впливає на професійну соціалізацію особистості. Розглядати соціальний капітал доцільно на мікро-, мезо- та макрорівнях. На мікрорівні йдеться про соціальний капітал індивіда, мезорівень – рівень соціальних груп, під макрорівнем розуміється суспільство в цілому. Головним критерієм виділення цих трьох рівнів є суб'єкт, який використовує відповідні соціальні зв'язки. У процесі професійної соціалізації соціальний капітал впливає на вибір індивідом ідентифікаційних об'єктів та ціннісно-нормативної системи, що регулюватиме його поведінку. Соціальний капітал професійного середовища, до якого потрапляє індивід, може не тільки сприяти, але й перешкоджати накопиченню соціально схвалюваних культурних навичок, знань та інформації. Це зумовлюється соціальною та моральною спрямованістю системи цінностей, на яких він базується.

Ключові слова: соціальний капітал, індивідуальний соціальний капітал, груповий соціальний капітал, професійна соціалізація, професійна ідентифікація, дифузна ідентичність

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук,
профессор, профессор кафедры социологии и политологии,
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков, Украина

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируется влияние социального капитала на процесс и результат профессиональной социализации личности, доказывається, что в механизме профессиональной социализации социальный капитал в значительной степени детерминирует выбор индивидом идентификационных объектов и ценностно-нормативной системы, регулирующей его поведение. Подчеркивается, что социальный капитал профессиональной среды, в которую попадает индивид, может не только способствовать, но и препятствовать накоплению социально одобряемых культурных навыков, знаний и информации. Это обуславливается социальной и нравственной направленностью системы ценностей, на которых она базируется.

Ключевые слова: социальный капитал, индивидуальный социальный капитал, групповой социальный капитал, профессиональная социализация, профессиональная идентификация, диффузная идентичность.

НАШІ АВТОРИ

АРЕФ'ЄВА <i>Анна Юрївна</i>	<i>Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидат філософських наук</i>
ДАНИЛЬЯН <i>Олег Геннадійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ДЯТЛОВА <i>Ірина Володимирівна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
ЕСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА <i>Хуан Гільермо</i>	<i>Університет Саламанки, Іспанія Адвентистський університет Чилі, Чилі Католицький університет Темуко, Чилі</i>
ЖДАНЕНКО <i>Світлана Борисівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КАЛИНОВСЬКИЙ <i>Юрій Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
КАЛЬНИЦЬКИЙ <i>Едуард Анатольович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
КВІТКІН <i>Петро Васильович</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, професор</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
ЛЕБЕДЄВ <i>Вадим Олександрович</i>	<i>Український державний університет залізничного транспорту, кандидат філософських наук, доцент</i>
МАНСІЛА СЕПУЛЬВЕДА <i>Хуан Гільермо</i>	<i>Католицький університет Темуко, доктор філософії, професор</i>
МЕЛКЕВІК <i>Бьярн</i>	<i>Університет Лаваля, доктор права, професор</i>

МЕЛЯКОВА <i>Юлія Василівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
НЕВЕЛЬСЬКА-ГОРДЕЄВА <i>Олена Петрівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, кандидат філософських наук, доцент</i>
НЕЧИТАЙЛО <i>Валерія Олександрівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, курсантка Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України</i>
ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ПЕТРОВА <i>Людмила Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент</i>
ПЕТРУК <i>Наталія Кирилівна</i>	<i>Хмельницький національний університет, доктор філософських наук, професор</i>
ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор соціологічних наук, професор</i>
ПОЛІЩУК <i>Ігор Олексійович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор політичних наук, професор</i>
ПОЛІЩУК <i>Олександр Сергійович</i>	<i>Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, доктор філософських наук, професор</i>
САВЧЕНКО <i>Ольга Олександрівна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, доцент</i>
САНЧЕС <i>Алессандро Монтеверде</i>	<i>Університет педагогічних наук Плайя-Анча, Чилі</i>
СТЕБЛИНА <i>Наталія Олександрівна</i>	<i>Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця), доктор політичних наук, доцент</i>
ТРЕБІН <i>Михайло Петрович</i>	<i>Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доктор філософських наук, професор</i>
ЧЕРНИШОВА <i>Тайсія Олексіївна</i>	<i>Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, кандидат філологічних наук, доцент</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

<i>АРЕФ'ЄВА</i> <i>Анна Юрійвна</i>	159	<i>НЕВЕЛЬСЬКА-ГОРДЕЄВА</i> <i>Олена Петрівна</i>	123
<i>ДАНИЛЬЯН</i> <i>Олег Геннадійович</i>	11	<i>НЕЧИТАЙЛО</i> <i>Валерія Олександрівна</i>	123
<i>ДЗЬОБАНЬ</i> <i>Олександр Петрович</i>	11	<i>ПАНФІЛОВ</i> <i>Олександр Юрійович</i>	210
<i>ДЯТЛОВА</i> <i>Ірина Володимирівна</i>	136	<i>ПЕТРОВА</i> <i>Людмила Олександрівна</i>	136
<i>ЕСТАЙ СЕПУЛЬВЕДА</i> <i>Хуан Гільєрмо</i>	93	<i>ПЕТРУК</i> <i>Наталія Кирилівна</i>	47
<i>ЖДАНЕНКО</i> <i>Світлана Борисівна</i>	27	<i>ПОГРІБНА</i> <i>Вікторія Леонідівна</i>	223
<i>КАЛИНОВСЬКИЙ</i> <i>Юрій Юрійович</i>	27	<i>ПОЛІЩУК</i> <i>Ігор Олексійович</i>	169
<i>КАЛЬНИЦЬКИЙ</i> <i>Едуард Анатольович</i>	76	<i>ПОЛІЩУК</i> <i>Олександр Сергійович</i>	47
<i>КВІТКІН</i> <i>Петро Васильович</i>	136	<i>САВЧЕНКО</i> <i>Ольга Олександрівна</i>	210
<i>КОВАЛЕНКО</i> <i>Інна Ігорівна</i>	76	<i>САНЧЕС</i> <i>Алессандро Монтеверде</i>	93
<i>ЛЕБЕДЄВ</i> <i>Вадим Олександрович</i>	149	<i>СТЕБЛИНА</i> <i>Наталія Олександрівна</i>	178
<i>МАНСІЛА СЕПУЛЬВЕДА</i> <i>Хуан Гільєрмо</i>	59	<i>ТРЕБІН</i> <i>Михайло Петрович</i>	193
<i>МЕЛКЕВІК</i> <i>Бьярн</i>	105	<i>ЧЕРНИШОВА</i> <i>Таїсія Олексіївна</i>	193
<i>МЕЛЯКОВА</i> <i>Юлія Василівна</i>	76		

В И М О Г И
ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО». СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ,
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА, ПОЛІТОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ»

ПОДАННЯ РУКОПISУ СТАТТІ ДО РЕДКОЛЕГІЇ

Для публікації статті необхідно подати до редакції:

– *електронний варіант статті*, надісланий на електронну адресу редколегії (для статей із філософії та філософії права – e-mail: kafedra_filosofy@ukr.net; для статей із політології та соціології – e-mail: kafedrasoc@ukr.net);

– *довідку про автора(ів)* (українською, російською, англійською): прізвище, ім'я, по батькові повністю, посада та місце роботи, науковий ступінь, учене звання, контактна інформація (телефон, особистий e-mail автора, поштова адреса (з індексом) організації, де працює автор), ідентифікатор ORCID ID, розділ збірника, у якому доцільніше розмістити статтю;

– *рецензію* кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності або *витяг із протоколу* засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку, якщо автори не мають наукового ступеня;

– *ліцензійну згоду* автора (або співавторів) на розміщення статті в мережі Інтернет на сайті Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (<http://library.nlu.edu.ua/>), сайтах збірника «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» (<http://fil.nlu.edu.ua>) та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (<http://nbuv.gov.ua>) (див.: *додаток 2*);

– *квитанцію* (оригінал або електронну копію) про оплату публікації статті (після розгляду рукопису).

ВИМОГИ ДО СТАТЕЙ

Загальні правила подання статей

1. Мови статті – *українська, англійська, російська*; обсяг – від 12 до 24 сторінок, включаючи анотації, рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

У виняткових випадках за окремим узгодженням з редакційною колегією обсяг статті може бути збільшено.

2. Рукописи статей проходять обов'язкову процедуру подвійного «сліпого» рецензування. Редколегія залишає за собою право відхиляти матеріали, повертати їх на доопрацювання, за погодженням з автором скорочувати й редагувати.

Технічні вимоги

Текст статті має бути набраним у текстовому редакторі Word шрифтом Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,5, з абзацним відступом 1,25 см, з берегами: ліворуч – 2,5 см, праворуч – 1,5 см, угорі та внизу – 2 см.

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати в тексті колонтитули, користуватися автоматичними та ручними переносами.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Використання в тексті статті сканованих або сфотографованих фрагментів (схем, рисунків, таблиць тощо) не допускається.

Якщо в тексті є необхідність виділити змістові блоки, то їх назви слід виділяти напівжирним шрифтом.

Вимоги до оформлення статті (зразок оформлення – див. *додаток 1*):

– у лівому верхньому куті першої сторінки зазначається шифр УДК;
– наступний рядок (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0; вирівнювання по центру) – *відомості про автора (співавторів) мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт – напівжирний курсив), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна; e-mail автора, ORCID ID (шрифт – курсив);

– нижче по центру наводиться *назва статті мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 14, з міжрядковим інтервалом 1,0, напівжирний, великими літерами).

Якщо стаття містить матеріали досліджень, отримані в межах грантів, цільових програм, фундаментальних або прикладних досліджень за рахунок видатків державного бюджету або при фінансовій підтримці інших установ, рекомендуємо вказувати цей факт у виносці до заголовка статті. Наприклад:

* Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

– далі – *анотація* обсягом до 50 слів і *ключові слова* (5–7 слів) мовою статті (шрифт Times New Roman, кегль 12, курсив, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – текст статті шрифт: Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (див. вимоги щодо структури тексту статті);

– далі – список використаної літератури мовою оригіналу (див. вимоги до списку використаної літератури);

– далі – під заголовком **REFERENCES** транслітерація бібліографічного опису джерел;

– далі – відомості про автора (співавторів) *російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті*: прізвище, ім'я, по батькові (шрифт Times New Roman, кегль 12, напівжирний курсив, міжрядковий інтервал 1,0), науковий ступінь, учене звання, повна назва посади, установи, де працює чи навчається автор (співавтори) (у називному відмінку); місто, де розташована організація, вказується, якщо в її назві відсутнє посилання на нього; країна (шрифт Times New Roman, кегль 12, прямий, міжрядковий інтервал 1,0) і *анотація* обсягом до 50 слів з *ключовими словами (5–7) російською мовою, якщо українська є мовою статті / українською мовою, якщо російська є мовою статті* (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0);

– далі – аналогічна за структурою і обсягом анотація *англійською мовою* з відомостями про автора (авторів), назвою статті та ключовими словами (шрифт Times New Roman, кегль 12, міжрядковий інтервал 1,0).

Анотації входять до загального обсягу статті.

Вимоги щодо змісту статті

Стаття повинна мати належний теоретичний і науково-прикладний рівень, відповідати вимогам постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1.

Структура тексту наукової статті:

– *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– *аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;

– *формулювання цілей* статті (постановка завдання);

– *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– *висновки* з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямі.

Вимоги до списку використаної літератури

Заголовок «**ЛІТЕРАТУРА**» (шрифт Time New Roman, кегль 14, вирівнювання по центру).

Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині, міжрядковий інтервал 1,0).

Література оформлюється згідно з українським стандартом бібліографічного опису (ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Київ, 2016) (див.: Зразок).

Відповідно до сучасних вимог для статей із списку літератури за наявності необхідно вказувати DOI (цифровий ідентифікатор об'єкта) або URL (універсальний покажчик місця розташування документа в мережі Інтернет).

Вимоги до транслітерації бібліографічного опису джерел (REFERENCES)

а) транслітерувати бібліографічний опис джерел, написаних українською мовою, необхідно з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН від 12.01.2017 №40 (див.: Зразок);

б) бібліографічний опис джерел, написаних іншими мовами, що використовують кириличний алфавіт, необхідно транслітерувати латинськими літерами (сайти <https://translit.ru> та <https://slovnyk.ua/services/translit.php>).

Слід уникати посилань на навчальну літературу.

При транслітерованому посиланні на «Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія» слід використовувати транслітеровану назву «Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: filosofiya, filosofiya prava, politolohiya, sotsiolohiya» або англійську «The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: philosophy, philosophy of law, political science, sociology».

РОБОТА РЕДАКЦІЇ З АВТОРАМИ

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди автора (авторів).

2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.

3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.

4. Матеріали, які надійшли до редакції з порушенням зазначених вимог, не реєструються і не розглядаються, а повертаються авторам для доопрацювання.

Автор (співавтор) статті несе (несуть) відповідальність за правильність і достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, за точність викладених у роботі фактів (даних) і якість перекладу цитат з іношомовних джерел (за наявності).

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 141.316.3

Герасименко Олександр Юрійович, доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри філософії, Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: abcdef1234@ukr.net
ORCID ID: 0000-0000-0000-0000

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ І КІБЕРПРОСТІР ЯК АТРИБУТИ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Анотація українською мовою

У статті зроблено спробу осмислення кіберпростору в його діалектичному взаємозв'язку з віртуальною реальністю...

Ключові слова: віртуальна реальність, кіберпростір, інформаційні процеси, інтернет-простір, комп'ютерні технології.

Постановка проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Формулювання цілей.

Виклад основного матеріалу.

Висновки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bytiak Y., Danilyan O., Dzeban A., Kalinovsky Y., Chalapko V. Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Issue 27. P. 217–226. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості» (№ державної реєстрації 0111u000968).

2. Дзьобань О. П. Темпоральна складова у просторово-часовому континуумі віртуальної реальності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2018. №2. С. 118–126. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> (дата звернення: 10.12.2020).

REFERENCES

1. Bytiak, Y., Danilyan, O., Dzeban, A., Kalinovsky, Y., Chalapko, V. (2020). Information society: the interaction of tradition and innovation in communicative processes. *Amazonia Investiga. Vol. 9, issue 27, 217–226*. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.27.03.23>
2. Dzoban, O. P. (2018). Temporalna skladova u prostорово-chasovomu kontynuumi virtualnoi realnosti. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophies of law, political science, sociology, 2 (47), 118–126*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/> [in Ukrainian].

Герасименко Александр Юрьевич, доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ВИРТУАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ И КИБЕРПРОСТРАНСТВО КАК АТРИБУТЫ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Анотація російською мовою

В статье предпринята попытка осмысления киберпространства в его диалектической взаимосвязи с виртуальной реальностью...

Ключевые слова: виртуальная реальность, киберпространство, информационные процессы, интернет-пространство, компьютерные технологии.

Gerasimenko Alexander Yuriiovich, Doctor of Philosophical Sciences,
Professor, Assistant Professor of Philosophy Department, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

VIRTUAL REALITY AND CYBERSPACE AS ATTRIBUTE OF MODERN SOCIETY

Анотація англійською мовою

The article attempts to comprehend cyberspace in its dialectical relationship with virtual reality. It is shown that ever-changing cyberspace is the result of the virtualization process.

Keywords: *virtual reality, cyberspace, information processes, Internet space, computer technologies.*

Редакційній колегії збірника наукових праць
«Вісник Національного юридичного універси-
тету імені Ярослава Мудрого». Серія: філосо-
фія, філософія права, політологія, соціологія»
від _____

П. І. Б.

_____ *місце роботи, посада, науковий ступінь, учене звання*

Телефон _____

e-mail _____

ЛІЦЕНЗІЙНА ЗГОДА НА ПУБЛІКАЦІЮ

№ _____ від _____

Прошу розглянути питання про можливість публікації моєї статті
«_____ (назва) _____» у фахо-
вому наукометричному збірнику наукових праць «Вісник Національного юридич-
ного університету імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія, філософія права,
політологія, соціологія».

З порядком розгляду та умовами опублікування статей ознайомлений, погоджу-
юсь.

Гарантую, що матеріали, запропоновані для публікації:

- створені мною особисто;
- є оригінальними і раніше не публікувалися в інших друкованих виданнях;
- не знаходяться на розгляді для публікації в інших друкованих виданнях.

Даю згоду на видання статті в паперовій формі та розміщення повного тексту
статті в електронній формі в мережі Інтернет на офіційних сайтах Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого (nlu.edu.ua), збірника (fil.nlu.edu.ua)
та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (nbuv.gov.ua).

« » _____ 202__ р. _____ /підпис, прізвище, ініціали/

Відповідальна за випуск *І. І. Коваленко*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23523-13363 ПР від 24.05.2018

Підписано до друку 02.02.2022.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 19,8. Обл.-вид. арк. 15,8. Тираж 100 прим.
Вид. № 2944

Адреса редакції:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, Україна
Тел.: (057) 704-92-38, (057) 704-92-84
E-mail: kafedra-filosofy@ukr.net, kafedrasoc@ukr.net

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017